Къмъ историята на български езикъ.

А.

Прѣгледъ върху българскитѣ говори.

Отъ професоръ **Б. Цоневъ.**

Въ послѣдния (XVIII.) томъ на Сборника разгледахъ българскитѣ говори споредъ два главни признака: изговорътъ на *ѣ* и замѣната на старитѣ звукове *tj* и *dj*. Къмъ това, що казахъ за разпрѣдѣлбата на говоритѣ по *tj-dj,* искамъ сега да прибавя още нѣкои нови свѣдения, що ги събрахъ прѣзъ ланскитѣ ваканции, както и да поправя нѣкои грѣшки, вмъкнали се въ географичнитѣ названия. Тъй напримѣръ Маздрачево, Калугерци, Певолница (Мсб. XVIII, 406.) има да се четатъ: Мазарачѐво, Кутӯгерци, Прекȍлница, и къмъ това да слѣдва нѐ срѣбска, а турска граница. Освѣнъ това къмъ селата въ Кюстендилска околия съ изговоръ *ч-џ* (за *tj-dj*) има да се прибавятъ още: Чӯдинци, Церȍвица и Црвѐн-дол — сѐ колиби, а въ села: Врања-стена, Пештера и Жабљане (Радомирска околия) прѣобладава радомирски говоръ. Изобщо трѣбва да забѣлѣжа, че въ повече отъ изброенитѣ мѣста, които считамъ за граница между *ч-џ* и *шт-жд*-нарѣчие, говорътъ е силно прѣмѣсенъ и, за да му намѣришъ първата чистота, трѣба да го търсишъ у пȍ-стари хора. Споредъ както забѣлѣзахъ, навредъ по тая говорна граница влиянието върви сѐ отъ изтокъ къмъ западъ, т. е. кюстендилскитѣ и радомирски говори прѣдаватъ свои свойства на босилоградскитѣ, както и пȍ на сѣверъ брѣзнишкитѣ говори зиматъ свойства отъ софийскитѣ. Сѫщо тъй е и пȍ на сѣверъ съ останалитѣ сѣвероизточни *ч-џ*-говори. Въ села: Мазарачево, Кршаљево, Преколница, Раљинци, Калотинци и Жабљане (Радомирска околия) чувахъ отъ пȍ-млади почти сѐ *шт-жд* (враштам, свешти, вежди, глождем), а само пȍ-старитѣ говорятъ още съ *ч-џ* (врачам, свечи, веџи, глоџем). Тъй сѫ смѣсени и сичкитѣ други особености — и дори повече. Старобългарскитѣ тъмни гласни (**ѫ, ъ и ь**) се прѣдаватъ напр. по три начина въ тия смѣсени говори: въ едни думи **ѫ** гласи като *у*

(*у*глен, з*у*би, м*у*тна вода), въ други като *а* (в*а*ток, в*а*же, г*а*сеница, к*а*пина, одон*а*де, одов*а*де — Калотинци), въ други пъкъ като *ъ* (навѣрно вече книжовно влияние): к*ъ*шта, нед*ъ*гав, г*ъ*ска, с*ъ*шти, г*ъ*сто, к*ъ*со (Жабляне и Враня-стена). За тие смѣсени говори ще говоря на особено, а тукъ искамъ да дамъ нѣкои по̀-точни разграничения на сѣверозападното (*ч-џ*-нарѣчие) къмъ югозападното (*ќ-ѓ*-нарѣчие).

За обсега на *ч-џ*- нарѣчие говорихъ доста нашироко — разбира се откъмъ българска страна, дѣто ми бѣше достѫпно, а откъмъ сръбска страна, надѣваме се, да ни го опрѣдѣлятъ сръбскитѣ учени. Туй, което остана още неопрѣдѣлено, бѣше границата помежду *ч-џ*- и *ќ-ѓ* нарѣчие. Тая граница сега, доколкото влиза въ прѣдѣлитѣ на българското княжество, ще опрѣдѣля съвсѣмъ точно, защото бѣхъ на самото мѣсто. Право да си кажа, до като не прочетохъ у Иречка (Пѫтувания, 584.) за Босилоградското краище, и не мислѣхъ, че въ сегашното българско княжество има области, въ които владѣе *ќ-ѓ*-нарѣчие. Та отдѣ ще узная? Въ министерския сборникъ има натрупанъ материалъ отъ много по̀-далечни краища, ала отъ Босилоградско нѣма нищичко. Па и кой ще се скита по ония диви мѣста да събира материали, да изучва говори? Кратката бѣлѣжка за говоритѣ въ Босилоградско у Иречка бѣ за мене хубавъ подканъ да посѣтя по̀-скоро туй любопитно краище; и се не кая, защото прѣдъ менъ се откри интересенъ кѫтъ отъ нашето отечество, дѣто се срѣщатъ тритѣ главни български нарѣчия (*ч-џ, ќ-ѓ* и *шт-жд)* и дѣто се забѣлѣзва чудна смѣсица отъ сѣверъ, изтокъ и югъ.

Сѣверозападното *ч-џ*-нарѣчие не стига на югъ до самата турска граница; то се спуща до планина Па̀терица, дѣто се срѣщатъ тритѣ държавни граници (сръбска, турска и българска), заима пограничнитѣ къмъ Сърбия мѣстности: Горна Ржа̀на, Пло̀ча, Мусу̀л́ и Горна Лу̀ба̀та, прѣзъ които мѣстности се прѣфърля и въ Сърбия, но отсамъ планина Патерица, именно въ мѣстность Дукатъ се не говори вече *ч-џ,* а *ќ-ѓ,* т. е. захващатъ сѣверно-македонскитѣ (Кратовски) говори. Тия говори сега обиматъ освѣнъ Дукатъ още и слѣднитѣ населени мѣста на длъжъ по турско-българската граница: Црвѐни-градъ (махала), Назъ̀рица, До̀ганица, Горно-Тлъ̀мино, Долно-Тлъ̀мино, Бѝстъръ — това сѐ въ Босилоградска околия; отъ тамъ се прѣфърлятъ и въ Кюстендилска околия, дѣто заиматъ села: Карама̀ница, Црѐшнѐво, Бобѐшино, Жера̀вино и Копрѝва. Нека скицираме на кратко тия говори, слѣдъ което ще се спремъ върху главното имъ свойство — замѣната на *tj-dj*. Азъ имамъ свѣдения за говора въ села: Дукатъ, Назърица, Тлъмино и Бистъръ, за това и за тѣхъ ще говоря, но съмъ увѣренъ, че общитѣ имъ свойства сѫ еднакви въ сичкитѣ изброени горѣ селения.

Като оставимъ сега на страна главната имъ отлика — особената замѣна за *tj-dj,* забѣлѣзваме, че тия говори иматъ съ останалитѣ босилоградски говори слѣднитѣ общи свойщини:

1) Еднаква замѣна за ъ и ь въ коренни срички, именно *ъ:* б*ъ*щ, л*ъ*н, л*ъ*ко, л*ъ*сно, т*ъ*мно;

2) Еднаква замѣна за ѫ (въ коренни срички), именно *у*: р*у*ка, па*у*к, д*у*га, *у*глен;

3) Еднаква замѣна за ръ-лъ: ръ=*ṛ* (сонантно): врба, прстен, грло, дрво; лъ=*лъ* и *у* (слѣдъ устни съгласни): слъзи, слънце, ˆлъцам, но: б*у*а, м*у*чи, п*у*но, б*у*гарин, в*у*к, в*у*на.

А помежду си се отличаватъ:

1) по замѣната на суфиксно ъ: въ Дукатъ го замѣняватъ както и въ коренни срички — съ *ъ*: оръл, овъс, остън, гладън, жедън (но: оцѐт!); въ Назърица го замѣняватъ само у прилагателни съ *ъ*: гладън, жедън, а у сѫществителни — съ е: овѐс, овѐн, остѐн, види се споредъ ударението; а въ Бистъръ и Тлъмино суфиксно ъ се изговаря изобщо като *е*: глад*е*н, ор*е*л, жед*е*н, овес и пр.

2) по членната форма за мѫжки родъ: въ Дукатъ е *-ът*, въ Бистъръ и Тлъмино е *-от*, а въ Назърица е *-о*;

3) по първо лице мн. ч. у глаголитѣ: Дукатъ и Назърица *-мо*, Бистъръ и Тлъмино — *ме*;

4) по третьо лице мн. у глаголитѣ: Дукатъ *-ев* (дойдев), както въ Кратовско, докато въ Назърица, Тлъмино и Бистъръ -ът: плетът, поѥт, трпът, купуът. Ала у сичкитѣ е 3. л. pl. отъ *съм* — *са*.

Но главно, което забѣлѣзахъ у тия говори и на което искамъ сега да обърна особено внимание, то е, че въ тѣхъ нѐ еднакво се прѣдава и замѣната за *tj-dj*.

Докато въ Дукатъ и Назърица се чува повече гърлено *ќ-ѓ* (врќам, вреќа, гаќе, гàќес петъл, кучето глоѓе коскà, леќа, меѓа, меѓу, накѣска, ноќевам, преѓа, ръга, раѓам, сваѓав се, чаѓе, свеќа, куќа, туѓо, одѐеќи), и само прѣдъ съгласни или въ краесловие се чуватъ сѫщитѣ звукове съ пó-голѣма палаталность (ноћ, нъћве, риђ, божић, ноћно време), то въ Бистъръ и Тлъмино сѫщитѣ звукове се изговарятъ много пó-небно и дори шушкаво, та се доближаватъ твърдѣ много до сръбския изговоръ и то не само слѣдъ съгласни или въ краесловие (плећка, рођба, сред ноћ, покућнина), ами и въ думи като: враћам, врећа, говеђо месо, ћерка, веђи, међу, глођам, ноћеска, посуђе;

Сега имайки прѣдъ видъ:

1) че въ села Бистъръ и Тлъмино се говори покрай *ћ-ђ* още и *ќ-ѓ* — по Кратовски (азъ си забѣлѣзахъ: куќа, преѓа, ноќевам, одѐеќи, плачѐеќи);

2) че покрай *ћ-ђ* и *ќ-ѓ* се срѣща въ тия говори и третя замѣна за *tj-dj*, именно *ч џ* (госпоџа, граџаѓе, виџ, юџ, ючте! досаџам, прачка), сирѣчь тъй, както е свойствено на сѫщитѣ босилоградски (сѣверозападни) говори;

3) че реченитѣ говори въ Бистъръ и Тлъмино и по географско положение стоятъ помежду Босилоградъ и Кратово,

Съвсѣмъ естествено е да държатъ срѣда помежду говоритѣ въ Кратовско и Босилоградско, та и замѣната въ тѣхъ за *tj-dj* да бѫде тъй сѫщо срѣдна замѣна, т. е. нито *ч-џ*, нито *ќ-ѓ*, затова именно въ тѣхъ се чува и сръбско *ћ-ђ*, което споредъ мене е прѣходенъ изговоръ между

1*

най-старата и първоначална замѣна за *tj-dj* — *ќ-ѓ* и пó-послѣшната минала, разбира се, и тя прѣзъ нея, именно *ч-џ*. Туй потвърдява още веднъшъ онова, що казахъ (Мсб. XVIII. 423.) за развитието на югоизточно-славянскитѣ замѣни за *tj-dj* сé отъ едни и сѫщи първоначални звукове *ќ-ѓ* и което не бива токо тъй да се счита за безосновно прѣдположение, докато фактитѣ му не противурѣчатъ. Изговоръ *ћ-ђ* въ Глъмино произлиза напросто отъ стремежъ да се помирятъ двата близосѣдни изговори — *ќ-ѓ* отъ една страна и *ч-џ* — отъ друга. Сега дали се е вървѣло отъ *ќ-ѓ* къмъ *ч-џ*, или наопаки, сè едно струва за въпроса; главното е, че въ тази борба между *ч-џ* и *ќ-ѓ* се получава тъкмо сръбски изговоръ *ћ-ђ*! А дѣто въ хърватски се срѣщалъ изговоръ svit́a, както забѣлѣзва уважаемиятъ ми професоръ, г. Ягичъ, (Archiv XXIII, 559), не противурѣчи на прѣдположението ми, че и сръбско-хърватскитѣ *ћ-ђ*, (както и словенскитѣ *ć-j*) са произлѣзли сè отъ *ќ-ѓ*; защото изговоръ svit́a може да бѫде тъкмо тъй отпослѣшна аналогия (по коренъ svit-), както е подобна аналогия напр. изговоръ *dj* намѣсто *j* или *ђ* въ Ластовския говоръ: nasadjeno намѣсто nasaђeno или nasajeno (вж. Arch. XVI. 437, V. Oblak, Der Dialekt von Lastovo). Подобенъ изговоръ за *ћ-ђ* има и въ Сараевския говоръ, както се вижда отъ студията на Šurmin, Osobine današńega sarajevskoga govora, (Rad, кн. 121, стр. 190—193) и който изговоръ Шурминъ нарича афектация; значи и този изговоръ е отпослѣшенъ (срв. и въ руски нотъ нам. ночь, Потебня, Озвук. особ. р. яз. 90). И наистина, ако не излизаме отъ *ќ-ѓ* за сръбско-хърв. *ћ-ђ*, не знамъ, какъ бихме си обяснили примѣритѣ съ *ќ-ѓ* намѣсто **щ-жд** въ старосръбскитѣ паметници (**тоүгє, мєгє, помокню, тисоүки** и пр.). Ако и словенскитѣ *ć-j* не произлизаха тъй сѫщо отъ нѣкогашни *ќ-ѓ*, цѣла загатка щѣха да бѫдатъ случаитѣ съ *k-g* въ старословенския паметникъ, извѣстенъ подъ име Фрейзингенски отломци: uzemog*o*k*i* — **Вьсємогѫщи**, pomo*k*i, begeni **бѫждєни**, imoki — **имѫщи** и пр.). Па най-сетнѣ сѫщо *ќ-ѓ* не чува ли се и днесъ по словенскитѣ говори, (pluka, keden, treki, rogen и пр.), които като че пазятъ още връзка съ нѣкогашния общъ изговоръ за *tj-dj*? Излизамъ отъ *ќ-ѓ*, нè защото искамъ да дамъ особена древность на тия звукове въ **македонскитѣ говори** (та азъ си го казвамъ, че тия звукове сѫ **нови и чужди** за тѣхъ), не отъ нѣкакъвъ-си прѣкаленъ патриотизъмъ, какъвто ми се подмѣта (Arch. XXIII., 557., 559.), а само защото мисля, че тъй могатъ се обясни най-хубаво разнитѣ замѣни за *tj-dj* въ югоизточнитѣ славянски езици. Тъкмо по въпроса за *ќ-ѓ* въ македонскитѣ говори не може ме никой обвини въ пристрастие, защото азъ не отидохъ да изваждамъ тия звукове отъ българскитѣ *шт-жд,* както направи наистина единъ македонски родолюбецъ (Дримколовъ, Сръбскиятъ езикъ спрѣмо българския, Бълг. Прѣгледъ II. кн. 4—5, стр. 140—152), а си го казвамъ направо, че изговоръ *ќ-ѓ* въ макед. говори не е българско свойство. Каква пó-голѣма обективность отъ това? Па тъй сѫщо и сѣверозападната замѣна за *tj-dj* — *ч-џ* смѣтамъ за чуждо свойство тъкмо тъй, както и замѣната на **ѫ** съ *у* и на **ь** съ *ъ* въ сѫщитѣ говори. Какво повече отъ това?

А че съмъ искалъ да приведа въ единство тритѣ замѣни за *tj-dj*, това го правя нé да търся единство на български езикъ откъмъ тая страна, а да намѣря единство между югоизточнитѣ славянски езици (руски, български, сръбско-хърватски и словенски), което, струва ми се, стои вънъ отъ тѣсния български патриотизъмъ.

Българскитѣ говори споредъ ударението имъ.[1]

Прѣминуваме сега къмъ третия главенъ признакъ, ударението, по което споредъ мене, би трѣбало тъй сѫщо да дѣлимъ българскитѣ говори. А зимамъ и ударението за дѣлитбена основа, не само защото го считамъ за важна говорна отлика изобщо, ами и за това, защото при сичкото разнообразие, що съглеждамъ откъмъ тая страна между българскитѣ говори, пакъ нѣма кръстосване, т. е. говори съ еднакви акцентни свойства се държатъ сè наедно, бѐзъ да бѫдатъ прѣсичани отъ говори съ други акцентни свойства. Разбира се, че и тукъ, както изобщо бива, се забѣлѣзва постепененъ прѣходъ на говоритѣ единъ у други, ала географично, говори съ еднакво ударение сѫ пакъ отдѣлени за себе си и съставятъ едно областно цѣло. А то именно е сѫществено свойство на сѣки дѣлитбенъ признакъ, който би служилъ за класификационна основа на̀ говори.

Разгледвани откъмъ ударение българскитѣ говори прѣдставятъ пъстъръ мозаикъ, не по-малко разнообразенъ, отколкото ако ги разгледвахме по който и да било други признакъ. Чудното е при това, че и тукъ наиждаме на разлики, които засѣгатъ издълбоко дѣлитбената основа, и каквито разлики въ другитѣ славянски езици напразно ще търсимъ.

Тъй напр. полски и чешки езикъ си иматъ опрѣдѣлени ударения, отъ които не отстѫпя ни единъ тѣхенъ говоръ. Рускитѣ говори, ако и да показватъ нѣкои акцентни различия, въ сѫщность ударението си остава пакъ горѣ-долу еднакво по цѣлата руска говорна область — освѣнъ може би въ съсѣдни съ полски езикъ говори, дѣто е прѣобладало полско влияние, както е случаятъ съ говора на галичкитѣ Лемки, въ който владѣе полско ударение (вж. Arch. f. sl. Phil. XIV. J. Werchratskij, Über den Mundart der galizischen Lemken, 588.). Тъй сѫщо и сръбско-хърватски езикъ съ словенски показва сравнително пó-голѣма еднаквость откъмъ ударение, при сичкото несъгласие, което владѣе по сръбско-хърватскитѣ и словенскитѣ говори; защото несъгласията въ тия говори се обясняватъ лесно имайки прѣдъ видъ, че въ тия области се борятъ два слоя ударение — старо (общославянско) и ново (сръбско) — отъ тамъ несъгласията.

Не е така съ български езикъ.

Нашиятъ български езикъ, разгледванъ откъмъ ударение, не прѣдстава само прости групи говори, въ които напримѣръ да е запазенъ основниятъ акцентенъ принципъ, а да се различаватъ само по нѣкои отклонения отъ него, ами прѣдставя говорни групи, въ които владѣятъ разни акцентни системи. Дори самиятъ брой на тѣзъ акцентни си-

[1]) Четено въ Българското книжовно дружество на 11. XI. 1902. год.

стеми въ български езикъ очудва човѣка, защото не сѫ двѣ, не сѫ три, а цѣли цѣленички шестъ, и сички строго отдѣлени една отъ друга. Въ тоя лабиринтъ отъ говори съ различно ударение би трѣбало да получимъ ясенъ прѣгледъ, да разграничимъ тия различни акцентни системи, па, доколкото ни бѫде сржки, да обяснимъ и генетичната връзка помежду имъ. Защото, колкото и разни ударения да има по българскитѣ говори, тѣ пакъ сички трѣба да излизатъ сè отъ една изходна точка и тая точка именно да се намѣри и да се приведе въ органична връзка съ разнитѣ разклонения, би трѣбало да е тъкмо таквазъ важна задача за българската филология, както е важно да се установи общото единство на езика ни по врѣме и по мѣсто. Освѣнъ това българското ударение може да помогне да обяснимъ и нѣкои акцентни свойства у другитѣ югоизточни славянски езици, щомъ знаемъ, че тѣзи езици иматъ още днесъ, или сѫ имали едно врѣме общо ударение.

Изучването на българскитѣ говори откъмъ акцентнитѣ имъ свойства е свързано съ доста мѫчнотии; не само защото самитѣ говори те сливатъ съ разнообразната си акцентовка, ами и за това, че нѣмаме до сега достатъченъ диалектенъ материалъ, сгоденъ да послужи за тая цѣль. По̀старитѣ наши сборници, като: Миладиновъ, Верковичъ, Бероновъ, Каравеловъ, Чолаковъ, Дозонъ и пр. сѫ безъ ударения. Едвамъ А. Илиевъ направи начало въ тая посока, но пъкъ сборникътъ му, печатанъ въ провинциална печатница, си служи съ такива неудобни знакове за ударение, че е твърдѣ мѫчно да се ползува човѣкъ отъ тѣхъ. И въ Периодическо списание диалектичниятъ материалъ, колкото е, не е снабденъ сичкиятъ съ ударение. Сѫщинско и хубаво начало и откъмъ тая страна се тури съ основаването на министерския Сборникъ, дѣто повечето материали са вече съ ударения, макаръ и нè винаги довѣрителни. За моята работа си служихъ освѣнъ съ обнародванитѣ до сега акцентувани материали и студии още и съ лично събранъ материалъ било на самото мѣсто, било чрѣзъ разпитки въ София, дѣто идатъ хора отъ цѣлата българска говорна область.

Откъмъ ударение българската говорна область може да се раздѣли на шесть обсега, въ сѣки единъ отъ които владѣе особена акцентна система. Въ шестия томъ на тоя Сборникъ, дѣто говорихъ за разнитѣ ударения въ български езикъ (стр. 27.), приимамъ такива четири. Оттогава насамъ, слѣдъ като излѣзоха на лице и други неизвѣстни говори, слѣдъ като си допълнихъ и азъ материалитѣ съ нови диалектични данни, мога сега да излѣза съ пò-пълни свѣдения върху българското ударение. Споредъ това измѣнявамъ първата групировка въ тая смисъль, че къмъ ония четири акцентни системи прибавямъ още двѣ, и двѣтѣ свойствени на юго-западни (македонски) говори, отъ които или нѣмаше до тогава никакви печатани материали, или пъкъ имаше, ала не даваха ясно понятие за говора и ударението му.

Разгледвайки сега ударението въ българскитѣ говори забѣлѣзваме, че въ нѣкои отъ тѣхъ то е неопрѣдѣлено, т. е. може да заима сѣкоя

сричка въ думата и дори една и сжща дума споредъ формата си да има разно ударение. Такова е ударението въ нашия писменъ езикъ, такова е въ повечето наши говори, а такова е или е било то и въ другитѣ югоизточни славянски езици — руски, словенски и сръбско-хърватски. Въ други наши говори то е пъкъ опрѣдѣлено, т. е. пада винаги на извѣстна сричка въ думата и се мѣсти само доколкото е нужно, за да се заеме тази опрѣдѣлена сричка; такова е ударението въ Костуръ, напримѣръ, дѣто стои винаги на прѣдпослѣдния слогъ, и въ Прилѣпъ, дѣто стои само на третия слогъ отъ края. Най-сетнѣ има говори, у които ударението не е нито опрѣдѣлено, нито неопрѣдѣлено, защото не заима една и сжща сричка въ думата, ала и не може да стои на коя-да-е сричка, а е вързано за двѣ или три извѣстни срички отъ сѣкоя дума, тъй че до нѣкждѣ е и опрѣдѣлено; за това ще го наречемъ полуопрѣдѣлено. Такова ударение владѣе въ Кукушъ и Воденъ и заима само послѣднитѣ двѣ срички.[1]) Полуопрѣдѣлено ударение владѣе още и въ Тиквешъ, дѣто пъкъ стои на двѣтѣ прѣдпослѣдни срички, и найсетнѣ полуопрѣдѣлено е ударението и въ Щипско, дѣто пъкъ заима прѣдимно само тритѣ послѣдни срички въ думата, па и инакъ е доста опрѣдѣлено.

Споредъ това, значи, дали ударението въ нѣкой говоръ е опрѣдѣлено или не, шестѣхъ обсега български говори могатъ се раздѣли на три по̀-голѣми групи говори, които сж:

I. говори съ неопрѣдѣлено ударение;
II. „ съ полуопрѣдѣлено ударение;
III. „ съ опрѣдѣлено ударение;

А споредъ сричкитѣ, които носятъ ударението, реченитѣ три главни групи говори се разпадатъ на шестъ, които и прѣдставятъ шестѣхъ акцентни системи въ български езикъ; тогава имаме:

1. Говори съ ударение неопрѣдѣлено-разносрично;
2. „ „ „ полуопрѣдѣлено-троесрично;
3. „ „ „ полуопрѣдѣлено-двусрично първо;
4. „ „ „ полуопрѣдѣлено-двусрично второ;
5. „ „ „ опрѣдѣлено-второсрично;
6. „ „ „ опрѣдѣлено-третосрично.

Нека разгледаме сега тъй разпрѣдѣленитѣ по ударение говори и прѣдставимъ тѣхнитѣ акцентни свойщини, като се помжчимъ сжщеврѣменно и да ги разграничимъ единъ отъ други, доколкото ни помагатъ за това материалитѣ, що ги имаме на ржцѣ.

1. Говори съ ударение неопрѣдѣлено-разносрично.

Това ударение заима най-голѣма часть отъ българската говорна область и понеже подобно ударение употрѣбяваме и въ общия нашъ

[1]) Вж. за него Мсб. VI. 25—26 стр.; само че тамъ погрѣшно е казано, че се употрѣблява и по Щипско, Кратовско и Кочанско, защото споредъ по-новитѣ ми сведѣния въ Кратовско, Щипско и Кочанско владѣе наистина пакъ полуопрѣдѣлено ударение, ала не като воденското, а друга система.

книжовенъ езикъ, а безъ друго такова ударение ще е било едно врѣме общо и на сички други български говори, съ пълно право можемъ го наре общобългарско ударение. Свойствата на това ударение са горѣ-долу сѫщи, каквито го виждаме въ ударението на другитѣ югоизточни славянски езици, т. е. то е непостоянно, подвижно, неопрѣдѣлено, ала по́ближнитѣ му закони и причини се считать още за необяснени. Въ студията си върху това ударение (Мсб. VI. 1—82) азъ се опитахъ да обясня тие причини чрѣзъ нѣкогашния квантитетъ, който владѣлъ и управялъ едно врѣме ударението у тѣзи езици. Азъ казахъ именно, че въ нѣкогашния общъ езикъ на днешнитѣ югоизточни славяни владѣелъ акцентенъ законъ, по който ударенитѣ гласни били кратки, а пъкъ дълги гласни могли да стоятъ само токо прѣдъ или слѣдъ ударена сричка (гла̄ва̀, рѫка̀, кра̄ва̀, дѐве̄р, грѐбе̄н, ре̄пе̄й, пѐпе̄л) тъй, че тия дълги срички сѫ се прѣскачали, за да дойде ударението върху кратка сричка, — или пъкъ, ако е трѣбвало да падне върху тѣхъ, тѣ сѫ се скратявали (въ първо врѣме) — оттамъ подвижностьта на ударението въ югоизточнитѣ славянски езици (руски, български, сръбско-хърватски и словенски). По тоя законъ се обяснявать много лесно извѣстнитѣ акцентни скокове въ реченитѣ езици не само въ склонението, ами и въ случаи като: глава̀, главѝца, на̀глава, о̀глав; ръка̀, ръчѝца, ръцѐ, на́ръки, о̀дръки; крак, кракѐт, крака̀, крачѐц, на̀-краки, о̀т-краки. Тия скокове ставатъ прѣдимно у думи, у които коренната гласна е дълга; горнитѣ и подобни тѣмъ думи иматъ въ сръбски дълго ударение: гла́ва, ру́ка, крӓк. Затова се казва отъ една страна: мъж мѝ, син му̀, девер ѝ, а отъ друга: бра̀т ми, зѐт му и пр.: мъж, син, девер иматъ дълги гласни (сръбски: му̑ж, си̑н, дје̏ве̄р), а брат, зет — кратки (сръбски: бра̏т, зѐт). Тъй си обяснявамъ сичкитѣ случаи съ подвиждно ударение въ югоизточнитѣ слав. езици.[2]) Откато изказахъ това си мнѣние, мина цѣлъ децений, ала и до днесъ не чухъ отзивъ за него; то стои още единено въ науката и като че никой не смѣе да се изкаже за̀ или про̀тивъ него. Но туй ми не прѣчи да го поддържамъ и за напрѣдъ, па при случай да го подкрѣпя и съ повече доказателства.

Тукъ не считамъ за нужно да се простирамъ повече върху този основенъ законъ на славянското ударение, защото за него може да се говори само въ сравнение съ другитѣ славянски езици, а особено съ ония слав. езици, които сѫ запазили още стария квантитетъ. Но кога е дума за ударението въ днешнитѣ български говори, въ които нѣма вече квантитенъ, а само разнообразно по мѣсто ударение, задачата ми ще бѫде главно да групирамъ нашитѣ говори споредъ това, дѣ какво е ударението по мѣсто, сирѣчъ, кои говори сѫ запазили ударението на старото му мѣсто, кои нѐ и какъ сѫ го промѣнили.

Прѣди сичко нека ограничимъ обсега на българскитѣ говори съ неопрѣдѣлено или подвижно ударение накъмъ говоритѣ съ опрѣдѣлена

---

[2]) Повече примѣри, както и за значението на сръбскитѣ ударения, вж. статията ми въ Мсб. VI. 1—82.

или полуопрѣдѣлена акцентовка, подиръ което ще разгледаме, още какви акцентни разлики сѫществуватъ между самитѣ говори съ неопрѣдѣлено ударение.

Както рекохъ, говоритѣ съ неопрѣдѣлено или общобългарско ударение заиматъ най-голѣмъ дѣлъ отъ българската говорна область; такова ударение иматъ не само сичкитѣ източни говори (споредъ границата за *ѣ*), ами и сичкитѣ сѣверозападни говори съ цѣлото *ч-џ*-нарѣчие и часть отъ сѣверно-македонскитѣ говори (съ изговоръ ѫ = *у*, ь = ъ), които сѫ въ непосрѣдствена близина съ *ч-џ*-нарѣчие. Освѣнъ това сичкитѣ говори на истокъ отъ линия: Кòчани, Рàдовишъ, Стрỳмица, Дòйранъ Кỳкушъ и Солунъ иматъ сè неопрѣдѣлено ударение — разбира се съ нѣкои отклонки, ала въ общи черти сè онова подвижно ударение, което владѣе въ източнитѣ говори. Говоритѣ около Солунъ и откъмъ тая страна сѫ смѣсени, както откъмъ други фонетични и морфологични бѣлѣзи. Тъй напр. Айватово и Киречъ-кьой ужъ на истокъ отъ Солунъ, ала иматъ Воденско-кукушко (полуопрѣдѣлено) ударение, макаръ да спадатъ пъкъ споредъ *ѣ* къмъ източнитѣ говори. Но пò на истокъ отъ Солунъ кѫдѣ Сѣрско и Демиръ-Хисарско владѣятъ вече напълно говори съ неопрѣдѣлено ударение. Прочутитѣ по своя назализъмъ солунски села Сухò, Висòка, Нѐгованъ и Зàрово иматъ тъй сѫщо неопрѣдѣлено ударение, макаръ да е доста разнебитено: грéндѝтъ, дрангò (**дрѫгътъ**), дъмбòт, дъмбѐту, крънгò (**крѫгътъ**), грендàта и пр. Вж. още примѣри у А. П. Стоиловъ, Остатъци отъ назализъмъ въ солунскитѣ села, Псп. LXI, 707—712. Само по себе си се разбира, че и въ говоритѣ отъ Демиръ-Хисарско нагорѣ по Мелнишко, Петричко, Малешево и Пеянечко владѣе пакъ неопрѣдѣлено ударение.

Както се вижда отъ това разграничение, ударението не върви заедно съ никакви фонетични признаци, защото говори съ еднакво ударение могатъ да иматъ съвсѣмъ различни фонетични свойства; доста е да забѣлѣжимъ, че въ обсега на говоритѣ съ неопрѣдѣлено ударение спадатъ говори и отъ тритѣ замѣни за *tj dj*, (*щ-жд, ч-џ* и *к'-г'*). Това нѣма защо да ни очудва, щомъ знаемъ, че такова сѫщо ударение владѣе и въ други славянски езици, а ще ни увѣри, че тò именно е най-старото българско ударение, общо едно врѣме на цѣлия български езикъ.

Това ударение сега наричаме неопрѣдѣлено, защото може да стои на сѣкоя сричка въ думата, безъ да еързано за извѣстни слогове, както въ останалитѣ български говори, или както въ чешки и полски, или безъ да зависи отъ числото на слоговетѣ; тъй напримѣръ, била думата отъ два, три, четири или петь слога — сè едно, ударението може да стои на сѣки единъ отъ тѣхъ: водà, главà, търпѝш, градовѐ, планинà, виделинà, воденичàр, заобиколѐн; вàда, градѝна, желéзо, теменỳга, пристанỳша, воденичàрче; лòбода, пристàнала, заповéдаха; ѩребица, лéстовичка, пàвечерка, да поpàботехме; пирдòпчанчета, радомѝрчаните, търновчаните, рá'овчанчето, тѐпавицата и пр. Сѫщото ударение се нарича още и подвижно, защото въ думи отъ единъ

и сжщи коренъ, па дори едни и сжщи думи въ разнитѣ си форми, могатъ да иматъ разно ударение: водà, воденùца, воденичàр, водехùр, вòден, вòдеста, вòдестичък; градѣт, градовè, гражданѐ, грàдски, граждàнски, царогрàжданин. Но ако по тия примѣри, както и по самото название „подвижно“ ударение, би помислилъ човѣкъ, че сичкитѣ думи тъй мѣстятъ ударението си, лъгалъ би се; защото въ сжщность думитѣ съ „подвижно“ ударение сж много пó-малко отъ думитѣ съ неподвижно ударение. Тѣ не съставятъ ни 10% отъ думитѣ съ неподвижно ударение, но понеже се употрѣбяватъ пò-често — защото сж сè еднosложни и двусложни думи — тѣ даватъ своя типъ на цѣлия говоръ, понеже го сравняваме съ говори, дѣто нѣма и тая подвижность.

Въ стария нашъ езикъ, както по сѣка вѣроятность и въ стария славянски езикъ изобщо, имало много пòвече думи съ подвижно ударение, отколкото днесъ. Но още отъ твърдѣ рано врѣме начева езикътъ да ограничава числото на тия думи и да не създава такива нови; тъй че днесъ почти нѣма, или има твърдѣ малко, нови думи съ подвижно ударение, както има и твърдѣ малко чужди думи, които да мѣстятъ ударението си. Докато отъ една страна дума творѐц, творцà, творрцù, има подвижно ударение, то сложнитѣ отъ нея (значи пò-нови) думи: стихотвòрец, миротвòрец иматъ неподвижно: стихотвòрци, миротвòрца, миротвòрци; тъй сжщо: борѐц, борцù, но: ратобòрец, ратобòрци. Забѣлѣжително е при това, че за да стане ударението въ една дума неподвижно, трѣба да не стои на послѣдния слогъ, трѣба да се отмѣсти отъ тамъ, да стане акцентенъ òтметъ: творѐц — миротвòрец, борѐц — ратобòрец. Тъй сж се получили навѣрно сичкитѣ ония стари думи съ неподвижно ударение, които по характера на коренната си гласна би трѣбало да мѣстятъ ударението си. Думи като: кравà, блàто, брѐза, врàна, които сега въ югоизточнитѣ слав. езици иматъ неподвижно ударение, сигурно сж били пò-напрѣдъ окситони, сждейки по тѣхнитѣ коренни гласни, произлѣзли отъ степенувани *о* и *е*; а прѣди да се скрати гласната у тия думи, т. е. прѣди да завладѣе законътъ за краткосричното ударение, тя е била изговаряна съ нанагорно удължение, както виждаме отъ литовскитѣ: kárva, báltės, bérzas, várnas и както показаха съотвѣтнитѣ студии на Фортунатова (Zur vergleichenden Betonungsleere der lituslavischen Sprachen, Archiv IV, 575—589) и Лескина (Untersuchungen über Quantität und Betonung in den slavischen Sprachen); значи съ такова сжщо ударение, съ каквото се изговарятъ сега думи като: глáва, рýка, крѝло, врȁта въ сръбски, дѣто имаме тъй сжщо акцентенъ отметъ, само че пò-новъ.

Тоя стремежъ на стариятъ езикъ да отмѣта назадъ ударението съглеждаме и днесъ у сичкитѣ славянски езици, съглеждаме го и въ български езикъ и то не само въ ония говори, които чрѣзъ такъвъ отметъ сж си образували нови акцентни системи, ами и въ самитѣ говори съ подвижно ударение. По това и ще групираме тия говори, именно гледайки, доколко и какви думи съ отметнато ударение има въ еди-кой си говоръ. Затова прѣди сичко трѣба да установимъ, кои думи сж съ мѣн-

ливо ударение, та по тѣхъ да сравняваме говоритѣ споредъ това, кой говоръ какво е измѣнилъ.

Ала да се намѣри една обща норма за това, е твърдѣ мѫчно; днесъ за днесъ ни единъ български говоръ не може служи за такава, понеже ни единъ не е запазилъ старото ударение безъ промѣна, а сѣки единъ е измѣнилъ по нѣщо; а пъкъ да въстановимъ изцѣло старото ударение, тъй сѫщо не е лесна работа, защото и другитѣ славянски езици, които биха ни помогнали въ тоя случай, сѫ тъкмо въ положение на българскитѣ говори: и тѣ не сѫ останали въ сичко вѣрни на старото югоисточно-славянско ударение. За това ще зема единъ отъ българскитѣ говори съ подвижно ударение, който ми е най-добрѣ познатъ и който, споредъ мене, прѣдставя хубава срѣда между старото и новото българско ударение; ще зема ударението, употрѣбително въ книжовно-български или пó-добрѣ въ сѣвероизточнитѣ краища — по Търново, Севлиево, Ловечъ, Габрово, Троянъ, Свищовъ, Казанлъкъ, Калоферъ, Сливенъ и пр.

И тогава акцентната разлика между българскитѣ говори съ неопрѣдѣлено ударение ще състои въ това, кой говоръ, какъ се отнася къмъ думитѣ съ подвижно ударение. Като общо правило при това струва, че ниединъ отъ тия говори не е прѣмѣстилъ ударението напрѣдъ (къмъ края на думата), а сѐ назадъ — къмъ началото (отметъ); това свойство е хубавъ характеристиченъ бѣлегъ на тия говори наспротивъ говоритѣ съ опрѣдѣлено или полуопрѣдѣлено ударение, дѣто има и обратно акцентно мѣстене (прѣметъ), както ще видимъ.

Наспоредъ това, дѣ какъ е измѣнено старото ударение, могатъ се наброи доста гнѣзда говори сѐ съ неопрѣдѣлено ужъ ударение, но съ нѣкои малки акцентни разлики, що досѣгатъ сѐ извѣстни групи думи. Но отъ тия разнообразни по ударение говори за мене ясно личатъ три главни групи, дѣто разликитѣ сѫ пó-голѣмки: сѣверна, западна и южна. Акцентни разлики помежду тия три групи говора има много, но изобщо можемъ ги характеризира като кажемъ, че сѣвернитѣ и западнитѣ говори сѫ пó-консервативни отъ южнитѣ, въ които намираме повече думи съ отметнато ударение. И забѣлѣжително е, че колкото отиваме пò къмъ югъ и югозападъ, толкова повече говоритѣ отстѫпятъ отъ старото ударение, докато настанатъ най-сетнѣ говори, какъвто е напр. Демиръ-Хисарскиятъ, дѣто думитѣ съ отметнато ударение сѫ толкова много, че говорътъ прилича да е съ неподвижно ударение.

Сѣверната акцентна група обима сички сѣвероизточни говори (споредъ *ѣ*), т. е. сички говори на сѣверъ отъ Балкана и Срѣдна-гора до областьта на рупскитѣ или родопски говори, както и сички сѣверозападни *щ-жд-* говори, ала безъ централнитѣ говори (съ изговоръ ѫ=а) по Врачанско, Орханийско, Етрополе и Новоселска околия, които иматъ акцентнитѣ свойства на трета група.

Западната акцентна група съставятъ сички говори съ изговоръ *ч-џ* (за *щ-жд*) по Трънско, Брѣзнишко, Босилоградско, Бѣлоградчишко и оттатъкъ границата по Пиротско и пр., докждѣто се простира *ч-џ-*

нарѣчие — па дори минува и оттатъкъ къмъ моравскитѣ говори; сжщо ударение иматъ и нѣкои сѣверно-македонски *ќ-ѓ* говори, които сж въ непосрѣдна близина съ реченото *ч-џ*-наречие.

Южната акцентна група състои отъ западнитѣ централни говори (ѣ = е, ж = а) начевайки отъ Орханийско и Врачанско, прѣзъ Етрополе и Новоселска околия и на югъ по Вакарелско, Ихтиманско, Самоковско, Дупнишко, Радомирско и Кюстендилско, па тъй сжщо и оттатъкъ границата по Горно-Джумайско, Разлошко, Малешево, Пеянечко заедно съ сички родопски говори до задъ Одринско, заедно съ говоритѣ по Неврокопско, Мелнишко, Драмско, Сѣрско и Демиръ-Хисарско.

За да раздѣля говоритѣ съ неопрѣдѣлено ударение на такива три групи, зимамъ поводъ нѐ отъ нѣкои основни акцентни различки, защото ударението у сички тия говори е сѐ неопрѣдѣлено подвижно, ами защото забѣлѣзвамъ, че въ тия три групи различно е отметнато старото ударение: въ сѣверната група има най-малко думи съ отметнато ударение, въ западната — повечко, а въ южната — най-много. Тия три степена отметъ се изразяватъ много хубаво съ една и сжща глаголна форма, която, споредъ групата го̀вори, акцентува различно, именно повелителната форма за второ лице у прѣдложни глаголи; въ сѣверната група ще кажатъ напр. затворѝ, значи безъ отметъ, въ западната говорятъ вече съ отметнато ударение: затво̀ри, а въ южната ударението е още повече отметнато и казватъ: за̀твори! Подобенъ отметъ не става, разбира се, съ сички думи, но речената глаголна форма е твърдѣ характеристична за тритѣ отдѣла говори. Но покрай нея, сѣкоя група си има свои акцентни различки, които ще минемъ на кратко.

А ето сега въ кои думи и форми се забѣлѣзватъ акцентни различки по говоритѣ съ неопрѣдѣлено ударение:

1. Въ нарасналитѣ форми на едносложнитѣ сжществителни отъ мжжки и женски родъ, познати и въ другитѣ югоизточни славянски езици като думи съ подвижно ударение. Ще изброя тука само тѣзи отъ тѣхъ които сж по́-употрѣбителни и общи на сички говори съ неопрѣдѣлено ударение; тѣ сж: бод, брод, бре́г,[1]) бре́ст, бик, бе́г, бе́с, вълк, вол, враг, врат, върх, век, глад, глас, гнев, град, гре́х, гърб, гъз, дар, ден, дол, дом, дроб, друм, дреб, дре́н, дух, дим, де́л, дъб, дъжд, дъх, юк, жлеб, зев, зве́р, зъб, зид, кал, квас, клас, кле́н, кмет, крак, кръг, кръст, кум, към, лед, лен, луб, лов, лък, ле́к, лист, мед, мир, мор, мост, мраз, мрак, ме́х, мъж, мъх, нос, плач, плет, плод, пот, прах, прът, път, ред, род, рог, ръб, све́т, син, смрад, сме́х, смет, сне́г, срам, стан, страх, студ, съд, сън, тел, тор, труд, трън, ум, хак, хлад, хре́н, цар, цве́т, це́р, час, чук, шев, штит. Едносложнитѣ имена отъ ж. р. нѣма да изброявамъ; тѣ спадатъ сички тука.

Разликата въ ударението у тия сжществителни се показва:

а) въ членната имъ форма за ед. число. Сѣверната и южната акцентна група още пазятъ старото ударение — върху членната

---

[1]) е́ означава ѣ, изговорено по източнобългарски като 'а.

гласна, била тя ъ, о, а, оᵃ или ê (Тетевенско): градъ̀т, градъ̀, градо̀, града̀т, градоᵃ̀т, градê; но въ западната акцентна група (Трънско-Пиротски говори), ударението у речената форма пада послѣдователно върху коренната гласна: гра̀дът, а не градъ̀т, а само нѣкои одушевени сѫществителни акцентуватъ членната гласна: вълкъ̀т, бикъ̀т, мужъ̀т, кумъ̀т, синъ̀т. Софийскитѣ говори държатъ срѣда: половина отъ едносложнитѣ сѫществителни м. р. акцентуватъ у тѣхъ членната гласна, а другата половина иматъ отметнато ударение.

б) Въ множествено число. Наспротивъ сѣвѣроизточното или книжовно ударение (гласовѐ) южната и западна група употрѣбятъ отметнато ударение (гла̀сове); такова ударение владѣе впрочемъ и въ сичкитѣ сѣверозападни говори, па тъй сжщо уединено и въ Шуменския говоръ, а голѣма часть едносложни сѫществителни м. р. иматъ отметнато ударение въ мн. ч. и въ срѣдногорскитѣ говори (Коприщица): вра̀тове, га̀дове, гла̀сове, гре́хове, гра̀дища, гръ̀бове, да̀рове, дъ̀бове, де́лове, дъ̀ждове, зве́рове, зъ̀би, кла̀сове, кра̀ка, лѐдове, ку̀мове, мра̀зове, мра̀кове, ме́хове, мъ̀же, мо̀стове, пла̀чове, пло̀дове, пра̀хища, сне́гове, сра̀мове, ста̀нове, стра̀хове, сту̀дове, съ̀дове, у̀мове, цве́тове, ча̀сове. Обаче щомъ се прибави членъ, у много отъ тѣхъ се възстановява пакъ старото (крайно) ударение: вратовѐте, гадовѐте, гласовѐте, греховѐте, градища̀та, крака̀та, зъбѝте, даждовѐте, зверовѐте, меховѐте, световѐте.

2. Втора група думи съ мѣнливо ударение съставятъ едносложнитѣ прилагателни и мѣстоимения, познати и тѣ като думи съ подвижно ударение; тѣ сж: бос, (боса̀, босо̀, босѝ) бе́л, бърв, вехт, божѝ, вре́л, глух, гол, гъст, див, драг, дърт, жив, жълт, злат, клет, крив, къс, куц, рус, руд, свет, сив, скъп, сле́п, стар, млад. сур, сух, твърд, тих, тлъст, тъп, це́л, чест, щърб, щур, лек, лих, луд, ле́в, лют, ме́к, нов, не́м, плах; мой, твой, свой, кой, чий; къмъ тѣзи едносложни прилагателни спадатъ и други, които въ мжжки родъ сега сж двусложни, ала въ женски и срѣденъ родъ, както и въ множ. число, сж пакъ двусложни, понеже имъ отпада суфиксната гласна (ъ или е); тѣ сж: гладък, сладък, горък, кротък, гладен, жеден, десен, едър, дребен, крехък, празен, прашен, мъртъв, пресен, пъстър, равен, росен, редък, смешен, спорен, страшен, тънък, умен, хладък, хладен, хитър, черен, мазен, млечен, мокър, мъдър, мътен, нощен, остър.

Прилагателнитѣ се употрѣбяватъ съ отметнато ударение повече въ югоизточната часть на сѣверната група говори, именно въ Пазарджишко, Пловдивско, Старо-Загорско, Сливенъ, Казанлъкъ, Габрово, Трѣвна, Шуменско, Разградско и Търновско, докато въ другитѣ части, а особено въ балканскитѣ и срѣдногорски градове (Панагюрище, Коприщица, Сопотъ, Карлово, Калоферъ, Троянъ, Ловечъ и Котелъ) се пази още старото ударение: бѣла̀, млада̀, старѝ и пр. Това ударение върви на западъ и на югъ дори до Видинско, Трънско, Пиротско и Босилоградско, ала обима сѐ по-малъкъ брой прилагателни, докато стигне до говори (Кюстендилско и Джумайско), дѣто само три-четири отъ тѣхъ, именно: добра̀, света̀, божја̀, една̀ и каква̀, иматъ крайно ударение. На тия сжщитѣ прилага-

телни е сведено старото ударение и въ родопскитѣ и сички други южни говори. Но трѣба да забѣлѣжа, че въ сѣверозападнитѣ говори наистина сж съ отметнато ударение много отъ горѣизброенитѣ прилагателни, ала въ замѣна има у тѣхъ други прилагателни съ крайно ударение, които въ източнобългарски или съвсѣмъ липсуватъ, или пъкъ ги има, но акцентуватъ коренни срички. Тъй напр. по Софийско ще кажемъ: чип, чипà, чипò (кърно), мр̥кà, мр̥кò, (възчеренъ), плавà (руса: плавá мома), чул, чулà, чулò (шуто, скършено: чулà стовна), модрò небо, полскѝ лук, офчò гъжнò црево, синò цвеќе, къшнà работа, къшнà баба вечнà мъка.

За да се отметне ударението у прилагателнитѣ, поводъ сж дали освѣнъ ония прилагателни, които иматъ коренно ударение (прàва, здрàва, лéтно, зѝмно и пр.), ами и мѣстоименнитѣ (опрѣдѣлени) форми у реченитѣ прилагателни, у които вслѣдствие на контрахираното окончание ударението бѣга отъ крайната сричка — отъ тамъ двойно ударение у подобни прилагателни (младà = млада, млàда = младаѩ — младаа) и борба между тѣхъ. Вж. у мене Мсб. VI., 76.

Въ сѣверозападнитѣ *ч-џ*-говори, както и въ западно Софийско покрай еднословнитѣ прилагателни иматъ старо (крайно) ударение и нѣкои двусложни, въ женски, срѣденъ родъ и множ. ч. трисложни прилагателни: зеленà, високà, цървенò, широкò, студенà, земл̕анà колиба, кумовà слама и пр. При това се прави явна разлика помежду опрѣдѣлено и неопрѣдѣлено значение на прилагателнитѣ, защото се казва (Софийско, Трънско, Брѣзнишко, Босилоградско): това дърво е високò, таѩ нѝва е зеленà, ала ще кажатъ: висòкото дърво, зелѐната нива, а не високòто дрво, зеленàта нива. Въ севѣроизт. България (Ловечъ) има още само: дървенò-мàсло, планинскò-цвѣте, ловченскò, плевненскò-вино, гражданскѝ приказва, калянà ракия (Ц. Г. Трудъ, IV, 402), колчавà Врач. Мсб. XIV. 200.

3. Двусложнитѣ сжществителни женски родъ на *а* съ ударение на крайния слогъ по старому акцентуватъ сега тъй сжщо различно споредъ говоритѣ. Нека изброимъ най-напрѣдъ сички речени сжществителни; тѣ сж: брадà, бедà, бранà, бравà, брездà (бразда), борба, бълхà, бланà, бозà, боѩ, бинà, водà, войска, вражда, вреда, влака, върба, врата, глава, главнѩ, гора, глоба, гроза, греда, глистѩ, груда, дъска, дъга, душа, диха, ела, елха, жена, жара, (ѩрà), жегла, зора, земѩ, злина, змиѩ, зари, звезда, зима, игла, игра, ива, искра, кора, коза, коса, купа (копа), кръкми, кисца, кърма, клешти, кула, кола, липа, лъжа, лула, лоза, леса, лъка, леха, луга, лапа, момà, манà, млъзгà, муха, мъска, метла, межда, мъгла, млака, мена, молба, мравѩ, оса, пола, паша, парà, порà, песнѩ, пчела, пахтѝ, пета, пила, ръжда, роса, реса, река, руда, ръка, смола, струна, саѩ, снаха, сълза, сестра, скала, снага, страна, свила, слана, сърна, стрела, свинѩ, слуга, среда, стена, смрека, съга, скули, сѫдба, троха, тъшта, трескà, тесла, тлакà, тишмá, трева, тъга, торба, тръба, уста, хвала, хвалба, храна, хазна, цена, цева, штета, ѩузда.

И тукъ разликата е двойна; пита се, първо, какъ се отнасятъ говоритѣ къмто ударението на тия сжществителни въ единствено число

и второ, какво е ударението на сжщитѣ сжществителни споредъ говоритѣ — въ множ. число.

Въ единствено число сж запазили старото си ударение реченитѣ сжществителни по сѣвероизточнитѣ говори, ала веднага въ Срѣднагора има вече отметъ у слѣднитѣ отъ тѣхъ: вòда, трòха, трèска, ѝскра, блѣ̀ха, мỳха, слѣ̀за, глòба, свѝла, кỳла, а въ централнитѣ и западнитѣ отметнати сж още: брàва, лѝпа, смòла, пòра, сàња, бòрба, лèса, дàга, снàга, тàга, тòрба, зѐм'а, гòра, кòса, рѐка, трѐва, дỳша, глàва, брàда, врàта, ỳста.[1]) Въ родопскитѣ и въ по-южнитѣ говори ударението у тия думи е почти всецѣло отметнато и останало на края само у слѣднитѣ отъ тѣхъ: корà, момà, лъжà, злинà, снахà, ръждà, хранà, сърнà и петà.

Въ множествено число отметътъ е още повече разпространенъ: излѣземъ ли отъ тѣсния кржгъ на сѣвероизточнитѣ говори, веднага наиждаме на отметъ накждѣто и да тръгнемъ. Тъй напримѣръ още въ срѣдногорскитѣ говори (Коприщица) казватъ: трòхи, грѣ̀ди, мòщи, трèски, блѣ̀хи, мỳхи, сѣ̀лзи, ѝгли, дѣ̀ски, клѐшти, звѐзди, свѝне, зѣ̀ме, глѝсте, врѣ̀бе, рѣ̀це, а колкото вървимъ къмъ западъ и югъ, толкозъ повече расте и числото на отметналитѣ сжществителни, докато въ южнитѣ централни говори и въ Родопитѣ речениятъ отметъ стане като правило, а думитѣ съ крайно ударение (лъжѝ, злинѝ, войскѝ, пашѝ, зорѝ, бинѝ) като изключения. Забѣлѣжително е, че и единъ сѣвероизточенъ говоръ — Шуменскиятъ — слѣдва напълно централнитѣ и родопскитѣ говори; и тамъ ударението въ множ. число у реченитѣ сжществителни е послѣдователно отметнато, а крайно ударение се пази освѣнъ у горнитѣ още и въ тия (повече чужди) думи: петѝ, игрѝ, странѝ, хранѝ, пахтѝ, лулѝ, бой̀, мазѝ, парѝ, дамгѝ.

4. Четвърта група думи съ мѣнливо ударение съставятъ двусложнитѣ сжществителни, срѣденъ родъ съ старо крайословно ударение; тѣ сж: окò, ухò, сърцè, окнò, морè, небо, дърво, поле, блато, масло, место, хлапе, сукно, хоро, пасмо, прело, цвекло, духло, козле, биче, конче, гърче, момче и подобни, сребро, чело, перо, село, свисло, стъкло, седло, ребро, ведро, месо, крило, черво, гнездо, яйце, дете, въже, лице, бране, пране, клане, мрене, спане, време, вино, млеко, руно, сено, злато, прасе, теле, тело, тесто, млево, брашно, витло, влакно, гърне, гребло, кросно, лико, легло.

Тукъ ударението е промѣнено повече въ единствено число, докато въ множествено се пази книжовно-българското (сѣвероизточно) ударение. Но пъкъ за това гледаме, че въ единствено число ударението е отметнато у много отъ тия сжществителни и въ много говори. Още въ Ловечъ, дѣто инакъ старото ударение у сжщ. се пази най-консервативно, срѣщаме: вѝно, млéко, мéсто, рỳно, лѝко, пèро, сèло, чèло, мàсло,

---

[1]) Ако се сравни това ударение съ ударението на сжщитѣ сжществителни въ руски и въ сръбски, ще се види веднага, че и въ руски напр. нѣкои отъ изброенитѣ сжщ. мѣстятъ ударението си било въ множ. число, било въ единствено вин. падежъ. Ето и тоя отметъ у централнитѣ говòри води началото си навѣрно отъ подобенъ отмѐтъ у другитѣ югоизточни слав. езици; само че аналогията зела махъ и обгърнала повече случаи, отколкото сж били употрѣбителни въ стария езикъ.

мѐсо, въже, а въ Търново, Шуменъ още: сърце, дѐте, гѐрне, врѐме, гнѐздо, сѐно, злàто, тѐсто, прàсе, брàшно, кàче, крòсно, хлàпе.

Въ централнитѣ и родопски говори отметътъ е още пó-голѣмъ, тъй че съ крайсловно ударение оставатъ само: седлò, ведрó, гнездò, яйцѐ, тестò, прасѐ, валмò, витлò, кроснò, сребрò, духлò, лицѐ, гърнѐ; умалителнитѣ на *чѐ* не броя, понеже тѣ съставятъ въ централнитѣ и западнитѣ говори особена група сѫществителни срѣденъ родъ съ опредѣлено и то крайно ударение: гърчѐ, бичѐ, звънчѐ.279кончѐ и пр. — сѐ така.

Въ множ. число изключение правятъ централнитѣ говори (Джумайско, Разложко), дѣто се прѣдпочита отметнато ударение: и то не само у ония сѫществителни, които сѫ го отметнали въ единствено число, като: гърло — гърла, зърно — зърна, блàто — блàта, бърда, хòра, чѐда, жѝта, рỳха, сѝта, шѝла, крѝла, жѝла, мѐста, лѐта, пѐра, сѐла и пр., ами и у другитѣ: седлò — сѐдла, ведрò — вѐдра, гнездò — гнѐзда, яйцѐ — яѝца, тестò — тѐста, валмò — вàлма, витлó — вѝтла, кроснò — крòсна, греблò — грѐбла. Туй ударение напомня много руското.

Споредъ както прѣдставихме ударението въ сѫществителнитѣ, изглежда, че разликата помежду говоритѣ откъмъ тая страна е твърдѣ голѣма; ала не е тъй, защото почти сички наведени думи съ отметнато ударение при удобенъ случай си възстановяватъ пакъ старото мѣстоударение, тъй че много акцентни разлики се изравняватъ. Това става напримѣръ въ членната форма ед. и множ число у сѫществителнитѣ женски и срѣденъ родъ: глàва — главàта, глàви — главѝте; мѐсто — местòто, мѐста — местàта; па тъй сѫщо бива често и съ имената отъ мѫжки родъ множ. число: грàдове — градовѐте. Тази акцентна подвижность, която отличава сега сички говори съ неопрѣдѣлено ударение, показва сѫщеврѣменно, че този отметъ у сѫществителнитѣ е ново явление, явление, което не е още привършено, ала краятъ на което може да се прѣдвиди още отъ сега.

5. Ударението у глаголитѣ е тъй сѫщо разнообразно по българскитѣ говори, ала пакъ не е тъй безпринципно разфърляно както ударението у сѫществителнитѣ, а е прибрано около извѣстни форми, та по тѣхъ се регулира. Тъй напр. общо правило е, ударението въ сегашно врѣме да е сѫщо, каквото и въ имперфектъ, аористъ да има сѫщо ударение, както и аористното причастие, както и щърбата инфинитивна форма. Изключенията отъ това правило сѫ твърдѣ рѣдки; азъ срѣщнахъ инакво (отметнато) ударение въ имперфектъ (не както въ сег. врѣме) въ нѣкои босилоградски говори: насправивъ плетѐм, плетѐш и пр. има плѐтѐ, плѐтеше, плѐтеше, плѐтѐмо, плѐтесте, плѐтеа — Горна-Лисина; клàдѐ, клàдеше, клàдēме, клàдēте, клàдеіа — Долна-Любата; а въ с. Тлъмино се забѣлѣзва дължина и 1. л. ед. ч. прѣдъ изпадналото *х*: плѐтē, плѐтеше, плѐтēме, плѐтēте, плѐтеа. — Общо правило е тъй сѫщо да не пада ударението върху крайнитѣ гласни у 1. и 2. лице множ. число, ала въ нѣкои говори по сѫщото краище (Босилоградско) срѣщаме и такова ударение (плетемò или плетемѐ и плететѐ), което ни

подсѣща на подобна акцентовка въ словенски и сръбски (ломи́мо, ломи́те). Такова ударение забѣлѣзахъ въ: Горна-Любата, Божица, Назърица *(-мо̀,-тѐ),* Раянци, Горно и Долно Уйно, Калотинци, Тлъмино и Дукатъ *(-мѐ -тѐ).*

И отдѣлнитѣ групи глаголи иматъ по̀-урегулирано ударение, отколкото сжществителнитѣ. Тъй напр. глаголитѣ на *-ам* иматъ почти еднакво ударение навредъ или ако е различно, въ отдѣлни групи говори то се води пакъ по извѣстни норми, та не изглежда неправилно. Еднакво е то въ сегашно врѣме, имперфектъ и императивъ: пѝтам, пѝташ, пѝта, пѝтаме, пѝтате, пѝтат; пѝтах, пѝташе, пѝташе, пѝтахме, пѝтахте, пѝтаха; пѝтай, пѝтайте. Па и другитѣ форми (аористъ, инфинитивъ и аор. причастие) ако и да акцентуватъ различно споредъ говоритѣ, ала ударението имъ върви сѐ наедно: пита̀х, пита̀, пита̀л, или: пѝтах, пѝтал, пѝта.

Еднакво е тъй сжщо ударението у глаголитѣ на *-еш,* па и ония на *-иш, ѣ*-основа.

Разлика съглеждамъ у глаголитѣ на *-и,* повече отъ които иматъ отметнато ударение по централнитѣ говори и въ западната акцентна група; тѣ сж: бла̀жиш, бра̀здиш, ва̀риш, гла̀сиш, гла̀виш, го̀риш, гра̀диш, дѐлиш, дро̀биш, ду̀шиш, ка̀диш, клѐчиш, ко̀риш, ко̀сиш, крѝвиш, лѐпиш, лѝчиш, го̀риш, мъ̀рсиш, пла̀стиш, по̀тиш се, рѐдиш, са̀диш, со̀лиш, то̀пиш, ро̀диш, ра̀ниш, ца̀диш, цъ̀фтиш, благосло̀виш, весѐлиш, благода̀риш, забра̀диш — насротивъ сѣвернитѣ и родопски: блажѝш, варѝш и пр.

Като оставимъ нѣкои други отдѣлни глаголи на страна, които найсетнѣ могатъ да иматъ такова или онакова ударение, а гледаме, какво е ударението у разнитѣ глаголни форми, забѣлѣзваме прѣди сичко тия разлики:

а) Сегашно врѣме. Въ сѣверната акцентна група се пази крайното ударение у сички глаголи, които по книжовно-български окситониратъ: чета̀ или четъ̀, четѐш, четѐ, четѐм, ѐте, а̀т; държа̀, ѝш, ѝ, ѝм, ѝте, а̀т; такова е ударението и у сички сѣверозападни говори, въ които речената форма свършва въ 1. л. на м: плетѐм, държѝм и пр. Но въ централнитѣ, и то западно-централнитѣ *(ѣ = е, ж = а),* както и въ сички родопски говори ударението е послѣдователно отметнато у 1. л. сег. време у сички окситонни глаголи: плѐта, чѐта, прѐда, кла̀да, о̀ра, дъ̀ржа, тъ̀рпа, гъ̀рма, въ̀рша и пр.

Този отметъ сега у проститѣ глаголи се прѣнася и у прѣдложнитѣ, у които ударението се прѣфърля върху прѣдлога: да за̀плета, да прѝдържа, да ѝзора и пр. Тъй че можемъ изказа общо правило за тия говори (южна акцентна група), че ударението у тѣхъ за 1. л. сег. врѣме пада винаги върху началния слогъ у сички свършени глаголи. Срв. сръб. ударение: ломи́мо, ломи́те, но — да сло̏мимо, да сло̏мите.

Подобно ударение върху прѣдлога се забѣлѣзва и въ нѣкои срѣдногорски (източно-централни) говори, свойствено е и на по̀-нататъшни

нѣкои говори по Тетевенско, Луковитско въ които инакъ владѣе сѣверно ударение, ала този отметъ (ако можемъ да го наречемъ така, понеже той е по́-старъ, отколкото сѣвероизточното обикновено ударение въ тия форми), този отметъ е ограниченъ само съ прѣдложенитѣ едносложни глаголи: да за̀спа, да у̀мра, да за̀вра, да по̀дпра и пр., а не е още генерализиранъ, както въ западнитѣ централни говори и въ родопскитѣ. Освѣнъ това докато да у̀мра и пр. се простира въ срѣдногорскитѣ и пр. говори върху сички лица и числа на сег. вр., то ударение да за̀плета и пр. се ограничава само съ първо лице ед. число, а другитѣ лица си получаватъ пакъ обикновеното общобългарско ударение: да заплетѐш, заплетѐ, заплетѐме, заплетѐте, заплета̀т.

При това забѣлѣзвамъ, че софийскитѣ говори, бидейки подъ влияние на южнитѣ (централни) и сѣвернитѣ (трънско-пиротски) говори, се раздѣлятъ на двѣ: едни отъ тѣхъ, дѣто владѣе централно-българската форма за 1. л. ед. ч. сег. *а,* отмѣтатъ ударението въ тая форма, а други, въ които владѣе окончание *м* за 1. л. ед. ч. сег., задържатъ старото и общобългарско ударение: плетѐм, даречѐм и пр. Туй отбѣлѣзвамъ нарочно, за да изтъкна сѫщевременно, че тая разлика нѣма въ по́южнитѣ — родопски и пр. говори, дѣто тъй сѫщо владѣе двойна форма за 1. л. ед. ч. сег. на *а* и на *м,* ала сѐ едно — у сички родопски говори, както и въ говоритѣ по Сѣрско, Неврокопско и Демиръ-Хисарско, дѣто речената глаг. форма е съ *м,* ударението въ тая форма е сѐ отметнато: за̀минам, про̀вудеам, ѝзвадеам, о̀днеасам, ѝзлеазам — отъ Устово, Мсб. III, 76—79; о̀ковжм, по̀златьжм — Демир-Хисарско, Мсб. IV, 23. Туй споредъ сборницитѣ; но споредъ мое лично наблюдение — поне за единъ ахърчелебийски говоръ (Чо̀кманово), мога каза, че това правило е малко измѣнено въ смисълъ, че когато ударението стои върху началния слогъ у прѣдложни глаголи, въпросната форма за 1. л. сег. вр. се изговаря безъ *м:* ѝзл'аза, по̀злат'а, инакъ щомъ формата свършва на *м* у прѣдложни глаголи, и ударението не е вече върху прѣдлога: да изл'а̀зам, да позла̀т'ам.

б) Аористъ. Имамъ прѣдъ видъ аориста у вокалнитѣ глаголни основи, или по̀-добрѣ у глаголи на *а* и *и,* защото другитѣ глаголи акцентуватъ горѣ-долу еднакво въ сички говори съ неопрѣдѣлено ударение.

Споредъ както акцентуватъ аористната форма българскитѣ говори съ неопрѣдѣлено ударение могатъ се раздѣли на три области.

1) Говори съ крайно (старо) ударение за сѫщата форма: дигна̀х, задигна̀х, моли̇̀х, помоли̇̀х; такова ударение владѣе въ западната група и въ западно-централнитѣ говори, па отива и надолу доста на югъ дори до Мелнишко, ала Родопскитѣ говори оставатъ извънъ тази область.

Има нѣкои говори отъ западната акцентна група, които задържатъ инакъ старото ударение въ аор. форма, ала го отмѣтатъ само въ 2. и 3. лице ед. ч. върху прѣдлога, щомъ глаголътъ е сложенъ: прѐстану, у̀стану.

Такова ударение въ аор. се срѣща и въ нѣкои софийски говори, по-близки до западната акц. група: кой те нареди, йомами, Мб. VII, 164; ўтече, йзбегна Мб. XV–XVI. 327. Това ударение може би не е новъ отметъ — имайки прѣдъ видъ сръбското ударение въ подобни форми: ўтече, ȍплете, ȍпрѣде, ўкрāде и пр.

2) Говори съ полуотметнато ударение: дигна̀х, но: задйгнах, молѝх, но: помо̀лих; то е свойствено на западната часть отъ сѣверната акцентна група (Ломско, Видинско, Раховско, Плѣвенско, Врачанско, Орханийско) както и на много срѣдногорски и балкански градове (Етрополе, Тетевенъ, Луковитъ, нѣкои Ловчански села, Троянъ, Пирдопъ, Копривщица, Панагюрище, Сопотъ, Карлово, Калоферъ, Казанлъкъ, Котелъ). Ударението въ аориста у тия говори се води по това, дали глаголътъ е простъ или сложенъ (съ прѣдлогъ); безпрѣдложни глаголи иматъ крайно ударение: дигна̀х, молѝх, а прѣдложни го отмѣтатъ върху коренната сричка: подѝгнах, помо̀лих.

3) Говори съ отметнато ударение: дѝгнах, подѝгнах, мо̀лих, помо̀лих. Такова ударение въ аор. е употрѣбително въ останалитѣ сѣверо-източни говори: Шуменъ, Разградъ, Търново, Русе, Габрово, Трѣвна, Елена, Севлиево, Ловечъ, Свищовъ, Сливенъ, Стара и Нова-Загора, Чирпанъ — както и въ сички родопски говори. Ударението у минало свършено врѣме въ тия говори стои въ зависимость отъ ударението въ сег. врѣме: мо̀л'а — мо̀лих, да па̀дна — па̀днах, държа̀ — държа̀х, да гора̀ — горѝх, да подара̀ — подарѝх и пр.

Тъкмо такива три области различаваме и споредъ ударението въ едновремешната инфинитивна форма, а сега щърба неопрѣдѣленица: падна-, моли- държа- и пр. И тая форма се води по същи акцентни правила, както и аористната: падна̀х — падна̀-ща, па̀днах — па̀дна-ща и пр. — Това ни дава още повече право да считаме аористната форма въ български езикъ за права замѣнница на стария инфинитивъ, кога е дума за класификация на българския глаголъ — още повече като знаемъ, че аористната форма днесъ за днесъ е твърдѣ жива глаголна форма, докато щърбата инфинитивна форма нѣма самостойна употрѣба.

Аористното причастие върви, както рекохме, съ ударението си по аориста.

в) Императивъ. И тукъ изпъкватъ хубаво тритѣ акцентни групи, споредъ както ги опрѣдѣлихме по̀-горѣ.

Ударението въ повел. накл. се е запазило най-добрѣ въ сѣверната група, докато въ южната и западната има отметъ. Тоя отметъ сега се разпрѣдѣля тъй:

Южната акц група, т. е. тъкмо ония говори, които иматъ отменато ударение въ 1. л. ед. сег. вр., отмѣтатъ го и въ повел. накл. второ лице ед. число: да пла̀та — пла̀ти! да за̀плата — за̀плати! Въ нѣкои съсѣдни съ южната група говори (Тетевенско) се отмѣта ударението само въ 1. сег. вр., докато въ императ. се пази старото ударение: да

за̀плата, но: заплатѝ.[1]) — Този отметъ сега става само въ ед. число, докато въ множ. число си се пази старото ударение: платѐте, заплатѐте и пр. Само въ нѣкои съвсѣмъ южни говори по Димиръ-Хисарско и Драмско този отметъ остава и въ множ. число: пла̀тите, за̀платите, плѐтите, о̀плетите, на̀берите и пр. (с. Горно-Броди).

Въ западната група има тъй сѫщо отметъ, ала не е разширенъ по цѣлата група, нито пъкъ става на сѫщи начинъ, както въ южната;

Докато въ южната група се отмѣта само въ 2. лице, ед. ч., ала минува на прѣдлога, въ западната група се отмѣта и въ множ. число, ала пъкъ не минува на прѣдлога, ако глаголътъ е сложенъ: пла̀ти, пла̀тите, ала тъй сѫщо: запла̀ти, запла̀тите!

За да се види посоката на отмета въ повел. накл., нека спомена веднага, че въ по̀-сѣвернитѣ централни говори той е още неустановенъ твърдо, защото щомъ напримѣръ слѣдъ императивната форма дойде нѣкоя енклитика, веднага се възстановява старото ударение; тъй напримѣръ въ Орханийско, дѣто инакъ си говорятъ: ѝди, мъ̀лчи, о̀твори, дѝгни (Мб. IV. 96, V. 112), ста̀ни, по̀гледни, зѐми (Мсб. VII. 118), сѫщеврѣменно казватъ и: научѝ-ме, претрупѝ-ме, запалѝ-ме, задомѝ-се, цафтѝ-ми и пр.

Понеже цѣльта ми бѣше да дамъ колкото се може по̀-кратъкъ прѣгледъ на говоритѣ съ неопрѣдѣлено ударение, то нѣма да влизамъ тука въ по̀-нататъшни подробности, а ги оставямъ за специално разглеждане.

Отъ сичко, що казахъ до тука, макаръ и на кратко, за говоритѣ съ неопрѣдѣлено-подвижно ударение, можемъ извади общо заключение, че старото ударение у тия говори, ако и да е доста разклатено, ала не е още разнебитено; защото покрай акцентнитѣ новотии сѣкой говоръ пази и много стари акцентни свойства, та сички наедно се допълнятъ единъ-други и даватъ тъй възможность да се установи една стара общобългарска акцентна система. А при едно сравнително изучване на славянскитѣ езици съ цѣль да се установи старото славянско или поне старото югоизточно-славянско ударение, тия говори ще помогнатъ нѐ по̀ малко отъ другитѣ юго-източни славянски езици; защото по сичко се вижда, че българскитѣ говори съ неопрѣдѣлено-подвижно ударение, а особено пъкъ сѣверната и западната група, пазятъ още хубаво старата връзка съ оназъ акцентна система, която е била обща едно врѣме не само на сички български нарѣчия, ами обща може би и на сички славянски езици.

Сега прѣминуваме къмъ говори съ такава акцентна система, която е общъ резултатъ на ония акцентни новотии (отмети), що ги срѣщаме

---

[1]) Забѣлѣжително е, че сѫщо акцентно отношение владѣе и въ Зайчаръ, както се вижда отъ народнитѣ пѣсни, що ги съобщава С. Ж. Дацовъ (Исп. IX., 88—91) и както се увѣрихъ самъ отъ баба Стана, майка на г. д-ръ Недкова въ Пловдивъ. Като се земе прѣдъ видъ, че и другитѣ колонисти по тия мѣста, именно въ Кула и въ Кулскитѣ села: Бойница, Гулеманово и Шишинци иматъ еднакъвъ говоръ съ зайчарци, както наистина го провѣрихъ по г. д-ръ Г. Ценовъ, родомъ отъ с. Бойница, потвърдява се хубаво прѣданието на тия колонисти, че сѫ изселени отъ Тетевенско.

пръснати по говоритѣ съ неопрѣдѣлено-подвижно ударение — прѣминуваме къмъ Щипско-Струмишкото ударение.

2. Говори съ ударение полуопрѣдѣлено-тросрично.

Както по географското си положение, тъй и по акцентнитѣ си свойства тия говори заиматъ срѣда между говоритѣ съ подвижно (неопрѣдѣлено) ударение и говори съ пò-опрѣдѣлена акцентовка. На сѣверъ и на истокъ тия говори граничатъ съ областьта на общобългарското неопрѣдѣлено ударение, на западъ го допира третьосрично — Велешко — ударение, а на югозападъ — по Тиквешко и Дойранско — граничатъ съ него двѣ други акцентни системи. Пò-близу опрѣдѣлено, туй ударение владѣе по Кратовско, Кочанско, Щипско, Радовишко и Струмишко, а по свойствата си туй ударение стои най-близу до общобългарското, особено пъкъ до онова ударение, що владѣе въ пò-южни говори отъ южната група, като напр. по Петричко и Демиръ-Хисарско, дѣто отметътъ у сѫществителнитѣ достига своя максимумъ.

Макаръ и обсегътъ на това ударение да не е тъй голѣмъ, въ него влизатъ пакъ три типа говори: на сѣверъ кратовски говоръ, посрѣдъ щипски и пò на югъ струмишки говоръ. Кратовскиятъ говоръ пада откъмъ звукова страна къмъ сѣверно-македонскитѣ говори, ала има примѣси и отъ срѣдномакедонскитѣ; главни фонетични признаци му сѫ *ќ-ѓ*, ѫ = *у* и *а*, ъ = *ъ* и *о*, ь = *ъ* и *е*; щипскиятъ е македонски централенъ говоръ, какъвто е велешки, прилѣпски, битолски, съ фонетични признаци: *ќ-ѓ*, ѫ = *а*, ъ = *о*, ь = *е*; струмишкиятъ е тъй сѫщо въ главни черти срѣдно-македонски говоръ, ала приличенъ на воденския и съ много примѣси отъ централнитѣ *щ-жд-* говори; фонетичнитѣ му отлики сѫ сѫщи както и на щипския говоръ, само че въ него прѣобладава *шч-жџ*, а не *ќ-ѓ*.

Материали по първитѣ два говора има печатани доста, само че нè сички сѫ снабдени съ ударения.

По кратовския говоръ сички материали сѫ съобщени отъ Е. Карановъ, който още на 1876. год. обнародва въ бПсп. XI—XII. кн. десеть пѣсни съ бѣлѣжка между друго, че „ударенията сѫ повечето на вторий отъ конеца слогъ — въ много слова нѣматъ постоянно мѣсто.“ Подиръ това въ сПсп. V. — една приказка „За тъй што цицая дваесе и пет години“, дѣто има приложени и кратки бѣлѣжки по кратовския говоръ; пакъ Псп. XIV. двѣ пѣсни и Мсб. II. 26 дребни (сватбарски) пѣсни сè отъ сѫщия. Къмъ тоя материялъ могатъ се прибави и пѣснитѣ отъ Криворѣчна Паланка, Мсб. IX и XI., защото и тѣ сѫ по сѫщи говоръ.

По щипския говоръ има повече материалъ и то най-много въ Мсб., ала за жалость нè сички съ ударение. Акцентувани сѫ материалитѣ само въ Мсб. III, V, IX, XI и XIII. И въ Шапкаровия сборникъ има доста пѣсни отъ Щипъ. Нѣколко (7) щипски пѣсни има и въ Солунски кн. III. 57—60. По тоя говоръ има и една малка студийка

отъ А. Шандаровъ „Бѣлѣжки по фонетиката на щипския говоръ“, Мсб. XI. 586—591. Сжщиятъ г. Шандаровъ, стенографъ при Народното Събрание, ми съобщи и лично нѣкои свѣдения по родния си щипски говоръ.

По струмишкия говоръ нѣма до сега нищо друго печатано, освѣнъ двѣ пѣсници въ Миладиновия сборникъ, стр. 26—28, безъ ударения. Менъ поне не сж извѣстни други материали. Но за тоя говоръ азъ си доставихъ хубави свѣдения отъ една струмичанка баба Катарина Зафирова, тука въ София, тъй че и той ми е сега доволно позннатъ.

Главниятъ характеристиченъ бѣлѣгъ на това ударение, което за краткость ще нарека щипско, е акцентна стабилность: сѣкоя дума носи едно и сжщо ударение прѣзъ сичкитѣ си форми, нѣма отметъ, нѣма прѣметъ въ оная смисъль, както става въ говоритѣ съ подвижно ударение. Щипското ударение, значи, довело до край, свършило съ онзи акцентенъ отметъ, който сега още става въ разни степени по другитѣ говори на изтокъ. Споредъ това напр. сички сжществителни съ отметнато ударение, които считаме въ говоритѣ съ неопрѣдѣлено подвижна акцентовка за изключения, тука си акцентуватъ правилно тъй; именно:

1) Едносложнитѣ сжществителни съ подвижно ударение задържатъ ударението върху коренната гласна и въ членната форма и въ множ. число: гра̀до, брѐго, мѐдо, сра̀мо, до̀ждо, вра̀то, ңа̀до, но̀со; гра̀дове, брѐгове, ңа̀дове, бѐсове, грѐове;

2) Двусложнитѣ сжщ. ж. р., познати въ говоритѣ съ неопрѣдѣлено ударение като подвижни, тука задържатъ еднакво ударение — върху коренната сричка — както въ единствено тъй и въ множествено число, както съ членъ, тъй и безъ членъ: гла̀ва, ӯзда, ѝгла, бра̀да, во̀да, о̀са, дӯша ла̀жа, о̀вца тра̀ва; гла̀вата, ѝглата, бра̀ди, бра̀дите, бо̀рба, бо̀рбите и пр. Въ туй число и турски думи като: ча̀лма, то̀рба, па̀ша, чѐшма, ка̀вга и пр. отиватъ сѐ по общото правило;

3) Сжществителнитѣ срѣденъ родъ слѣдватъ сжщо правило: про̀со, лѝце, о̀ро, ка̀че, дѐте, сърце; про̀сото, о̀ра, лѝца, дѐца, сърцата, ңайцата и пр.

4) Едносложнитѣ прилагателни и мѣстоимения, които вече въ много източни говори сж установили ударението си, акцентуватъ тука сѐ коренната сричка: бѐла, жѝва, го̀ло, ста̀ра, мла̀до и пр. Изключение правятъ само: една̀, едно̀, каква̀, таква̀, онаква̀.

5) Ударението у глаголитѣ е тъй сжщо постоянно и подведено подъ общи правила тъй, че нѣма вече глаголни групи съ разни ударения за една и сжща форма, както въ говоритѣ съ неопрѣдѣлено ударение.

а) Сегашно врѣме у сички глаголи има кореннострично ударение: плѐтам, (Щипъ — Струмица), плѐтеш, плѐте, плѐтеме, плѐтете, плѐтат; тъ̀рпам, тъ̀рпеш, тъ̀рпе, тъ̀рпеме, тъ̀рпете, тъ̀рпат; глѐдам, глѐдаш, глѐда, глѐдаме, глѐдате гладат; а понеже гласна *у* не отпада у глаголи на увам, то за да се запази еднообразие, ударението у такива глаголи пада на това *у*, тъй че не само: милӯам, милӯаш, срамӯаш се, царӯам, ку-

пу̂ам, збору̂ам и пр. но и: веру̂ам, прикажу̂ам, качу̂ам, повлату̂ам, надвакеу̂ам, облечу̂ам, никну̂а, кажу̂ам, срек'у̂ам завиду̂ам и пр. — безъ исключение.

б) Имперфектъ се води по сегашно време, както въ другитѣ бълг. говори; значи: плѐте', плѐтеше, плѐтēме, плѐтēте, плѐтеа (Щипъ); тъ̀рпе', тъ̀рпеше, тъ̀рпēме и пр.

в) Аористната форма, както и аористното причастие пази старото си ударение — види се по съсѣдско влияние отъ централнитѣ говори на изтокъ, които както видѣхме, иматъ тъй сѫщо изравнено крайно ударение въ тая форма; тъй че по щипски ще бѫде: стана̀', стана̀, стана̂ме, стана̂те, стана̂а; учѝ', учѝ, учѝме, учѝте, учѝа; плетò' плетѐ, плетòме, плетòте, плетòа; стана̂л, учѝл, учѝле; па тъй сѫщо и страдателнитѣ причастия: плетѐн, печѐн учѐн, писа̂н и пр.

г) Въ повел. накл. ударението е тъй сѫщо постоянно и отметнато по сѫщи начинъ, както и въ другитѣ централни говори на изтокъ: плѐти, на̀плети, у̂чи, на̀учи — само съ тази разлика, че и въ множ. число си остава на сѫщо мѣсто: плѐтете, у̂чите, освѣнъ това по аналогия и глаголитѣ на *ам* иматъ начално ударение: ѝзрипай, вѝтосай се!

Сички думи (сѫществителни, прилагателни, мѣстоимения и пр.), познати въ източнобългарски като думи съ неподвижно ударение, акцентуватъ и въ тия говори сѫщия слогъ; а понеже такива думи има твърдѣ много, затова ударението въ Кра́тово, Щипъ и Струмица се посрѣща въ много случаи съ общобългарското. Изключение правятъ нѣкои думи съ четвъртосрично ударение, които го мѣстятъ за два слога къмъ края (вж. по-долу); за това изглежда, че щипското ударение прѣдпочита тритѣ послѣдни срички.

Споредъ това, какъ се отнасятъ къмъ общобългарското разносрично ударение, думитѣ въ щипския и пр. говори се раздѣлятъ на три категории.

I. Думи, които иматъ еднакво ударение съ общобългарски; тѣ сѫ най-много, защото, както рекохме, тука спадатъ сички едносложни, двусложни и тросложни сѫществителни и прилагателни, които не мѣстятъ ударението си въ говоритѣ съ разносрично ударение; Тъй се посрѣщатъ:

1) Думи съ ударение на послѣдния слогъ: друга̀р, офча̀р, грънча̀р, свин'а̀р, пуда̀р, говеда̀р, паза̀р, канта̀р; ора̀ч, села̀ч, кола̀ч; кон'а̀к, кола̀к, муста̀к, пеша̀к, жабун'а̀к, капа̀к, калпа̀к, чарда̀к; ıазѝк, топлѝк, божѝк, помок'нѝк; крава̀й, разбо̀й, дармо̀н, панаго̀н, човѐк, широ̀к, висо̀к, орѐ', длабо̀к, пелѝн, туту̀н, пау̂н, соко̀л, пишчо̀л, дикѐл, сирома̀', меу̂р, немту̂р, карау̂л, бършл'а̀н, рода̀н, гъркла̀н, фида̀н, тупа̀н, боста̀н; зелѐн, цървѐн, кърста̀т, сака̀т, ока̀т, брада̀т, рога̀т, страшлѝв, зборлѝв, цървѝв, бодлѝв, дебѐл; греота̀, срамота̀; па тъй сѫщо и несклаянеми думи като: наза̀д, напрѐд, една̀ш, озго̀р, оздо̀л, спротѝ, дурѝ.

2) Думи съ ударение второсрично: ò6лак, зѐлник, ка̀тник, нера̀тник, змиıа̀рник, пѐпел, ѝзвор, го̀спот, ко̀рен, прѐшлен, га̀рван, ду̂мник, калу̂гер, бу̂мбар, ва̀глен, о̀браз, прѐкор, прѝсме, прѝкас, по̀плак, за̀лак; чифу̂тин,

лажовен, пријател, попара, свекърва, недел'а, кошул'а, царица, жътица, лубеница, матница, лесица, полица, магарица, лажица, калинка, маслинка, погача, година, роднина, мешина, капина, грамада, ливада, серги, дисаги, петелка, кобилка, кокошка, ливада, понуда, невеста, левуса, камила, секира, коприва, женидба, топола, вергиа, попадиа, ефтиниа, скапиа, Софиа, невол'а, опашка, мотовила, куковица, каленица, умирачка, живеиачка, велешанка, тиквешанка, струмицанка, радовишанка, раковатка, сироватка, кирацика, дългокоса, краткоума, доброволна; ветено, корито, копито, огнишче, бунишче, патило, бесило, точило, говедо, железо, колено, детенце, коленце, вретенце (Струмица: детинце, колинце, вретинце и пр.), кандилце, огледало;

3) Думи съ третосрично ударение: работа, баница, матица, пазуа, кошница, иагоди, нишчелки, сабота, машчеа, куковден, летоска, четири, кисело, битолски, кучешки, татковци, килаво, лигаво, тенџере, иалова, каман'е, секаде; секогаш, заечко, залудо, копиле, езеро, Самоков, Радомир, Цариград, вешчица, върбница, каделница (Струмица - кадилница), кашлица, чубрица, владичина, цървоиадина (Струмица — червоточина), истина футрина, козина, иарина, на-вода, по-лудо, по-врат; даже и сложни думи като: деби-муа, влачи-клашно;

По-нататъкъ сравнението става мѫчно, защото думитѣ съ по-начално ударение сѫ изобщо рѣдки, па ги нѣма сичкитѣ въ тия говори; азъ можахъ да забѣлѣжа: биволица, тупавица (Струмица — тепавица), тодорица, петровица, костовица, но въ сѫщо врѣме забѣлѣзвамъ и стремежъ у тия говори да огбѣгватъ такова ударение, защото на мѣсто сипаница казватъ сипаница, намѣсто паежина — паужина, намѣсто краставица — краставица, намѣсто сѣботничав — саботничав, които случаи впрочемъ могатъ се тълкува и по аналогия на други думи съ подобно ударение.

II. Думи съ отметнато ударение. Тѣ сѫ сички думи, които въ източнитѣ говори сѫ познати като думи съ подвижно ударение. Колкото изключения има, тѣ сѫ сѐ слѣдствие на нѣкоя акцентна аналогия, която борави твърдѣ много въ тия говори. Отметътъ става въ сѫщитѣ думи, въ които става и по източнитѣ говори, само че въ щипския и пр. говори не се възстановява вече старото ударение, ами отметътъ става постоянно ударение за сички форми въ една и сѫща дума.

III. Има най-сетнѣ и третя група думи, въ която пъкъ ударението е прѣметнато въ сравнение съ общобългарското. Тѣ сѫ повече глаголи или глаголни образувания (причастия и глаголни сѫществителни). Ударението у тѣхъ се не мѣсти (ако приемемъ, че се мѣсти) напрѣдъ зарадъ нѣкои квантитетни или тайни причини, както въ източнитѣ говори, а просто и явно за да се получатъ думи съ еднообразно ударение; значи тѣ сѫ слѣдствие на акцентна аналогия.

Такова ударение срѣщаме:

1) У глаголи на увам, изговорено по щипски уам: веруам, уносуам, одвързуам, поклатуам и пр. — значи единъ видъ по аналогия: царувам, робувам, купувам и пр.

2) У **страдателни причастия** на *ен, ан, ат (ет):* умислѐн, издадѐн, натоварѐн, направѐн, пушчѐн, исписа̀н, собира̀н, прокопса̀н, порача̀н, престегна̀т, фана̀т, поклонѐт (подарен, Щипъ), неканѐт и пр. Тукъ аналогията е явна, щомъ знаемъ, че и въ другитѣ говори на истокъ ще кажатъ: градѐн, гасѐн, спасѐн, ора̀н, кова̀н, посѐт, пребѝт, заклѐт и пр.

3) У **глаголни сѫществителни**, като: одѐн́е, гледа̀н́е, продава̀н́е — значи на споредъ: градѐне, копа̀не, има̀не, маха̀не. Имайки прѣдъ видъ сега, че ударение маха̀не, има̀не е по̀-старо от ма́хане, ѝмане, лесно разбираме, че щипското ударение въ подобни думи за право не е прѣметнато, а си е останало тамъ, дѣто си е било отъ старини.

4) У сѫществителни на **ѝца**, **ѝна**, отъ които изброихме горѣ доста и каквито навѣрно ще има още.

Отъ изложеното се вижда, че щипското ударение стои най-близу до общобългарското, но съставя пакъ за себе си отдѣлна система, защото му липсува оная подвижность и неопрѣдѣленость, отличителни признаци на общобългарското ударение. Тукъ ударението подъ дѣйствие на аналогията е вече сведено къмъ общи правила, които го правятъ наполовина опрѣдѣлено. За да изтъкна още повече тази опрѣдѣленость, нека прибавя, че у тия говори се забѣлѣзва явенъ стремежъ да сведатъ ударението върху послѣднитѣ двѣ срички: сички отклонения отъ общобългарското ударение, сички акцентни аналогии произвеждатъ сѐ думи съ ударение върху двѣтѣ послѣдни срички; изключение правятъ само **императивнитѣ форми** съ начално ударение, ала тѣ сѫ наслѣдени отъ истокъ, а нѐ тука произлѣзли. По сичко ми се вижда, че тия говори съ ударението си отиватъ къмъ оная акцентна система, която владѣе въ Кукушко-воденския говоръ, който говоръ почти прибралъ вече ударението на сички думи върху послѣднитѣ двѣ срички и произвелъ полуопрѣдѣлено ударение **втори стадий**.

3. Говори съ ударение полуопрѣдѣлено-двусрично I.

Това ударение, което за краткость ще нареча **Воденско**, е свойствено на говоритѣ по Воденско, Мъгленъ, Гевгелий, Гюменджe; въ Кукушъ, Дойранъ, както и въ сѣверозападнитѣ солунски села владѣе, можемъ каза, сѫщо ударение, ала съ нѣкои примѣси отъ говоритѣ съ подвижно ударение на истокъ.

Материалъ за това ударение има доста както въ Министерския сборникъ, тъй и у Шапкарова; само че и въ двата сборника не е спазена хубаво фонетиката на воденския говоръ, която е твърдѣ важна за акцентната система на тоя говоръ, както ще видимъ. Върху Воденския говоръ имаме и особена студия отъ г. Мирчевъ, Мсб. XVIII, 426—470, „**Бѣлѣжки по Воденско-Кукушкия говоръ**, само, за жалость, г. Мирчевъ ни казва твърдѣ малко за ударението на тоя говоръ. Нему като че се не вѣрва, че Воденското ударение е въ такава степень двусрично, както твърдя въ Мсб. VI. 25, понеже казва, че изключенията били много повече,

отколкото ги приемамъ азъ. Азъ пъкъ наопаки, сега слѣдъ като четохъ неговата студия по воденския говоръ, станаха ми ясни тѣзи изключения и сега дори ги не считамъ за такива! Защото тѣзи изключения излизатъ съвсѣмъ правилни имайки прѣдъ видъ воденския изговоръ: сички дактилни ударения въ воденския говоръ сѫ заправо хорейни, защото срѣдната сричка се не изговаря съ пълна гласна! Примѣри по́-долу.

Воденското ударение прѣдставя втори стадий отъ щипското или трети стадий отъ общобългарското. То може еднакво да се изважда и отъ едното и отъ другото: сички акцентни аналогии, било у сѫществителни, било у глаголи и причастия, които отличавать щипското ударение отъ общобългарското, сѫ свойствени и на воденското ударение; а пъкъ сички думи съ прѣдзадно или задно ударение, които не сѫ засегнати отъ тия аналогии, се посрѣщатъ съ общобългарски. Специално воденска свойщина прѣдставятъ само случаитѣ, дѣто щипски дактили ставатъ на хореи, а пъкъ за тия случаи може еднакво да се излиза и отъ общобългарски, понеже и тамъ сѫ такива.

Воденското ударение тъй сѫщо е неподвижно, както и щипското: сѣкоя дума пази своето заглавно ударение, безъ да го мѣнява споредъ морфологичната си мѣнитба (по числю, падежъ и лице); затова ударението у думитѣ е нагодено тъй, че както и да се мѣнява думата по форма, ударението и да не отива по́-назадъ отъ прѣдпослѣдния слогъ. Думи съ дактилно ударение има твърдѣ малко.

И въ воденското ударение, както и въ щипското е прокаранъ акцентенъ отметъ у сички думи съ подвижно ударение, т. е. у едносложнитѣ сѫществителни и прилагателни, у двусложнитѣ сѫщ. женски и срѣденъ родъ; ударението у глаголитѣ е пакъ сѫщо, само съ други (редуциранъ) изговоръ; освѣнъ това въ повел. наклонение не е начално, а коренно, т. е. не пада върху прѣдлога, както въ Щипско и пр., а върху коренната сричка — доколкото се не противи на общия принципъ и на фонетиката въ тоя говоръ.

Нека разгледаме най-напрѣдъ ударението у склонитбенитѣ думи. Двусложни и многосложни сѫществителни и прилагателни съ ударение на послѣдния слогъ по щипски и общобългарски запазватъ ударението си и въ воденски: паўн, сокòл, тъпàн, пелѝн, патлаџàн, езѝк, мехỳр, фидàн, брадàт, сакàт, сарàй, широ̀к, висо̀к, дибѐл, илѐн, зилѐн, гулѐм, чувѐк, живо̀т, маймỳн, харѐм, манастѝр, тимйàн, Ивàн, Стуйàн, сирумàх, загàр, бирбѐр, другàр, златàр, уфчàр, кузàр, свинàр, патрѝк, граматѝк, тувàр, кужỳх, пишàк, мустàк, џунàк, турлàк, мигдàн, кувàч, купàч, лувàч, вампѝр, урмàн, уртàк, амбàр, килàр, парамо̀н, кумàт, гирдàн, кафѐс, кунàк, благусо̀в, курàб, сиймѐн, ибришѝм, шигѐрт, аршѝн, Доичѝн, Пирѝн, ръкàв, аргàт, стройнѝк, цампо̀р, братучѐд.

Еднакво ударение съ щипското иматъ и сички причастия, които и по воденски се образуватъ на сѫщи начинъ, както и въ щипски: на-

ближил, послушàл, излизèл, удèл, фатѝл, плитèн, будèн, глидàн, сиѝн, купувàн, викàт, дигнàт, стигнàт, тръгнàт.

Отъ думитѣ съ второсрично ударение въ общобългарски и щипски се посрѣщатъ само ония съ воденското ударение, които свършатъ на гласна, т. е. имена сѫществителни отъ женски и срѣденъ родъ: тимнѝца, царѝца, кушу̀лʼа, вирѝга, пуну̀да, нивèста, пулувѝна, нугàча, гудѝна, ливàда, куко̀шка, тупо̀ла, нивòлʼа, онàшка, килѝа, пупадѝа, вражàрка, баснàрка, вуìвòда, пустèлʼа, калѝнка, кралѝца, пипиру̀га, тимину̀шка, пудлѝшка, кулѝба, мутѝка, дивдòіка, свитѝца, питàчка, градѝна, лисѝца, нидèлʼа, мастагàрка, икòна, руднѝна, пулàта, кирмѝда, пипилàшка, вудинѝца, капѝни, чърнѝца, увòіки, итъ̀рва, купрѝва, бунèла, владѝка, маука, пупàра, кадѣна, кукòна, гъркѝна, вѝчера, фурту̀на, душѝца, ливàда, парѝчки, накувàлна, систрѝчка, самувѝла, пану̀кла, куру̀ба, самовѝлски; рудѝлу, сулѝлу, садѝлу, углидàлу, жилѐзу, ѥунàству, партàлче, уфчàрче, сирàче, дървѝче, вустàнче, прегàче, курѝту, гувèду, купѝту, бунѝшче, угнѝшче.

Сѫществителни и прилагателни мѫжки родъ съ ударение на прѣдпослѣдния слогъ (по щипски или общобългарски) се третиратъ двояко въ воденския говоръ: 1) Ония отъ тѣхъ, които при образуване вокални форми (женски, срѣденъ родъ и множ. число) си оставатъ пакъ съ толкова слога, т. е. които въ суфиксния си слогъ иматъ ъ или ь, задържатъ старото си ударение: (о)пѝнук — пѝнци, дубѝтук — дубѝци, лàкът — лàхти, нòкът — нòхти, вèтък — вèтка, ѝтър — ѝтра, мѣндър — мѣндру, тòпъл — тòплу, мòкър — мòкра, òстър — òстри, кротук — кротка, тѣнук — тѣнко, стàриц — стàрци, глàдин — глàдна, жèдин, прàзин, лèтин, имòтин; тъй сѫщо и: ту̀рчин — ту̀рци, сърбин — сърби и пр. 2) Ония пъкъ, които съ вокалнитѣ си форми получаватъ единъ слогъ повече, сѫ съ отметнато ударение: нè гàрван, а — гаврàн, нè гѣлъб, а гълѣб, не шàрен, а шарèн, не срèбрен а сребрèн, нè лѐшник, а лешнѝк; тъй сѫщо: корèн, йодèр (= одър, е-то въ суфикса не изпада въ мн. ч.), Богдàн, Стамбу̀л, Филѝп, месèц, пуѝас, баèр, ичмèн (ечемикъ), вичèр (пуд вичèр), извòр (ако излизаме отъ ѝзвор), убàв, ангèли, утвлʼу̀ч, утвòр, пукрòв, еничàр; тука спадатъ и сички причастия съ прѣметнато ударение като: наідèн, дигнàт, флезèл и пр. Изключения ще има твърдѣ малко и то ще бѫдатъ повече думи, които нѣматъ множествено число, като: пèпъл, лʼу̀буф, кàдиш (кадеж), гòспод — по воденски съ вокаленъ изгласъ: гòспу!

Сички склонитбени думи съ ударение на трети или четвърти слогъ отъ края, иматъ прѣдзадно ударение въ воденския говоръ: работа, сѫбота, банѝца, матѝца, пазу̀ва, пенцèра, заèчко, камèінъ, футрѝна, истѝна, читу̀ра, облàчно, дървèну (масло), юдèіне, лʼутèіне, бигàіне, стумнѝчка, мурифски, брадавѝца, типавѝца, радòсин, юбу̀лка, деснòта, силàнче, ипаркѝа, майчѝна, машчèа, фъртòма, грубѝшча, ластовѝца, пътѝшча, за прикажѝшче, сирèіне, свирèіне, Каменѝца, Ноќовѝца, типàіне, силʼàіни, бугàри, пусистрѝма, царичѝна, стулнѝна, пладнѝна, пулатѝчка, грàда Буди̇ма, удзгурнѝна, малèчко, пеіàне, Стамбу̀ла, пернѝца, ирибѝца, дивоічини двори,

димитрѝва майка, Еленчѝце, гуспудинѝва, сараѐфка, солунѐнче, галѐнко, Едрѐне, кучѐско; тука спадатъ и сичкитѣ плурални форми отъ едносложнитѣ сѫщ. мѫжки родъ, които, както видѣхме, въ щипския говоръ сѫ дактили: царѝви, кл'учѝви, прадѝви, димѝви, сватѝви, пърчѝви, грубѝви, синѝви, миѝви (мѣхове), либѝви (хлѣбове), мракѝви, лафѝви, нужѝви, вулѝви и пр. Сѫщо тъй сѫ прѣмѣстили ударението си и дактилнитѣ числителни, като: двадѐсе, тридѐсе, пидѐсе, дивидѐсе, четѝри; такова сѫщо е ударението и у сложни думи като: кълви-ѝчи, Свита-гѝра, добър-ден; Стратин-ѝца.

Като се земе прѣдъ видъ, че пъкъ думи като: убавѝна, младѝна, срамо́та, гулемѝна, пастѐрма, меа̀на, планѝна, пилѐна, л'утѝна, правѝна, кривѝна, чуздѝнци и пр. сѫ отметнали ударението си отъ послѣдния върху прѣдпослѣдния слогъ, можемъ твърдѣ хубаво да схванемъ общото правило на воденското ударение — поне за склонитбенитѣ думи: сички думи споредъ воденското ударение сѫ или окситони или пароксситони и то споредъ това, да ли изглашатъ на съгласна или гласна.

У глаголитѣ ударението е малко инакво. За право речено и тамъ е прокарано сѫщото двусрично ударение, ала, за да се разбератъ нѣкои привидни изключения трѣба да имаме прѣдъ видъ фонетиката на воденския говоръ, която ще ни помогне да схванемъ и тука главния принципъ на воденското ударение. Прѣди сичко нека видимъ, кои глаголни форми отиватъ въ съгласие съ общия акцентенъ принципъ и кои се отклоняватъ — поне привидно. Както сѫ записани глаголнитѣ форми въ повечето материали отъ Воденско, отклоняватъ се отъ общото акцентно правило: първо и второ лице сег. вр. мн. число: плѐтиме, плѐтите и подиръ това сички лица и числа отъ минало несвършено вр. (освѣнъ първо лице): плѐтише, плѐтихме, плѐтихте, плѐтиха; инакъ сички други глаголни форми акцентуватъ точно споредъ поставеното правило: плѐтъм, плѐтиш, плѐте, плѐтът; аор. плетѐх, плетѐ, плетѐхме, плетѐхте, плетѐа; викна̀х, викна̀, викна̀хме, викна̀хте, викна̀ха; императивъ: плѐти, плетѐіте! вѝкаі, вика̀іте! слѣдователно горнитѣ отклонения биха биле единствени изключения отъ общия акцентенъ законъ за воденското ударение, изключения, които бихме могли да схващаме като остатъци отъ старото (общобългарско) ударение, употрѣбително едно врѣме въ Воденско. И тѣзи изключения не биха били въ сила да нарушатъ общия законъ на воденското ударение. Ала эко се повземъ въ изговора на тѣзи глаголни форми, лесно ще се увѣримъ, че и тука акцентниятъ принципъ е запазенъ; защото форми като плѐтиме, плѐтите не се изговарятъ напълно като тросложни думи, а като двусложни, понеже срѣдната гласна се скратява въ изговора до толкова, че се обръща на ь: плѐт'ме, плѐт'те — или както ги бѣлѣжи Мирчевъ Мсб. XVIII. 463: плѐтцме, плѐтцте; срв. и бѣлѣжката отъ Матова, Мсб. III. 222. подъ една воденска приказка, дѣто се навеждатъ доста примѣри за подобно съкращение: дѐтьту, вра̀тьте, градѝньте, чѝньте = чините. На сѫщи начинъ биха се тълкували и 2. и 3. л. ед. ч. и 3. л. мн. ч. отъ имперфекта:

плѐтше или плѐтще, плѐтйа или плѐтїа — макаръ у Мирчева да нѣма бѣлѣжка за това. Тогава единствени изключения биха били само 1. и 2. лице мн. число: плѐтихме, плѐтихте, за изговора на които не намирамъ никакви указания ни по материалитѣ, нито у Мирчева.

Като изключения отъ общото акцентно правило на воденския говоръ биха могли да се считатъ и дѣепричастията, които срѣщамъ постоянно съ ударение върху четвъртия слогъ отъ края: бидѐшчимица, одѐшчимица, играшчимица; тукъ, види се, онова крайното ица, или мица е отпослѣ прибавено къмъ пò--напрѣжното просто причастие: бидѐшчи, одѐшчи или бидѐшчим, одѐшчим.

4. Говори съ ударение полуопрѣдѣлено-двусрично II.

Това ударение, което за краткость ще нареча тиквешко, е свойствено на говоритѣ по Тиквешъ и Мориово, двѣ области въ централна Македония въ които владѣе почти еднакъвъ говоръ и то западно-централенъ *ќ-ѓ*-говоръ.

Главната отлика на тиквешкото ударение състои въ това, че то заима само двѣ опрѣдѣлени срички въ думата, именно или прѣдпослѣдна, или третя отъ края, ала никога не пада на крайна сричка.

Прѣди сичко нѣколко думи за самото нарѣчие.

Материалъ за тиквешкото ударение и нарѣчие си събирахъ повече самъ разпитвайки селяни отъ села Клисура, Ватоша и Мързенъ-Ораовецъ — три села въ права линия между Велесъ и Струмица, съ които се опрѣдѣля хубаво и обсегътъ на областъ Тиквешъ. Печатани материали отъ Тиквешко почти нѣма. Менъ сѫ познати само нѣколко кратки пѣсенчици въ сборника на Шапкаровъ, именно кн. I, 138—140 — петь „брачни пѣсни отъ с. Ватешъ (Ватоша?), записалъ Д. Добровичъ прѣзъ 1862. год. и кн VI, 460, 462 — три „жальовни“ пѣсници отъ с. Чичово. Освѣнъ това въ Мсб. VIII, 30—31 срѣщамъ още три лазарски пѣсни отъ с. Клисура, записалъ А. Добревъ. Както еднитѣ, тъй и другитѣ не сѫ точно записани, та и не ми помогнаха много ни за фонетиката, ни за ударението на тиквешкия говоръ.

По Мориовския говоръ има сравнително повече печатанъ материалъ, именно: въ Мсб. V. 26—27, XIII. 103—108 и XVI—XVII, 286—290; но понеже сичкия тоя материалъ не е снабденъ съ ударения, то за цѣльта ми послужи донѣкждѣ само тоя, що е въ Мсб. V., именно деветь кратки „водички“ пѣсни, записани отъ А. Яневъ. Много повече и пò-достовѣренъ материалъ има съобщенъ отъ А. П. Стоиловъ и то въ Псп. XLVII, стр. 808—814 — пѣсни, пословици, гатанки, думи и мѣстни названия отъ с. Витолища (Мориовско) и въ „Сборникъ за нар. умотворения“ отъ сѫщия, кн. II, 18—31 — петь юнашки пѣсни отъ с. Кокре.

Тиквешко-мориовския говоръ е западно-централенъ *ќ-ѓ*-говоръ, който по свойствата си стои помежду срѣдно-македонскитѣ и пеанечки говори. Отличителнитѣ бѣлѣзи на тоя говоръ освѣнъ ударението сѫ:

1) щ₁-жд₁ — *шч-жџ:* пушча, гложџе, кръшчѐне; щ₂-жд₂ = к'-г': плѐќи, вѐѓи, свѐќа, миѓу, ноќе, куќа, ќерка; но има и *шч-жџ:* горешчѝна, пишчѐлки, нуѓџа, срѐшчу, пешчѐра, овошче, плѐшка, мошне, нужен, нѐкогаш, нѝкогаш, напрѐжни.

2) ѫ = *а:* мака, рака, желади, капина, машко дете, унатре и пр. — съ извѣстнитѣ отклонения, свойствени и на другитѣ западно-централни говори: бубрек, гуска, желудок, кусо, пупка, суд, гужва; освѣнъ това забѣлѣзахъ още и: фануло, ѩнуло.

3) ъ = *о,* ь = *е* — съ извѣстнитѣ отклонения, свойствени и на други западно-централни говори: лажа, магла, танко, лажица, макна:

4) ръ = *ръ,* лъ = *ъ:* пръстен, цръвени, прегрънали, връвеле, ябъка, жътица, съзи, възна, вък;

5) 1. л. ед. ч. у глаголитѣ винаги на *а:* пеа, прата, макна;

6) 3. л. ед. число у глаголитѣ по II. спр. има винаги *е* намѣсто *и:* моле, виде;

7) членъ *-от:* патот, вратот.

8) ѩзе намѣсто *ѩ* (азъ); *и* намѣсто *ги; му* намѣсто *им.*

Тиквешко-мориовското ударение съставя прѣходъ между щипско-воденското и костурското; въ него има нѣщо отъ щипското и нѣщо отъ воденското, а пъкъ специално негово свойство е да отбѣгва послѣдната сричка и да прибира тона върху двѣтѣ прѣдпослѣдни срички.

Споредъ това ударение сички воденско-щипски или общобългарски окситони ставатъ парокситони: човек, ѩнак, ракав, ерген, орел, стопан, пазар, телар (телалинъ), байрак, сандък, чеис, павун, студен, образ, синџир, шеник, абер, боздоган, сиромâ; но щомъ думата нарастне, веднага се възстановява общобългарското ударение: човѐци, ѩнàци, ракàви, ергѐни, стопàни, студѐни, ѩнàче, павỳни, синџѝри, обрàзи, сиромàси; разбира се и: роса, магла, сестра, ведро, уста, планина, срамота, пелени, меана, тамбура и пр.

Споредъ това свойство на тиквешкото ударение само по себе си се разбира, че сички общобългарски парокситони ще си останатъ пакъ такива: година, грамада, капина, рачица, голема, чифличе, безригани, шамиа, ослепела, онемела, кралица, неделя, горела, робинка, царица, качурка, вдовица, кадъна, самовила, собрале, сонила, фанале, богата, незнайна, свекърва, девойка, солена, рашето, задѓа, ѩгумен, капиа, клисура, темница, темничарче, бележити, ракиа, цръница, кукувица, зелена, високи, дивани, замрѣзне, кобилка, петнайсет, шеснайсет, белоглаво, напрела, вретена, магаре, оран'е, отидоа, тополи и пр.

Общобългарскитѣ пропарокситони се третиратъ двояко; едни си оставатъ пакъ такива, а други ставатъ парокситони. Доколкото можахъ да схвана правилото, излиза, че ония само пропарокситони си оставатъ такива, които се търпятъ и въ щипското ударение, докато сички ония, които сѫ прѣминали по щипски въ парокситони, сѫ такива и въ тиквешкия говоръ. Пропарокситони сѫ въ повечето случаи глаголни форми: кажеме, терайте, фрълале, поминеме, вратиме, излеземе, едеме, свършиме, сторите, станите,

чѝнете, дѐржете, шѝеше, ма̀нуло, фануло; въ императивнитѣ форми редовно: ѐстави, на̀бери, ѝзнеси, дѐнеси, за̀мини и пр. Освѣнъ това третосрично ударение се срѣща и въ много прилагателни притежателни, както и въ доста други думи: Ма̀рини, по̀пова, ѓа̀кова, Ду̀нава, Пра̀ово, са̀бота, свѝлена, ја̀гънца, у̀бава, сва̀тои, ку̀мови Ла̀зара, фѐртома, нѐкоа; а тъй сжщо и много мѣстни названия задържатъ третосричното си ударение: Со̀тница, Мо̀клишча, Ѓу̀ргишче, Мѐшковец, Гу̀мнишча, Гърбавец, Клопа̀тица, Кѐртишча, Грѐнчишча, Благѝевец, Долѐтковец, Муста̀кица, Кату̀нишча, Задна̀-река, Света̀-Петка, Мѐлчишча, Лѐсковец, Сто̀лови, Ковѝлово, Наковалнишче, Кова̀чево, Ка̀мново, Бу̀ковец, Пѐшчера — села и местности въ Мориово (вж. А. Стоиловъ, За Мориовския говоръ, Псп. 47, 813.). Забѣлѣжително е, че мѣстнитѣ названия пазятъ старото си третосрично ударение дори и въ Костурския говоръ, който инакъ е строго парокситоненъ говоръ.

Другитѣ пропароксилони сж промѣнени въ пароксилони кое пакъ подъ влияние на щипското, кое пъкъ по съсѣдство съ воденското ударение; затова имаме: скина̀та, опаша̀на, растурѐно, галѐна, мамѐна, згот-фѐна, качѐна, зида̀на, дадо̀а, облеко̀а, заведо̀а; пладнѝна, утрѝна, кладѐнче; пазу̀а, Тодо̀рчо, кралѐви, банѐви, ја̀бъка, јадѝца (вждица), здравѝца, шарѐни, четѝри, Солу̀на-гра̀да, жала̀ди, месѐци, побратѝма, девѐре (зв. п.) Іосѝва, радо̀сен, радо̀сна, ефтѝно, кисѐло, гала̀би, Будѝма, будѝмска, биво̀ли, свато̀ви, рабо̀та, цига̀ни, цига̀нка, лаза̀рка, два обла̀ка Специално тиквешко-мориовско е ударението въ имперфектъ: носѐше, учѐше, едѐше, учѐа и пр., каквото очаквахъ и въ Воденско, ала го не намѣрихъ. Усамотени сж тъй сжщо и: раѓа̀ат, отепа̀ат за 3. л. мн. ч. сег. врѣме.

Има и думи съ ударение на четвъртия слогъ отъ края въ тиквешкия говоръ, ала и тѣ не нарушаватъ акцентния принципъ на тоя говоръ, първо, защото сж твърдѣ малко и второ, защото такива думи иматъ обикновено по двѣ ударения: едно върху четвъртия и друго върху прѣдпослѣдния слогъ: мѐсечѝна, кра̀ставѝца, чѐтворѝца, чо̀рбаџѝи, бѐлогра̀тка, ро̀бинчѝца, прѐгръна̀ла, па̀вуно̀во про̀гово̀рил, ку̀курѝгу, ро̀гозѝна, ру̀менлѝа, ду̀кадѝнче, бѐлезѝци, ма̀йсторѝа, ма̀тенѝца. Такива думи показватъ, че тиквешкото ударение прѣдпочита прѣдпослѣдния слогъ, и азъ ги считамъ пакъ за пароксилони, които отпослѣ получаватъ за равновѣсие още по едно ударение — за да се запази общиятъ, акцентенъ принципъ; защото съ тия двѣ ударения думата се раздѣля на два хорея: мѐсе-чѝна, бѐло-гра̀тка, про̀го-во̀ри и пр.

Казахъ по̀-горѣ, че въ тиквешко-мориовския говоръ нѣма окситонни думи. Нѣколко такива, що ги срѣщамъ у Шапкарова, кн. VI. 138—141. (хабѐр, доідѐ, си зема̀, дульбѐр, како̀ф, иза̀м, кона̀кот, чабу̀р) сж насигуръ погрѣшно записани, както и откъмъ друга страна въ тия материяли мориовския говоръ не е вѣрно прѣдставенъ. (срв. со̀нце намѣсто сънце жълто, жо̀лто, напо̀лни намѣсто жълто, напъни и пр.). Само въ нѣкои случаи, когато слѣдъ думата стои нѣкоя енклитика *(ми, ти, си, му, го,*

се) — може ударението да бѫде привлѣчено върху послѣдния слогъ на главната дума: наружа̀й-се! заколѝ-си, вратѝ-се, не шета̀й-се, не правѝ-ми; даже и: пра̀шайтѐ-а! свиретѐ-си! одетѐ-си! Споредъ примѣритѣ, що срѣщнахъ, излиза, че такова акцентно мѣстене става само въ заповѣдни форми, а може би и клетви, като: натема̀-го, натема̀-ю! Случаитѣ у Шапкарова (VI, 139, 460.): чешма̀та, под круша̀та, над глава̀та, стара̀та майка и Мсб. V, 27: синовѝте, вършкѝте — ми се виждатъ съмнителни, но и да биха били достовѣрни, биха потвърдили онова, що казахме още горѣ, че тиквешко-мориовското ударение прѣдпочита прѣдпослѣдния слогъ у думата: защото въ такива случаи сричкитѣ би се броили заедно съ члена.

Като общо заключение по тиквешко-мориовското ударение ще кажемъ, че въ него нѣма онази акцентна стабилность, която отличава щипското и воденското ударение, ала нѣма и оная подвижность, извѣстна въ общобългарското ударение, ами има една друга акцентна подвижность, която кара ударението сѐ къмъ прѣдпослѣдната сричка: чо̀век — човѐци, сту̀ден — студѐни, о̀браз — обра̀зи, ба̀ба — бабѝчка, и пр. и която подвижность го приближава твърдѣ много къмъ костурското второсрично ударение.

5. Говори съ ударение опрѣдѣлено-второсрично.

Задъ говоритѣ съ воденско и тиквешко-мориовско ударение отивайки на западъ слѣдватъ говори съ опрѣдѣлено второсрично ударение, говоритѣ по Кайларско, Леринско, Костурско, Корчанско и Долна-Прѣспа. Тия говори заиматъ най-южния дѣлъ на Македония и граничатъ на западъ съ албански, а на югъ съ гръцки елементъ.

По граматичнитѣ си свойства тия говори сѫ доста еднородни помежду си, ала пакъ, имайки прѣдъ видъ нѣкои говорни особености, бихме ги раздѣлили на двѣ половини: източна, която обима говоритѣ по Кайларско и Леринско, и западна, която обхваща Костурско, Корчанско и Долна-Прѣспа. Както източнитѣ тъй и западнитѣ говори отъ тая область падатъ извънъ крѫга на централнитѣ говори, ала иматъ инакъ ясна фонетика, а по замѣната на *tj-dj* принадлежатъ къмъ общобългарското *щ-жд*-нарѣчие. Освѣнъ това като общо свойство у тѣхъ споменувамъ и замѣната на ѫ съ *ъ* въ коренни срички и *а* въ крайни срички (освѣнъ случаитѣ съ *ън),* ъ съ *о* и ь съ *е,* както и еднаквата замѣна за старобългарскитѣ ставки **ръ лъ** = *ър-ъл* и еднаква членна форма за мѫжки родъ *о.*

Покрай тия прилики въ реченитѣ двѣ половини говори съ пароксѝтонно ударение намираме слѣднитѣ фонетични и морфологични отлики:

1) Въ западнитѣ отъ тѣхъ покрай обикновенитѣ изговори за носовкитѣ ѫ и ѧ (като *ъ, а* и *е*) се срѣща начесто и старъ изговоръ като *ън* и *ен,* какъвто въ източнитѣ се явява само рѣдко-рѣдко;

2) **щ-жд** въ западнитѣ (Костурско, Долна-Прѣспа и Корчанско) се изговаря като *шч-жџ,* докато въ източнитѣ (Леринско и Кайларско) гласи като *шт-жд;*

3) 1. л. ед. сег. отъ глаголитѣ по I и II. спр. изглаша въ западната половина на *а,* а въ източната на *ам* или *ъм;*

4) Въ 3. л. мн. ч. сег. вр. на западъ нѣма *т,* а на изтокъ си го има;

5) 3 л. мн. ч. отъ аор. гласи въ западнитѣ говори отъ тази областъ на *е* (оідѝе, казàе, носѝе), а въ източнитѣ на *а* (оідòа казàа, носѝа).

Изобщо казано западната половина отъ тая область е именно, която още спазва у себе си оня говоръ, що наричаме костурски, докато източната е повлияна кое отъ воденскитѣ, кое отъ битолскитѣ говори. И ударението е на западъ запазено въ сичката си правилность, до като на изтокъ е прошарено съ акцентни свойства отъ воденскитѣ и мориовскитѣ говори.

Материалъ за това ударение (ако не броимъ отдѣлнитѣ думи, съобщавани тукъ-тамъ заради назалния имъ изговоръ) има най-много въ Мсб.,[1]) у Шапкарова[2]) и Сол. книжици.[3]) Освѣнъ това нѣщо съобщи и Новаковичъ въ статията си Beiträge zur Erfosrchung der macednischen Dialecte; Arch. XV. 41.—46. (нѣколко думи и стихове отъ с. Куманичево — Костурско).

Свойствата на костурското ударение личатъ явно, та стига само да послушашъ Костурецъ, или да прочетешъ една приказка отъ Костурско, снабдена съ ударение, за да се увѣришъ, че въ костурския говоръ владѣе неизмѣнно акцентно правило, споредъ което ударението стои винаги върху прѣдпослѣдния слогъ на сѣкоя дума: бабѝчка, борѝна, сучѐше, чешл'àше, леѐше, знаѐло, чешлàе (чешлаха), се научѝе, месечѝна, кондỳри, зборвàше, секóа, неженèто, галèно, пътѝшча, четѝри, затворèни, гробѝшча, пазỳва, имàше, имàте, фъргàте, сетнѝна, лазàрка, теглèше, пенчỳри, дрънгòви, мъртòвец, панàир, съмбòта, зентòви, пендèсе, четриèсе, дваèсе, триèсе, горешчѝна, облàчно, пътнѝци, тèм'ан, Рѝстос, ѓèрдан, три месèци, кл'учòви, вангèл'е, отворèни, испеѥàно, нафòра, подадèна, за есèна, Митрòвден, пушвàме, покланèтѥ, ерембѝца, езèро, копривèни, веèше, бегàше, карàше, смеèше, мъглèше, здивàше, пофал'ỳва, надвикнỳва, Солỳна, Костỳра, на-

[1]) Въ Мсб. сѫ съобщили материали по Костурско-леринския говоръ четирма души: *К. Шапкаревъ,* Мсб. I, 64—66, една пѣсень отъ с. Дъмбени (Костурско), хубаво записана и снабдена съ бѣлѣжки; но приказкитѣ въ Мсб. II. 201 и 215—17, доставени отъ сѫщия, не сѫ вѣрно записани. Пò-достовѣрни сѫ материалитѣ на *Гелева,* провѣрени види се отъ покойния Матовъ, Мсб. VI, 7—17 — трийсетъ и три дребни пѣсни съ паралели къмъ подобни у Шапкарова и Мсб. VIII, 249—259, нѣколко гатанки, размѣсени съ такива отъ Велесъ и Ресѐнъ. Най-много материали, и то приказки, ала за жалость нè тъкмо отъ Костурско, има съобщени отъ *Н. Настевъ,* Мсб. III, 153—5, 182—5; V, 142—7; IV, 141—143; VI, 164—173, 185—7; VIII, 159—164, 203—206; но тия приказки иматъ изгледъ на прѣправяни, а и ударението у тѣхъ не е послѣдователно. Много пѣсни (31) съобщава и *Хр. Секуловъ,* Мсб. XVI—XVII, 63—71 ала и тѣ отъ Кайларско. Една леринска пѣсень (отъ с. Екши-Су или Върбени) има затурена между битолскитѣ, Мсб. II, 112—113.

[2]) У Шапкарова има на двайсетина мѣста пѣсни отъ Костурско и Леринско, пръснати по цѣлия му сборникъ: I кн. 91—100, 140—144; III—IV кн. 71—72, 143, 308—9, 340—4; V—VI кн. 30, 53—56, 58, 146—151, 168—169, 177—8, 194, 201—2, 216, 286—7. 410—15, 425—7, 444. Въ голѣма часть отъ тия пѣсни не е спазенъ добрѣ Костурско-леринскиятъ говоръ.

[3]) Хубави материали отъ Костурско има въ *Солунски книжици* I, 30—36, (двѣ пѣсни), II, 49—58, (една приказка и пѣсень), X—XII, 210—11 (една пѣсень) — сички записани добрѣ и снабдени съ бѣлѣжки отъ покойния Матовъ, само че дългата приказка отъ с. Бобища, кн. II. види се по типографски мѫчнотии, не е забѣлѣзана до края съ ударения. — Една кратка пѣсенчица по костурски говоръ съобщава и Дриновъ, Бр. Псп. X—XII. 162.

дигрува, надфърлува, зеваiне, посестрима, перница, убава мома, гърмеви, тътневи, тъмпани, Iанкула, Iанкулица, илиади, пелени, негови, синови, печено, точено, стребрена, кацнала, царови, прикосана, китена, служена, плакано, къпано, месени, паднато, повенато, триндафилиа, кладенци, иабълки, шарено, борина планина, темниина улица, девери, сребрени, пърстени, кървави, малечкаво, кисела, сирейне, орайне, гледайне, гредейне, дванадесе, тринадесе (? Шапк. VI, 410), Пейовица, Груйовица, невестински, таткови сборови, Iанини, момини, Пейови, вър'ови, иазови и пр. Изключения правятъ само двѣ глаголни форми — 1. и 2. л. мн. ч. сег. врѣме, които срѣщнахъ повече съ третосрично ударение: станиме, фатиме, сториме, додиме, имаме и пр. — види се за разлика отъ аористъ и имперфектъ, които иматъ неизмѣнно прѣдзадно ударение: има'ме, има'те и пр. Но пакъ срѣщнахъ и презентни форми съ прѣдзадно ударение: сакаме Мсб. VI, 15, циливаме, паметфаме, копваме, зеваме, Шапк. I. 90—119, ала въ стихотворна рѣчь, тъй че правилното прозаично ударение ще е третосрично. Разбира се, че и съ тия си малко изключения костурското ударение си остава правилно второсрично ударение, много по-правилно прокарано, отколкото сѣкое друго ударение по българскитѣ говори: безъ да се гледа голѣмината или формата на думитѣ, ударението си търси наложително прѣдпослѣдната сричка и тамъ остава, докато не нарасте или намалѣе думата, за да се дигне назадъ или напрѣдъ, сирѣчъ да си намѣри пакъ опрѣдѣленото мѣсто: мома, момичка, момичѐнце; Лазар, Лазара, лазарица; шаренило, шарено, шарен.

При разглеждането на костурското ударение може да бѫде въпросъ само, доколко влиятъ разнитѣ енклитики върху положението му, на първо мѣсто, напр. какъ влияе членната форма. Основавайки се на материалитѣ намирамъ, че само членната форма за мѫжки родъ има по-изразително влияние върху акцентното мѣсто, докато другитѣ членни форми, както и другитѣ енклитики изобщо иматъ факултативно влияние и то само въ стихотворна рѣчь. Тъй освѣнъ случаи като: зетотому, царотому, попотому, обикновени сѫ и: босилоко, азнатаро, дукано, свекоро, патерико (женски нанизъ), везиро, байрактаро, цървенио, зеленио, соборо, зелнико, аргавано, стежаро, ветеро, сокако, поиасо, заиеко, одъро. Въ пѣсни срѣщнахъ: раците, момата, вратата, койните, гръндите, плешчите, полите; даже и: малата, лепата, но въ проза се прѣдпочита третосрично ударение въ такива случаи; вж. и бѣлѣжката отъ Матова, Мсб. VI. 11.

Освѣнъ въ реченитѣ горѣ мѣстности костурско ударение и костурски говоръ намираме още въ двѣтѣ главни колони и отъ Костурско — въ Брацигово, за която се знаеше отодавна и въ Айдемиръ (Силистренско), за която съобщи Милетичъ (Псп. XLI, 622 — „Арнаутитѣ“ въ силистренско и слѣди отъ носовки въ тѣхния езикъ). Тия костурски колонии ни даватъ хубави дохватки да сѫдимъ за старината на костурското ударение. Защото, макаръ и тъй далекъ отъ родното си мѣсто, както брациговскитѣ, тъй айдемирскитѣ костурци сѫ завардили още доста читаво старото си ударение и нарѣчие: брациговскиятъ „арнаутски“ говоръ си е цѣлъ

костурски говоръ съ ударението му, формитѣ и звуковетѣ му, (вж. Мсб. IV. 161—162; VII, 51—63; XI, 181—185) а пъкъ айдемирскиятъ е редуциралъ само високитѣ гласни подъ влияние на източнобългарскитѣ говори, но ударението и тукъ си е спазено хубаво, сѫдейки по материалитѣ у Милетича (Псп. XLI. 663—6.), макаръ и доста непослѣдователно записани отъ айдемирския учитель, Н. Атанасовъ. Сега базирайки се върху факта, че въ айдемирския костурски говоръ ударението въ имперфектъ е още третосрично (както въ воденския говоръ): плѐтеше, плѐтеше, плѐтехме, плѐтехте, плѐтеха, докато въ брациговския говоръ у сѫщата форма е второсрично (плетѐше, плетѐхме, плетѐхте, плетѐха; давàше, давàхме, давàхте, давàха), както въ днешния костурски говоръ, заключаваме, че костурското ударение си е получило напълно днешния видъ слѣдъ изселбата на айдемирци и прѣди изселбата на брациговци. А понеже знаемъ, че брациговскитѣ костурци сѫ изселени отъ старото си мѣсто нѣщо прѣди 160 години, то можемъ рѣшително да твърдимъ, че костурското ударение си е било такова, каквото и днесъ, още прѣди 160 години. Затова право е да се твърди, че костурската колония въ Айдемиръ е пò-стара отъ брациговската, но да ѝ се дава пъкъ такава старина, каквато ѝ дава г. Милетичъ, който я туря въ „първия вѣкъ на турското завоевание“, значи въ XV. или даже XIV. вѣкъ (Псп. XLI. 628), нѣма достатъчно основания. Врѣмето между двѣтѣ изселби не ще е тъй голѣмо, защото инакъ говоритѣ нѣмаше да си приличатъ толкова. За старината на костурското ударение нека се има прѣдъ видъ и ударението въ солунскитѣ села (Сохо, Висока, Зарово, Негованъ и пр.), извѣстни съ назалния си изговоръ на старитѣ носовки. Въ тия села сега, които съ право може да считаме за старо продължение отъ костурския говоръ, владѣе разносрично ударение. Значи, когато е било още цѣлокупно, костурското нарѣчие не е още имало опрѣдѣлено ударение, както сега, а слѣдъ като го развѫсватъ на двѣ кукушко-воденскитѣ говори, въ западния му дѣлъ се развива днешното второсрично ударение, а въ източния му дѣлъ (около Солунъ) си остава старото разносрично ударение.

6. Говори съ опрѣдѣлено-третосрично ударение.

Третосрично ударение владѣе въ югозападната часть на българската говорна областъ, именно по цѣла срѣдна и западна Македония, или пòблизу опрѣдѣлено въ областьта между Битоля, Прилѣпъ, Велесъ, Скопие, Тетово, Гостиваръ, Дебъръ, Струга, Охридъ и Ресенъ. Въ тази областъ владѣятъ нѣколко различни говори, ала ударението ги е тъй слѣло помежду имъ, че другитѣ имъ различи се не забѣлѣзватъ толкова. Приемайки за главна отлика изговорътъ на старобългарската гласна ѫ различавамъ четири главни говора въ речената областъ:

1. Охридски (заедно съ Рѣсенъ и Струга): ѫ = ъ;
2. Дебърски (Горни и долни Дебъръ): ѫ = *о* (широко);

3. Прилѣпски (заедно съ Велесъ, Битоля, Кичева и Скопие): ж = *а*;

4. Тетовски (заедно съ Гостиваръ): ж = *у*.

При това забѣлѣзвамъ още, че въ югозападнитѣ говори отъ тази область, именно по Рѣсенско, Охридско, Стружко и Дебърско (особено Долно-Дебърско) замѣната за *tj-dj* е *щ-жд,* докато въ останалитѣ говори прѣобладава *к'-г'*.

Това ударение сега, което за краткость може да наречемъ прилѣпско-охридско, или още по̀-кратко — македонско, защото заима голѣма часть отъ Македония въ по̀-тѣсна смисъль, е строго опрѣдѣлено: заима винаги третия слогъ отъ края, значи дръпнато е за още единъ слогъ назадъ, отколкото е костурското. И понеже двусложни и тросложни думи спорѣдъ това ударение акцентуватъ началния слогъ — а такива думи сж твърдѣ много — то македонското ударение се струва на първи погледъ като че е начално ударение — като чешкото. Но щомъ думата е четиресложна или петосложна, забѣлѣзва се веднага, че ударението не отива по̀-далекъ отъ третия слогъ (смѣтайки отъ края на думата).

Енклитикитѣ (като членъ, кратки лични и възвратни мѣстоимения, помощни глаголи и пр.), кога стоятъ слѣдъ или между главни думи въ изречението, се броятъ като часть отъ тѣхъ и притеглятъ ударението къмъ себе си: свекѐрва му, мана̀стирот, манастѝрите, чо̀векот, човѐците, човека̀тото, човеко̀тому, къде-стѐ-биле, и пр.

Прѣдлози, опрѣдѣления, отрицание *не,* частици *по* и *най* съставятъ съ главната дума тъй сжщо едно акцентно цѣло и получаватъ ударение като една дума: о̀т-себе, преку̀-река, голѐм-празник, планинскѝ-чоек, онолка̀в-биол, не-тѐ-пушчам, по-шѝроки, най-го̀лемо.

Сжщото акцентно правило струва изобщо и за цѣли фрази отъ по двѣ, три или повече думи съ тѣсна синтактична връзка помежду имъ; тъй че македонското ударение може съ право да се нарече фразеологично: зашчо-ке-си-ю̀-биеш глаата, не-ми-ти-са̀-згоди работѝчката, Рѣсенъ, Псп. LXI—LXII. 888; кога-к'ѐ-доідеш, што-бешѐ-чекал, што-ми-сѐ-фалиш, Струга, Мсб. IX, 399—400. кой-к'е-му-го̀-купит, зашчо-да-не-му-го̀-земит, Охридъ, Мсб. XVIII, 544. Ала трѣба веднага да забѣлѣжа, че това фразеологично ударение не е навредъ еднакво разпространено; то е повече свойствено на югозападнитѣ говори (Охридъ, Струга, Рѣсенъ, Дебъръ), докато сѣвероизточнитѣ (Велесъ, Скопие) го не слѣдватъ тъй строго. Това ни дава право да считаме именно югозападнитѣ говори за изходище или центъръ на туй ударение, разбира се, въ случай, че отклонкитѣ въ сѣвероизточнитѣ не сж нѣщо ново.

Третосричното ударение освѣнъ че е много ясно по своята опрѣдѣленость, ами има и твърдѣ много печатанъ материалъ по него, както въ Министерския сборникъ (най-много отъ Прилѣпъ, Охридъ, Велесъ и Дебъръ), тъй и въ сборницитѣ на Шапкарова (повече отъ Охридъ) и на Илиева (отъ Дебъръ) — да не споменувамъ по̀-малки сбирки, като напр. пѣснитѣ на Н. Таховъ (Сборникъ отъ македонски български народни пѣсни, София, 1895), записани въ Крушово, но отъ прилѣпчанка, баба

Дафа Цепенкова. Покрай това за третосричното ударение имаме и двѣ хубави студии, една отъ покойния Тр. Китанчевъ, За ударението въ Рѣсенския говоръ, Псп. XLI—XLII, 875—915, и друга отъ Димколовъ, Акцентовката на единъ обсегъ западнобългарски говори, Мсб. IX, 391—408.

Въ тия двѣ студии се разгледва тъй на широко третосричното ударение, както ни едно друго наше областно ударение не е разгледвано досега. Ето защо нѣма и да се спирамъ тука да описвамъ свойствата на това любопитно ударение, а посочвамъ само реченитѣ двѣ студии, писани при това отъ хора, на които реченото ударение си е природно. Азъ ще се занимая тукъ повече съ въпроса за връзката на това ударение съ общобългарското, ще се опитамъ да обясня произхода на третосричното ударение.

Но прѣди това ще дамъ нѣкои кратки бѣлѣжки върху велешкото ударение, което е пакъ третосрично, ала отстжпя въ нѣкои точки отъ ударението въ другитѣ говори, а това не е доволно изтъкнато въ цитиранитѣ двѣ студии. Велешкото третосрично ударение отстжпя отъ другитѣ говори съ македонско ударение въ слѣднитѣ точки:

1) Сички императивни форми иматъ по велешкия говоръ начално ударение (както въ Щипъ): ѝзвади, рàскопчи, òтворите, ѝстурите, ѝсперете, рàзговори-се и пр. (Мсб. VII, 452), значи има случаи, дѣто ударението заминува третия слогъ отъ края, което по другитѣ говори съ третосрично ударение не бива.

2) Има наопаки случаи, дѣто ударението стои пъкъ пó-къмъ края, т. е. върху прѣдзадна или дори задна сричка: овàа, овѝю, цел-дèн, сто-дèца, за еден чàс, на стрèш, одвàі, търкавалèс, търкавалèста — ако се не лъже Матовъ, Мсб. VII, 477—79. Срв. тъй сжщо и: оддèка, èден пàт, у нèтре, тòва мèсто — отъ Скопско Ново-село, Мсб. XI. 110. И въ Охридъ (както и въ Рѣсенъ и Струга) има подобни на видъ изключении: годинȁва, зимȁва, утринȁва, летȍво, лебȁ-ми, кърстȁ-ми, богȁ-ми, натемȁ-го, ала щомъ земемъ прѣдъ видъ, че тука дългата гласна може да се счита за двойна, лесно разбираме тѣзи изключения: зимȁ-ва има да се схваща като зимàава. Сжщински изключения оставятъ за Охридъ споредъ Шапкарова само одвàі и потèм (слѣдъ това, послѣ). Покрай тѣхъ у Димколова срѣщамъ още: колкò, толкò, олкò, онолкò „за разлика, каже, отъ нарѣчията: кòлку, тòлку, òлку, òнолку.“ Мсб. IX. 394.

3) Фразеологичното ударение не е строго прокарано въ Велесъ: пàзи бòже, кàко-му гòде, нè-сум се ѝавил, сèдум-дȗши, цèла-нòќ, врèла вòда, да-не-пàдне, у пȗза, во пèпел, на-ѝасѐ, крòтце-òди, да не се спрèпнеш! за шеснàісе-лȋри, Бȁшино сèло, нè те пȗшчам, нè ми се спѝе, кòго нàіде и пр. Примѣритѣ сж отъ Матова (Мсб. VII, Къмъ бълг. рѣчникъ) и Димколова (Мсб. IX. 406).

4) Въ велешкия говоръ се забѣлѣзватъ дири отъ квантитетъ, или пò-добрѣ дири отъ нѣкогашно разносрично ударение въ тоя говоръ; думи като: баѝчка, тресҡалка (хлопка), велешанка се изговарятъ тъй, че

задъ ударената сричка се чува дълго *а:* баïа̄чка, трѐска̄лка, велѐша̄нка; може би тази дължина е остатъкъ отъ нѣкогашното ударение: баѝчка трескàлка, велешàнка, а останала зарадъ затворената сричка въ подобни думи.

Разгледвайки третосричното ударение, съ цѣль да узнаемъ историчниятъ му произходъ, на първи погледъ ни се мѣрка въпросътъ, отдѣ се е захванало то и съ коя отъ първитѣ петь акцентни системи стои въ органична връзка. Тоя въпросъ не е тъй лесенъ, защото никедна отъ съсѣднитѣ нему акцентни системи не може да се земе като непосрѣдствено сродна съ него. И наистина, на югъ отъ него по Долна Прѣспа, Костуръ и Леринъ се простиратъ говори съ опрѣдѣлено двусрично ударение, които едвали биха могли да се считатъ за подлога на третосричната акцентна система, както наопаки и прилѣпското ударение не би могло да се приеме за основа на костурското: тѣ сѫ двѣ независими акцентни системи, които иматъ днесъ за днесъ само туй общо, че сѫ и двѣтѣ опрѣдѣлени, ала нищо ги друго не свързва и никой не би могълъ доказа, че едната произлиза отъ другата. Вървимъ нататъкъ къмъ изтокъ; тамъ се допираме съ тиквешко-мориовскитѣ говори, въ които владѣе полуопрѣдѣлена акцентна система съ тенденция къмъ второсрично ударение; значи и тѣ не могатъ се счита за подлога на третосричното ударение, а наопаки, бихъ рекълъ, че тиквешко-мориовскитѣ говори като че сѫ били говори съ третосрично ударение, които го напущатъ сега, за да приематъ второсрично. Пò-нагорѣ Щипското ударение, което се допира на сѣвероизтокъ съ третосричното, не би могло тъй сѫщо да се счита въ сегашния си видъ за подлога на прилѣпското, защото е постоянно ударение, а менъ се струва по сичко, че прилѣпското ударение води началото си отъ едно много подвижно ударение, ударение, каквото е владѣло едно врѣме въ български и въ другитѣ югоизточни славянски езици; само тъй може се обясни тази фразеологична акцентовка, която сега ни очудва, но едно врѣме е била обща не само на цѣлия български езикъ, но и на руски, сръбско-хърватски и словенски.

Било би тъй сѫщо неосновително да се прѣдполага влияние отъ съсѣднитѣ чужди езици: албански и гръцки. Албански езикъ ако и да граничи непосрѣдствено съ дебърскитѣ и охридско-стружкитѣ говори, обаче въ него владѣе разносрично ударение, а пъкъ гръцкото ударение, ако и да прилича до нѣкждѣ на македонското, защото и то не прѣкрача третьозадната сричка, но пъкъ гръцки езикъ не е непосрѣдствено съсѣденъ тъкмо съ тия говори, въ които владѣе третосрично ударение: помежду стои костурско-леринскиятъ говоръ съ опрѣдѣленото си второсрично ударение.

Ето защо мисля, че за основа на прилѣпско-охридското ударение не може и не трѣбва да се зима ни една отъ съсѣднитѣ нему акцентни системи, било наши, било чужди, а трѣба да прѣскочимъ тоя поясъ отъ говори съ разни опрѣдѣлени и полуопрѣдѣлени акцентовки и да посегнемъ

към общобългарското неопрѣдѣлено подвижно ударение; то ще ни даде пò-сигуренъ дòхватъ и по ясни насоки за произхода на македонското третосрично ударение. Да прѣскочимъ, казвамъ, защото сѣвернитѣ говори отъ Кумановско нагорѣ, които му сж пò-ближни съсѣди, не ми сж добрѣ познати откъмъ акцентна страна, за да мога води сравнение съ тѣхъ; знамъ само че и въ тѣхъ владѣе неопрѣдѣлено разносрично ударение, както въ сѣверозападнитѣ български говори по Пиротско, Царибродско, Трънско и пр., ала дали нѣма нѣкои акцентни особености, които биха фърлили свѣтлина върху произхода на прилѣпското ударение, за сега не зная. За това именно земамъ посемъ сега за изходище общобългарското неопрѣдѣлено ударение въ разнитѣ му фази, каквито ги прѣдставихъ горѣ, прѣдполагайки, разбира се, че въ говоритѣ съ третьосрично ударение ще е владѣло едно врѣме тъкмо такава акцентовка, каквато владѣе още сега въ повечето български говори, па е сè едно сега, дали го сравнявамъ съ ударение сходно съ общобългарското, каквото би намѣрили въ говори по Пчиня и Морава или го сравнявамъ съ ударение, употрѣбително въ Търново. Думата ми е, че прилѣпско-охридското ударение произлиза направо отъ едно разносрично, подвижно и неопрѣдѣлено ударение, каквото си е владѣло и по тия мѣста, безъ да минува прѣзъ нѣкоя отъ четиритѣхъ акцентни системи, ако и да сж свойствени и тѣ сè на македонски говори.

Двѣ нѣща има да се докажатъ, кога се разгледва произходътъ на македонското третосрично ударение:

1) Какъ е произлѣзло третосричното ударение въ отдѣлни думи;

2) Какъ е произлѣзло тресосричното ударение въ цѣли фрази.

Това се налага отъ самото свойство на македонското ударение, което е наистина два вида: лексикално или словно, що досѣга само отдѣлни думи и фразеологично, което засѣга цѣли синтактични ставки или цѣли фрази. За това ще трѣбва да се търси за него такова обяснение, което да струва и за двата случая.

Ако разгледаме само ударението въ отдѣлни думи, лесно може да му дойдемъ въ диритѣ; стига само да земемъ прѣдъ видъ сички отмети и акцентни аналогии, каквито се срѣщатъ по говоритѣ съ разносрично ударение за да се увѣримъ, че сравнително малко думи въ третосричнитѣ македонски говори оставатъ, които не биха се посрѣщали по ударение съ нѣкой отъ говоритѣ съ разносрично ударение. Тъй напр. двусложнитѣ сжществителни женски и срѣденъ родъ иматъ наполовина отметнато ударение вече въ централнитѣ *щ-жд*-говори, а въ мърваашкитѣ говори по Сѣрско и Неврокопско сички тѣ сж съ отметнато ударение и само въ членната форма се възстановява въ нѣкои отъ тѣхъ старото крайно ударение; въ Щипъ и Струмица и това нѣма. Тогава нѣма защо да се чудимъ, че и въ Прилѣпъ се говори: вòда, глàва, брàда, сѣно, òко, сърце и пр.

Едносложнитѣ сжществителни мжжки родъ, които въ сѣвероизточнитѣ и южнитѣ говори мѣстятъ ударението си върху членната

гласна, захващатъ да намаляватъ още отъ Шуменско, докато изчезнатъ съвършено въ Пиротско, дѣто съвсѣмъ малко съществителни акцентуватъ по старому, а сички сж съ отметнато ударение; чудно ли е тогава, че и въ Охридъ ще кажатъ; гра̀дот, брѐгот, зъ̀бот и пр., а нѐ: градо̀т, брего̀т, зъбо̀т?

Множествено число у сжщитѣ сжществителни още въ централнитѣ говори по Разлогъ и Малешево отмѣта ударението си върху коренната сричка: гра̀дове, брѐгове, сѝнове, сто̀лове и пр.; чудно ли е тогава, че и въ Струга владѣе тъй сжщо коренно или начално ударение у реченитѣ сжществителни!

За прилагателнитѣ (едносложни) и да не говоримъ, защото тѣ още въ Търновско и Шуменско се употрѣбятъ съ отметнато ударение: мла̀да, мла̀до, скѐпа, ру̀са и пр.

Сжщо тъй много други сжществителни отмѣтатъ крайното си ударение върху по̀-прѣдни срички и го доближаватъ тъй до македонското ударение; още въ горнитѣ говори покрай планина̀ има и пла̀нина, покрай пещера̀ има и пѐщера, тъй сжщо: хубостѝ и ху̀бости, пакостѝ — па̀кости, младостѝ — мла̀дости, работа̀ — ра̀бота, разгово̀р — ра̀зговоръ, догово̀р — до̀говор, копилѐ и ко̀пиле, лобода̀ и ло̀бода, пеленѝ и пѐлени, ıаребѝца и ıа̀ребица, препелѝца, и прѐпелица, правдина̀ и пра̀вдина, обсеченѐ и обсѝчане, преображенѐ и преобразя̀ване, сел'анѐ и сѐл'ане, гражданѐ и гра̀ждане, плевненѐ и плѐвнене, ловчанка̀ и ло̀вчанка, гражданка̀ и гра̀жданка, приноснѝк и прѝносник, помощнѝк и по̀мощник, уреднѝца и у̀редница, ıесенѐс и ıѐсенес, пролетѐс и про̀летес, лештовѝчки и лѐшт'овички, дetелѝна и дѐтелина, киселѐц и кѝселец, и пр.

Ударението у глаголитѣ захваща тъй сжщо да се отмѣта още въ самитѣ говори съ разносрично ударение; стига само да си спомнимъ примѣри като: да о̀твора, да за̀твора, да на̀бера, да прѝбера, да за̀бера, да о̀пера, да ѝспера за сег. врѣме и случаи като: о̀твори, за̀твори, на̀бери, о̀пери, на̀плети и пр., за повел. наклонение, за да се види, колко много думи се набиратъ още горѣ съ третосрично ударение. Имперфектъ и аористъ сж тъй сжщо у повече глаголи съ третосрично ударение: мѝслеше, мѝслехме, хо̀дехме, во̀дихме, хо̀сеха, па̀днахме, плѐтохме, прѐдохте, пѐкоха и пр.

Ако земемъ прѣдъ видъ сега сички правилни и отметнати стари и нови пропароксnúmтони въ самитѣ говори съ неопрѣдѣлено ударение, ще се увѣримъ, че не оставатъ толкова много думи, които биха държали третосричното си ударение на самата третосрична акцентна система. По моята смѣтка излиза, че отношението е 5: 3, т. е. на осемь многосложни думи въ говоритѣ съ третосрично ударение 5 сж си съ такова ударение още въ по̀-източни говори, а само 3 сж станали пропароксúтони отпослѣ; често пжти се срѣщатъ и още по̀-малко такива думи.

Въ слѣдната пѣсень напр. отъ Струга (Милад. № 13), означена точно по третосрично ударение у Димколова (Мсб. IX. 406), срѣщаме

удивително малко думи, които се не съгласяватъ съ източно-българското ударение:

Стòіна ми змèıа л'ỳбила,
Л'ỳбила шчо го л'ỳбила
За дванàесет гòдини
Нйкої ıа Стòіна нè-узна
Дури се сàма кàзала:
Мàіко-ле, мйла мàіко-ле,
Излези нàдвор да видиш
Да видиш чỳдо гòлемо:
На синè-кук'и вèдрина,
А на нàшава òблачно;
Стòіна ми змèıа л'ỳбила
За дванàесет гòдини
Нйкої ме, мàіко, нè-узна,
Дури йзлезе маіка-ıе
Тука си Стòіна нè-наіде
Мàлу шчо ми ıа дòгледа
Мегу двà тèмни òблака
Шàрен ıе гàітан ѕỳнеше
Пак Стòіна ми се пòврати:
Мàіко-ле, мйла мàіко-ле
Ти сега да ме нè-чекаш,
Тук да ме чèкаш в гòдина
Со русò-момче прѣ̀д-мене,
Со мъшкò-дете нà-ръце.
Кога ми дòіде в гòдина
Со русò-момче прѣ̀д-неа
Со мъшкò дете нà-ръце
Пèрчето му се вèеше
На ширòките рàмена.

Отъ 46 двусложни и многосложни думи въ тая пѣсень само 12 се не съгласяватъ съ ударението си, докато сички други иматъ сѫщо ударение и въ общобългарски. — Па да приемемъ даже и горното отношение 5 къмъ 3, пакъ бихме имали доволно основание да тълкуваме пò-малката часть думи ($^3/_8$) като акцентни аналогии наспоредъ другата ($^5/_8$) часть. Но такова тълкуване, ако и доста близу до истината, не би лежало върху здрава основа, а би слѣдвало само отъ факта, че македонското ударение събрало въ себе си акцентнитѣ отмети отъ сички български говори, и ги увеличило още, — тълкуване, което излиза отъ самия фактъ, що обясняваме, а не че го вадимъ отъ нѣкой пò-основенъ принципъ. Такова тълкуване би се приело най-сетнѣ, ако прилѣпско-охридското ударение стоеше въ непосрѣдно съсѣдство съ общобългарското, ако го не отдѣляха отъ него цѣлъ редъ други акцентни системи, които стоятъ много пò-близу до общобългарското ударение. Ето защо ми се струва много по приемливо друго едно обяснение, което ще изложа è-сега.

Произходътъ на македонското третосрично ударение турямъ въ зависимость отъ стария квантитетъ, който е владѣлъ на сигуръ и въ онзи говоръ, дѣто е настанало най-напрѣдъ третосрично ударение, или пò-добрѣ турямъ го въ непосрѣдствена връзка съ онзи старъ отметъ, който има за първоначална причина старославянскиятъ акцентенъ законъ, споредъ който дългитѣ срички не търпятъ върху си ударение. За да се разбере пó-добрѣ това, що слѣдва, нека напомня тука, че още въ стария нашъ езикъ, както изобщо въ сички югоизточни славянски езици, има два вида отметъ: едносложенъ и двусложенъ; едносложенъ, когато ударението се отмѣта само за единъ слогъ къмъ прѣдусловието, а двусложенъ, когато скача за два слога. Едносложенъ отметъ имаме напримѣръ у думи: глàва, брàда, млàдо, пòпа, врàга и пр. намѣсто: главà, брадà, младò, попà, врагà и пр. Двусложенъ отметъ имаме въ случаи като: плàнина, грàждане, сèл'ане, пèштера, нà-глава, нà-ръки, òд-ръки. нà-краки и пр. намѣсто планинà, гражданè и пр. Въ сѫщность единиятъ и дру-

гиятъ отметъ е сѐ двусложенъ, а само кога нѣма трети слогъ, тогава скача само върху съсѣдния, та се получава еднословенъ отметъ; но заправо споредъ основния принципъ на старославянското ударение сѣки отметъ трѣба, щомъ има възможность, да е двусложенъ, защото сричката прѣдъ ударението е била въ повечето случаи дълга, та не е приимала върху си ударение, а го е отмѣтала задъ себе си. Сега, ако думата е била тросложна, или многосложна, оставало си е пакъ у нея, но ако е била двусложна или еднносложна отмѣтало се е върху други думи, които сѫ стоели въ пò-тѣсна синтактична врѫзка съ главната дума. Оттамъ примѣри като: немога да излеза нà-глава, иде ми òд-ръки, завивам се прéз-глава, станаха му нà-краки, отивам ỳ град и пр, които водятъ началото си отъ много старо врѣме, защото ги има и въ руски и въ сръбско-хърватски и въ словенски. Винителнитѣ падежи въ сръбски глâву, брâду и пр. считамъ тъй сѫщо за стари отмети — наспротивъ именителнитѣ форми глáва, брáда; слѣдователно, когато ставалъ този отметъ, ударението, търсейки кратка сричка, е прѣскачало върху прѣдлога; но щомъ думата се изговаряла безъ прѣдлогъ, то се спира върху съсѣдната сричка у сѫщата дума, и тогава се получава стара ударена дължина; ето за туй имаме: глâву, но: нȁ-глâву. Въ руски, дѣто пълногласието позволява, си се извърша пакъ двусложенъ отметъ: гòлову, бòроду, наспротивъ имен. головà, бородà. Принципътъ на двусложния отметъ се вижда хубаво и въ аористната форма за 2. и 3. лице у ония глаголи, дѣто реченатa форма се слива съ 3. л. ед. ч. сег. врѣме (слѣдъ като изчезва крайното *т*): срб. трêсе, трêсе; наспротивъ трéсох, трéсосмо, трéсосте, трéсоше; но щомъ дойде отпрѣдъ прѣдлогъ, ударението се прѣфърля върху него: ȉстресе; тъй сѫщо: рâсте — пȍрâсте, вêде — прȉвêде, хвâлӣ — пȍхвâлӣ, жŷрӣ — пȍжŷрӣ, прâвдâ — ȍпрâвдâ и пр.

Ето сега такъвъ двусложенъ отметъ е послужилъ за основа на прилѣпско-охридското ударение; въ начало този отметъ си го имало вече по принципъ, а говоритѣ съ третосричио ударение му даватъ само пò-силенъ тласъкъ, възвеждатъ го въ акцентенъ законъ, който отпослѣ става тъй повелителенъ, че не само изравнява сички думи откъмъ акцентна страна, ами се налага и въ върху много други случаи, дѣто прѣди не е билъ прилаганъ. За да се усили този двусложенъ отметъ, помогнало е още и друго едно акцентно явление, на което причинитѣ не сѫ ни извѣстни, ала което можемъ на сигуръ да прѣдполагаме и въ прилѣпско-охридски и пр. говори, защото го намираме въ близки до тѣхъ говори (костурско-лерински и тиквешко-мориовски); то е онзи отклонъ на ударението отъ послѣдната сричка, отклонъ, свойственъ и на други славянски езици (сръбски и полски), свойственъ тъй сѫщо и на романскитѣ и германски езици. Сега дали този отклонъ се е появилъ самостойно въ говоритѣ съ третосричво ударение, или е дошелъ по съсѣдно влияние отъ оная дълга ивица говори на югоизтокъ по Костурско-Леринско и Тиквешко-Мориовско, мѫчно е да се каже; но когато завладява този отклонъ, стариятъ акцентоквантитенъ законъ си е билъ още въ пълна сила: ударени срички кратки,

а дълги гласни стоели непосрѣдствено прѣдъ или слѣдъ ударени срички. Ето защо, когато въ македонското ударение завладѣва акцентенъ отклонъ, тонътъ не се прѣдава отъ послѣдната върху прѣдпослѣдната сричка и тамъ да си остане, както напримѣръ въ костурски, тиквешко-мориовски и дюлски, а се отмѣта веднага за двѣ срички — по силата пакъ на стария двусложенъ отметъ, който е моглъ вече да има доволно влияние, понеже е обхващалъ много случаи отъ фразеологични акцентни отмети. И тъй, споредъ казаното, двѣ причини сѫ произвели прилѣпско-охридското ударение, двѣ причини, които хубаво обясняватъ и двата вида ударение: лексикалното и фразеологичното. Понеже първата причина — двусложниятъ квантатенъ отметъ — върви исторически прѣди акцентния отклонъ, то ще трѣба да приемемъ, че въ македонската третосрична акцентовка фразеологичниятъ отметъ — а съ него заедно и фразеологичното ударение — ще е вървѣло прѣди лексикалния отметъ; съ други думи, прѣди да настане изговоръ: пла̀нина, гра̀дови, до̀неси, ѝсконаі — намѣсто: планина̀, градовѐ, донесѝ, исконаѝ, имало е вече твърдѣ много примѣри като: на̀-глава, по̀-врага, два̀-гроша, пѐт-пари, бело̀-гърло и пр. Затова, ако искаме и ние да вървимъ въ изслѣдването си по сѫщия редъ, трѣба да разгледаме по́-напрѣдъ фразеологичното македонско ударение. Тоя редъ ни се налага още и за това, защото фразеологичното ударение въ македонскитѣ говори, колкото чудно и да ни се вижда, стои по̀-близу до старото българско ударение, отколкото словното; то е обгърнато истина съ много отнеслѣнни аналогии, но пакъ и въ това му положение намираме въ дирitѣ на старото общобългарско ударение, което е служило за основа на третосричната акцентовка.

Тъй напр. срѣщу прѣдложнитѣ съединения, които въ охридски, и прилѣпски и пр. говори съставятъ често акцентно цѣло, стоятъ подобни съединения съ идентично ударение и въ говоритѣ съ разносрична акцентна система; сравни: Не се излиза на̀-глава, дойде ми на̀-ръки, претупаха го на̀-две-на̀-три, изгледа ме на̀-криво, иде му о̀дръки, умира о́т-глади, за̀лудо работи, за̀лудо не стой, да се ражда на̀д-брег и по̀д-брег, на̀д-път и по̀д-път; хванах го за̀-ръка, имам прѝ-сърце, ела на̀д-вечер или прѝ-вечер, тръгнаха прѝ-зори, кава си го още прѝ-живе, завивам се пре́з-глава, отиде пре́з-море, пре́з-гора, пре́зарце (=пре́з-ръце), Разлогъ = презръчник, Мсб. V, 43; осучи го о̀-две, о̀-три; погледна у̀-земи, накарах го в дън-земе; това мле́ко е у̀-жлътно, тука е местото у̀-стръмно, иди по̀-врага, изгуби се бѐз трага, дойде о̀-време, ела пѐ-час, видех го на̀-съне, отивам на̀-гости, до̀-пъти, до̀-реда пак; наядох се до́-сита, говори на не у̀-свест, на̀-мерки; излезе до на̀-двор; на̀-едно, на̀-преки или на̀-преку, на̀-близу, на̀-вода, на̀-десно, на̀-лево, на̀-ново, на̀-окол, за́-едно, за̀-нога, за̀-душа, по̀-глава, по̀-врат, за̀-вчера, у̀-град, у̀-несвет (Дупн. Мсб. X. 199), по̀-буга (по-бога), Ахърчелеб. Мсб. VIII. 201; вол се вързуе за̀-рог, Пиротъ, Мсб. I, 142, гледай на̀-бога, проси за̀-бога, ibid 243, по́-

дину, по̀-нъшту, с. Плѣвне, Драмско, Мсб. X. 158; средѐ-зима, средѐ-лято, Търн.-Сейм. Мсб. XII. 248; на̀-греда, Соф. Мсб. XII. 240, падна о̀т-бога, удри по̀-нога, викна до̀-бога, ibid. 240, по̀-поле скача, о̀т-море до̀-море, по̀д-бога сеница ibid. 241; преко́-море, на̀-шину Царибр. Мсб. XII. 234; надѝ-море, у̀-ръка, Соф. Мсб. XII. 17. шие на̀-мито = косо, Мариновъ, Мсб, XII. 253, играѩ на̀-место, ibid. 255, на̀-зима, о̀т-пладне 260, по̀д-гуша, 264 по̀-грей (по̀-грехи?) = помана, 268, до до́вечер, 272, о̀-близо, Орх. Мсб. VI. 234, на̀-небо, на̀-земи, ibid, 98. Такива старински ударения сѫ еднакво употрѣбителни по Ловчанско, Търновско или Софийско тъкмо тъй, както и въ Охридско. Наистина въ горнобългарскитѣ говори тѣ сѐ повече и повече намаляватъ, понеже аналитичниятъ духъ на езика налага и тука своя печатъ, та покрай: излизам на̀-глава се говори и излизам на глава̀, покрай отивам на̀-гости се казва и на го̀сти, покрай станаха му на̀-краки ще се каже и на крака̀,[1]) но отъ самата паралелна употрѣба на подобни съединения заключаваме тъй сѫщо, че подобни прѣдложни ставки съ прѣмѣстено ударение (старъ отметъ) сѫ били едно врѣме много повече, отколкото сѫ днесъ. Именно защото водятъ началото си отъ онуй старо врѣме, тия прѣдложни съединения въ видъ на акцентно цѣло сѫ въ македонскитѣ пропарокситонни говори много повече, отколкото сѫ у насъ — едно че сѫ наслѣдени въ

---

[1]) Колко влияе аналитичното схващане на прѣдлога като отдѣлна, макаръ и по̀-незнатна часть отъ говора прѣдъ основната или главна дума, се вижда не само отъ това, че прѣдложни ставки съ общо ударение върху прѣдлога постоянно намаляватъ по нашитѣ говори, ами и отъ тамъ, че много сложни думи (съ прѣдлогъ), които по̀-прѣди сѫ имали ударението си върху прѣдлога, сега се говорятъ съ ударение върху основната дума. Кой може да се съмнѣва напр., чѐ дума Заго̀ра е имала по̀-прѣди начално ударение: За̀гора, отдѣто е произлѣзло и турското название на тоя градъ За̀г'ра — За̀ара? Но аналитичниятъ духъ на новобългарски езикъ създаде ударение Заго̀ра, което и завладѣ навредъ, а старото вече никой не употрѣбява. Такѝва прѣдложни думи има сега много съ двойно ударение — прѣдложно (старо) и коренно (ново); имаме: прѝказ и прика̀з, прѝсад и приса̀д, ра̀ссад и расса̀д, ра̀злика и разлѝка, о̀тлика и отлѝка, о̀мара и ома̀ра, о̀пала и опа̀ла, о̀права и опра̀ва, по̀пара и попа̀ра, по̀тера и потѐра, по̀клон и покло̀н, по̀здрав и поздра̀в, по̀длог и подло̀г, прѐглед и преглѐд, по̀гон и пого̀н, прѐврат и превра̀т, по̀клади и покла̀ди, во̀здух и взду̀х, за̀вой и заво̀й, по̀вои и пово̀й, за̀града и загра̀да, за̀друга и задру̀га, за̀духа и заду̀ха, ѝсполица и испо̀лица, до̀хват и дохва̀т, по̀хват и похва̀т, на̀божна и набо̀жна, за̀вера и завѐра, за̀лудо, и залу̀до на̀пусто и напу̀сто, за̀лог и зало̀г, за̀клон и закло̀н, ѝзвод и изво̀д, на̀бор и набо̀р, на̀лог и нало̀г, на̀род и наро̀д, нѐмар и нема̀р, нѐхар и неха̀р, на̀гур и нату̀р, о̀браз и обра̀з. о̀брок и обро̀к, о̀бед и обе́д, о̀тпор и отпо̀р, о̀твор и отво̀р, о̀твод и отво̀д, о̀тбив и отбѝв, о̀ток и ото̀к, по̀кров и покро̀в, по̀лет и полѐт, по̀рой и поро̀й, прѐслап и пресла̀п, прѐвес и превѐс, про̀стор и просто̀р, прѝход и прихо̀д, прѐнос и прено̀с, ра̀звод и разво̀д. ра̀ссол и briefly рассо̀л, ра̀зрез и разрѐз, ра̀збой и разбо̀й, ра̀сказ и раска̀з, съ̀бор и съ̀бор, у̀роки и уро̀ки. У много такива думи двойното ударение крие въ себе си и двойно значение, което произлиза отъ диалектични или исторични разлики въ значението на основнитѣ думи: прѝказ — народна българска дума, произлѣзла отъ приказвам — значи едно, и прика̀з — произлѣзла отъ руската дума приказать — значи друго; тъй сѫщо прѝсад по̀-стара народна дума значи присадена круша, а приса̀д значи изобщо присадено дърво или присаждане; прѐврат значи „прѣвърнато, развалено вино“, а превра̀т — по̀-нова дума — „прѣвърната политика“; има по̀хват значи — има „дълги пръсти“, обича да „похваща“ — разбирай — „краде“, а има похва̀т (пакъ нова дума) значи „иде му отръки“; о̀твод значи коридор или ходник, а отво̀д е сѫдебенъ терминъ съ познато значение; на̀род като народна дума значи множество, тълпа, наро̀д пъкъ има значение на държавно-обществена единица, нация; о̀браз значи ликъ, фигура, обра̀з, обра̀зи пъкъ значи страни, ланити, бу̀зи; у̀рок, у̀роки значи „хващане отъ очи“, докато уро̀к значи поука, училищна задавка. Ако сравнимъ сега значенията и ударението въ такива думи, ще видимъ веднага, че думитѣ съ по̀-ново, модерно значение носятъ и коренно, а не прѣдложно ударение. Това говори доста убѣдително, че старото ударение дължи положението си на фонетични (квантитетни) причини, а новото — на логиченъ разборъ.

по̀-голѣмо количество, и друго че сж умножени отпослѣ по акцентна аналогия. А че тѣзи ставки съ прѣдложно ударение водятъ началото си наистина отъ единъ и то старъ изворъ съ общобългарскитѣ, заключваме отъ тамъ, че тѣ сж подчинявать на еднакви условия горѣ и долу: само безчленни сжществителни, или сжществителни, които нѣматъ върху си логически акцентъ и съставятъ съ прѣдлога неопрѣдѣлено, фразеологично съединение, иматъ прѣдложно ударение; инакъ сжществителното си запазва ударението, както въ македонскитѣ, тъй и въ горнобългарскитѣ говори: мечката ю връзват за̀-нос, но: го ватив за но̀сот, а нѐ: за̀-носот; стигнав до вѐрвот; а нѐ до̀-вървот, седна на̀-стол (безъ логическо ударение върху стол), но-сѐдна на сто̀л (изтъква се столътъ). Съвършено сжща разлика се прави и въ говоритѣ съ разносрично ударение: иде ми о̀д-ръце или о̀дръки, но: зѐ ми го от ръцѐ (или от ръцѐте), удари го по̀-глава, но: помилва го по глава̀та и пр.

Ако прѣдложнитѣ ударения водѣха началото си отъ по̀-ново врѣме, тогава щѣхме да имаме и случаи съ ударения върху съюзи, както и други случаи върху енклитики (ми, ти, си, му, и пр.), когато стоятъ прѣдъ глаголи. А какво виждаме? Отъ съюзитѣ само *и* приима въ извѣстни случаи върху си ударение: ѝ-нас ѝ-ти, ѝ-така-ѝ-така, ѝ-него ѝ-неа, но и то ще има старъ произходъ, защото напомня сръбската акцентовка върху сжщия съюзъ: ѝ-бог, ѝ-бога, ѝ-вŷк, ѝ-гра̑д и пр. А прѣдпоставенитѣ енклитични мѣстоимения (му-рѐков, ю-ка̀зав, го-вѝкнав и пр.) не приимать ударения за това, защото това имъ положение не датира отъ онуй врѣме, когато се е мѣстило ударението върху прѣдлози; то е нѣщо ново, както може да се увѣримъ и отъ тамъ, че го нѣма въ другитѣ наши говори; то е специално македонско свойство.

Споредъ това сички случаи съ прѣдложно ударение въ пропарокситоннитѣ говори водятъ първото си начало отъ нѣкогашно общо ударение въ подобни случаи, свойствено едно врѣме както на македонскитѣ, тъй и на другитѣ български говори.

Втора по̀-голѣма група случаи отъ фразеологично македонско ударение прѣдставятъ случаитѣ, когато опрѣдѣлението зима върху си главния тонъ: рудо̀-югне, тонка̀-става, студна̀-вода, цело̀-лето, л'ута̀-змию, крефко̀-месо и пр. И тукъ имаме нѣщо подобно въ горно-български, особено въ ония говори, които акцентуватъ още прилагателнитѣ по старому: бела̀, бело̀, белѝ, тънка̀, тънко̀, черна̀, сива̀, жива̀, цела̀, крехка̀ и пр. И тамъ съединения на такива прилагателни съ двусложни сжществителни се изговарятъ тъкмо съ такова третосрично ударение, както и въ Охридско или Рѣсенско; разликата е може би само тази, че сжществителното пази още наполовина своето ударение — понижено до второстепенно, докато главното стои върху прилагателното: тънка̀-снага́, крехко̀-мѐсо, сива̀-змиѝа, бело̀-книже, жива̀-душа̀, цело̀-ле́то, студна̀-вода̀, добра̀-душа̀, света̀-гора̀, нова̀-къща, вехта̀-дрѐха, сухо̀-мокро, жив-умре́л, бе́л-червен, сѝн-зелен, гола-пѐлтена, син'а-ко̀тлена, ножче черно-чѐренче и пр.

Слѣдъ врѣме въ третосричната акцентна система наддѣлява логическото ударение върху прилагателното до толкова, че поглъща съвършено именното ударение, а когато третосричната акцентовка зима върхъ, такива съединения се считатъ като една дума, отъ колкото слога и да състоятъ; отъ тамъ ударения като: Лазарò-поле, Кадинò-село, здравивòлои, големи-прàзници, сирна-нèдела и пр. Че логическото ударение въ тия случаи е мѣродавно, виждаме не само отъ примѣри като: коѐдете, каквѝ-овци, кòі-стопан, чиѝа-тетка, но и отъ тамъ, че щомъ се изтъква сѫществителното, има си свое отдѣлно ударение: злà сỳпраа — гòтоа штèта; мàла рàбота, гòлема стрàмота. Забилò-ми-се сѝноно мòре. Това става особено, кога прилагателното се туря слѣдъ сѫществителното: рòса прòлетна, чòек плàнински.

Забѣлѣжително е, че при съединения на прилагателни съ едносложни сѫществителни ударението не отива пò-далечь отъ слѣдния до него слогъ: свинскà-мас (не: свѝнска-мас!), белà-сол, непечèн-леп, шарèн-пес, по-голèм-брат, делничнѝ-дни и пр. И въ тѣзи изключения на македонското третосрично ударение виждамъ тъй сѫщо хубава връзка между него и общобългарското ударение: тѣзи изключения водятъ началото си отъ онуй врѣме, когато и македонското ударение било неопрѣдѣлено-подвижно, и първата имъ основа съставятъ съединения като свинска-масть, бѣла-соль, горо-цвѣтъ, добри-дни и пр. т. е. случаи, дѣто прѣдъ едносложното сѫществително стои дума съ вокаленъ изгласъ. Нагледъ тукъ имаме едносложенъ отметъ, но въ сѫщность и той е двусложенъ, щомъ си го помислимъ като продължение отъ онуй врѣме, когато крайнитѣ ерове сѫ били изговаряни; тогава белà-сол отговаря на по-напрѣжно ударение: белà-солѣ, сирѣчь тъкмо тъй, както и ỳ-град отговаря на пò-прѣдишно у грāдъ. Слѣдъ врѣме по аналогия на подобни случаи се получаватъ и ударения като: непечèн-леп, празничèн-ден, на най-послѣ и: шарениòт-вол. Разбира се, че и тукъ е играло извѣстна рола логическото ударение на прилагателнитѣ, особено дѣто съвпада съ фонетичното.

Честици по, най, както и отрицание не, привличатъ и въ общобългарски на себе ударението, както и въ пропарокситоннитѣ говори: пò-добър, пò-младà, пò-рàно, нàй-хỳбав, нàй-старà; не-мѝли и нè-драгѝ, децà нèвръсни, доидè у нè-време, отидè у нèврат. И тукъ пакъ разликата е тази, че въ горнобългарски остава диря и отъ старото ударение: пò-младà, докато въ македонски това ударение изчезва бèз-трага.

Ударения като: попàтого, волàтого, ратаѝатого, попóтому, човекòтому и пр. сѫ тъй сѫщо свойствени и на ония говори съ общобългарско ударение, дѣто сѫ още запазени тия форми (Трънско, Пиротско, Босилоградско, Царибродско).

Въпросителнитѣ мѣстоимения, които въ македонски съставятъ съ глагола едно акцентно цѣло, носятъ и въ общобългарски главното ударение: кòй-дойдè? Комỳ-казà? Когò-удрѝ? Коѝà-влèзе? Коè-бèше, штò-

чѐкаш? Чи̏й-бил ко̀нът? Какво̏-пѐсен? Кога̏-дойдѐ? Къдѐ-бѐше? Къдѐ-ходѝ? Какво̏-сторѝ? Што̏-стоиш? Зашто̏-плака̀. И тукъ отношението между двѣтѣ по̀-напрѣжни ударения е пакъ сѫщо, както и горѣ.

Повелителнитѣ форми образуватъ съ името или мѣстоимението и въ общобългарски едно акцентно цѣло: да̏й-ми-го! отворѐте-ми, живѐйте-си, земѝ-си-ги! отвързи-ми-ги! вехто̏-кърпѝ — конци̏-хабѝ, старо̏-либѝ — денё-губѝ!

Тъй сѫщо и сложнитѣ думи, отъ които първата часть е глаголъ въ повелителна форма: влечи̏-клашнѝк, лапни̏-глътнѝ, бори̏-мѐчка, дери̏-коза̀, ла̏й-ку̏чка, спола̏й-бо̀гу.

И много още други случаи съ фразеологична акцентовка се порѣщатъ съ общобългарското ударение; особено въ типични изречения, пословици, гатанки и пр., приликата е очебийна: само̏-мѐсо дома̏-дошло̀; кротко̏-а̀гне от двё-ма̏йки цѝца; бели̏-парѝ за черни̏-дни; бесна̏-ку̏чка по гора̏-лае; бели̏-пра̀сци в гора̏-паса̀т; червён-козѐл в пештера̏-лежѝ; половѝн-блу̏до на стена̏-вѝси; два̏ш-мерѝ, веднѐш-крои̏; бела̏-гъска на едѝн-крак; една̏-жена̀ с чётири по̀яса; Висо̏к-То̀дор без ко̀кали; сама̏р-но̀си ко̏н-не-е, рога̏-ѝма во̏л-не-е. Русо̏-прасѐ по рѐт-пасѐ; бърза̏-ку̏чка слепѝ-рѐжда; смо̏к-свѝри по̏т-плѐт; по-сё-полѐ свещѝ-горат; сё-тъка̏т, сё-преда̀т и сё-голѝ па̏к-голѝ; отту̏к-брѐк, отта̏м-брѐк, посреда̀та го̏л-човѐк; Пѐтър плёт-плетѐ, подпри̏-Пѐтре плетъ падна̏-Пѐтре плетъ; дрён-трештѝ, коза̏-врештѝ, самсѝн-господ ко̏н-държѝ.

Когато е имало доволно такива примѣри съ двусложенъ отметъ, примѣри, основани върху старобългарски, или по̀-добрѣ върху старославянски акцентенъ законъ, лесно е могла отпослѣ акцентната аналогия да мине и върху отдѣлни думи. По сѣка вѣроятность аналогията е минала най-напрѣдъ върху тросложнитѣ окситонки съ квантитетна схема: ⏑—⏑̀, каквито има доста (овча̄рѐ, кова̄чѐ, кӯна̄цѝ, гражда̄нѐ, селя̄нѐ, гражда̄нка̀, тетѝва̀ и пр.), т. е. акцентниятъ отметъ у отдѣлни тросложни думи е станалъ първоначално по осмата Маретичева формула tarâtà—tàrâta (Rad 67, 56); отметътъ по тая формула стои най-близу до старославянски подобенъ отметъ било у прѣдложни съединения, било въ отдѣлни думи.

Слѣдъ това настава редъ и на сички тросложни и многосложни окситони, които по сѫщи начинъ отмѣтатъ ударението прѣзъ единъ слогъ: пѐштера, гра̀дове, да̀рове, сра̀мота, видѐлина, пла̀нина, ма̀скара (ако излизаме отъ маскара̀), да на̀права, о̀стави, докато се получатъ толкова дактилни думи, че да станатъ основенъ законъ за македонското ударение. По тоя законъ или по това множество пропарокситонни думи се регулира тогава ударението и на останалитѣ, сирѣчъ и парокситоннитѣ думи отмѣтатъ ударението си върху третия слогъ отъ края, та се явяватъ ударения: лѝвада, мо̀тика, то̀пола, вла̀дика и пр. намѣсто лива̀да и пр., а пъкъ ония сравнително малко думи съ ударение на четвъртия слогъ го прѣмѣтатъ върху третия, тъй че отъ ја̀ребица се

нолучава̀ ѭрѐбица, отъ ѭворово — ѭвдо̀рово, отъ крàставица — красто̀вица, отъ ла́стовица — ластòвица, отъ грѐбените — гребѐните и пр.

Акцентниятъ отметъ у двусложнитѣ вокални окситони (водà, сърцѐ, светà, добрò, идѝ, станѝ и пр.) можемъ си тълкува двояко — споредъ това, дали ги смѣтаме за резултатъ на общия акцентенъ законъ на македонскитѣ третосрични говори, или ги смѣтаме като самостойни отмети, каквито сѫ тѣ наистина въ другитѣ български говори. Едното и другото тълкуване прѣдполага акцентенъ отклонъ отъ послѣдната сричка въ македонскитѣ говори и не противуречи никакъ на общия акцентенъ принципъ у тия говори.

Това е споредъ мене развитието на прилѣпско-охридското ударение, както го скицирахъ на кратко по реда му; но ако бихъ го разгледалъ на особено и пó на широко, би се потвърдило още пò-нагледно сичко туй, що казахъ за произхода му. Ала за неговото специално разглеждане ще е нужно да се иматъ прѣдъ видъ двѣ съсѣдни съ него акцентни системи, да се има прѣдъ видъ именно ударението въ тиквешко-мориовскитѣ говори на югоизтокъ и кумановско-вранскитѣ на сѣверъ; тъй бихме дошли може би и до други нѣкои дохвати върху произхода на това любопитно ударение, ала туй, що казахме за него, би се само допълнило, а не измѣнило.

За менъ нѣма никакво съмнѣние, че въ Охридско, Дѐбърско, Костурско и пр., дѣто сега владѣе кое третосрична, кое второсрична акц. система, едно врѣме си е било употрѣбително общобългарското разносрично ударение, свойствено сега на пò-източни говори. Инакъ покрай другото едвали бихме си обяснили толкова български думи въ албански, у които ударението не е ни третосрично, ни второсрично, думи, които сѫ могли да минатъ въ албански само отъ български днешни говори съ третосрично или второсрично ударение; сравни: bigòr, сѫщо значение: „шупливъ камъкъ“, bugàt, bul'àr и bujàr, haračnìk = който събира харачъ, kъrčag, kokòš, kotèc, стб. котьць = „курник“, kovàč, pokròv, ostèn, obòr, opèt (срв. р. опя́ть), pelìn, potòk, topàn, vešnìk (= връшни́к), rogòs (= рого̀с-ка), nemèc (= нѣмѐцъ, нѣмъ човѣкъ), uròk (= цѣль), zabèl (= забѣлъ, бѣлѣзана гора), zakòn, zastòj = оборъ, споредъ Густавъ-Майера (Etymolog. Wörterbuch der alb. Sprache) отъ застои, tъrnokòp и пр. Тукъ не зимамъ прѣдъ видъ много други думи съ крайно ударение въ албански, като: g'obàr — глобарь, rotàr — ратарь = ратай, štrastàr = стражарь, kurvàr и пр., както и много глаголи като: rešìt (рѣшити), vozìt, zbavìt, trondìt (трѫтити), verdìt, veruìt, točìt и пр., защото ударението може да е по албанска аналогия.

Тия думи сега било че сѫ влѣзли въ албански отъ охридско-дебърски или отъ костурско-лерински, сѐ едно свидѣтелствуватъ, че въ тия говори имало едно врѣме думи съ крайно ударение, значи и цѣлитѣ акцентни системи у тѣхъ сѫ се развили отпослѣ. А да прибѣгваме за помощь къмъ латинското ударение, както прави

Мазингъ,[1]) а прѣди него и покойниятъ Матовъ, нѣмаме доволно основание, първо и първо, защото бихме били принудени да припишемъ голѣма древность на македонскитѣ акцентни-системи. Тогава по-добрѣ бихме приели изказаното почти въ сѫщо врѣме мнѣние на ромънския професоръ Хаждеу,[2]) който привожда второсричното (костурско-леринско) ударение въ органична връзка съ полското! Колкото чудно и да се вижда на първи погледъ такова мнѣние, то има за себе си по-осезателни доводи, отколкото просто едно прѣдположение, че ромънскитѣ колонии въ Македония ще сѫ повлияли съ ударението си върху славянски жители. Споредъ професоръ Хаждеу, нѣколкото фонетични еднаквости между полски и български не сѫ случайни: носовки има днесъ само въ полски и български; *ѣ* се изговаря като *ıа* само въ тия два езика; второсрично ударение има тъй сѫщо само въ полски езикъ и въ едно българско нарѣчие, именно въ костурското. Къмъ сичко това специално за старината на костурското ударение би могло да се наведе и обстоятелството, че въ най-старитѣ наши паметници думитѣ се пишатъ безъ акцентни знакове, макаръ че въ гръцката писменость тия знакове сѫ постоянни придружници на думитѣ. Причината на това може да лежи тамъ, че въ българското нарѣчие, което послужва за литературна основа (костурско-солунското), владѣело още въ IX. вѣкъ опрѣдѣлено, и то второсрично ударение. Отношението би било сѫщо, както между гръцки и латински: латинската писменость произлиза тъй сѫщо направо отъ гръцката, а пъкъ акцентни знакове въ нея нѣма; нѣма, защото латинското ударение наспротивъ гръцкото е съвсѣмъ опрѣдѣлено, та знаковетѣ ставатъ излишни. Сичко туй говори за старината на костурското ударение много по-убѣдително, отколкото ако прѣдположехме само такова или онакова влияние. Ала и туй мнѣние не може токо тъй да се приеме, докато не бѫде подкрѣпено съ по-конкретни исторични данни. За жалость, именно туй е, което затруднява най-много историята на българското ударение; защото до втората половина отъ XIV. вѣкъ българскитѣ книги се пишатъ безъ ударения; а слѣдъ това врѣме колкото акцентувани книги сѫ дошли до насъ, въ тѣхъ личи източно българско ударение, а нѣма ни диря отъ македонскитѣ опрѣдѣлени акцентни системи. Едва въ края на XVIII. вѣкъ, когато и въ Македония захващатъ да се прѣписватъ простонародни „дамаскини“, появява се и третосрично ударение, ала вече напълно завършено, каквото си е днесъ, тъй че отъ тамъ не може се обясни историческото развитие на туй любопитно ударение. Щомъ нѣмаме за сега по-конкретни данни било за съсѣдно влияние, било за сродни връзки съ други славянски езици, остава ни, както казва и Облакъ (Maced. Studien, 85), да обяснимъ

---

[1]) Zur Laut-und Accentlehre der macedonischen Dialekte, 181; но прѣди него бѣше изказалъ сѫщо мнѣние и покойниятъ Матовъ, вж. Осми годишенъ отчетъ на Солунската м. гимназия, 29—30, което опроверга самъ отпослѣ въ рецензията си върху Мазинговата книга (Archiv, XIV., 135).

[2]) B. P. Hasdeu, Strat şi Substrat. Genealogia popórelor balcanice. Introducere la tomul III., diu Etymologicum magnum Romaniae. Bucaresci, 1892.

фактитѣ по начинъ, който ни даватъ самитѣ нарѣчия. И азъ се опитахъ да дамъ такова обяснение поне за третосричната акцентна система, защото намирамъ, че тя стои въ стари връзки съ общобългарското разносрично и подвижно ударение.

Слѣдъ сичко това, що казахме за разнитѣ видове ударения по българскитѣ говори, нека дадемъ сега единъ общъ прѣгледъ на цѣлата българска область откъмъ акцентна страна, като сѫщеврѣменно означимъ и голѣмината на простора, що го заиматъ отдѣлнитѣ акцентни системи. Най-голѣмъ просторъ заима неопрѣдѣленото, разносрично или подвижно ударение, почти $^4/_5$ отъ цѣлата говорна область, и то източно отъ линия Солунъ — Кукушъ — Пехчево — Пеанечко — Криворѣчна Паланка — Вранско — Пиротско — Бѣлоградчишко — Кулско. Това ударение, свойствено едно врѣме на сичкитѣ югоизточни славянски езици, се сързува направо чрѣзъ Лѣсковецъ, Нишъ и Княжевацъ съ ударението, що владѣе въ ресавско-моравското нарѣчие, ударение тъй сѫщо неопрѣдѣлено и разносрично.

Слѣдъ областьта на разносричното подвижно ударение иде една ивица говори по Струмишко, Радовишко, Щипско, Кратовско, дѣто ударението е пакъ разносрично, ала вече не тъй подвижно както на изтокъ. Тази ивица или тоя поясъ въ продължението си къмъ сѣверъ чрѣзъ Кумановско, Прешевско и Вранско се слива тъй сѫщо съ рѣсавско-моравското нарѣчие. Задъ тоя поясъ на югъ, отивайки още къмъ западъ, наиждаме на говори съ полуопрѣдѣлени или съвсѣмъ опрѣдѣлени акцентни системи, които сички заедно съставятъ нѣщо $^1/_5$ часть отъ българската говорна область и отъ които най-голѣмъ просторъ заима третосричното ударение — почти колкото останалитѣ три акц. системи. Ако погледнемъ тѣхното географично разположение, веднага забѣлѣзваме хубавъ прѣходъ помежду имъ; именно воденското ударение на югъ като че е продължение на щипско-струмишкото. Тоя прѣходъ ще ни стане веднага ясенъ, щомъ си наумимъ, че още въ щипското ударение има сравнително малко думи, които акцентуватъ третия слогъ отъ края; тия малко думи сега получаватъ пб на югъ намѣсто третьозадно — второзадно ударение, и ето ти воденската акцентна система. А тиквешко-мориовското ударение пъкъ — върху двѣтѣ прѣдпослѣдни срички — е прѣходно ударение и къмъ прилѣпското, и къмъ костурското. Къмъ прилѣпското го доближаватъ дактилнитѣ думи, а къмъ костурското — хорейнитѣ. Сега, дали е било то пб-прѣди прилѣпско, или ще става подипърва такова, е другъ въпросъ; главното е да се констатира и тукъ постепененъ прѣходъ, както го има насѣкждѣ между говоритѣ. Констатирайки тоя прѣходъ, не искамъ да кажа, че охридското ударение напр. е минало прѣзъ тая грамада акцентни системи, за да стигне до своята, защото, видѣхме, какъ хубаво се посрѣща то съ общобългарското; не, тая постепенность е просто резултатъ отъ съсѣдно съжителство.

Шестьтѣхъ акцентни системи въ български езикъ можемъ си прѣдстави схематично тъй:

1) Общобългарско неопрѣдѣлено подвижно ударение ◡̀ ◡̀ ◡̀ ◡̀ ◡̀
2) Полуопрѣдѣлено тросрично или щипско „ ◡ ◡ ◡̀ ◡̀ ◡̀
3) Полуопрѣдѣлено двусрично I. или воденско ударение ◡ ◡ ◡ ◡̀ ◡̀
4) Полуопрѣдѣлено двусрично II. или тиквешко „ ◡ ◡ ◡̀ ◡̀ ◡
5) Опрѣдѣлено второсрично или костурско „ ◡ ◡ ◡ ◡̀ ◡
6) Опрѣдѣлено третьосрично или прилѣпско „ ◡ ◡ ◡̀ ◡ ◡

Остава ни да разгледаме още единъ въпросъ, тѣсно свързанъ съ ударението, въпросътъ, какъ стоятъ българскитѣ говори къмъ онова старославянско свойство на гласнитѣ, наречено квантитетъ. Откъмъ тая страна, трѣба веднага да го кажемъ, не може да става никаква групировка на българскитѣ говори, защото въ тѣхъ, поне доколкото ги познаваме досега, не е запазенъ старията квантитетъ. Истина, има говори, въ които явно личатъ дълги и кратки гласни, ала това не е още квантитетъ въ оная смисъль напримѣръ, както го намираме тъй хубаво запазенъ въ сръбски; не е за това старъ квантитетъ, защото случаитѣ не съвпадатъ съ краткитѣ и дълги гласни въ сръбско-хърватски и защото реченитѣ случаи дължатъ произхода си на по̀-ново врѣме и често пѫти на причини намъ добрѣ извѣстни, а не водятъ началото си отъ онуй врѣме, когато се е създавалъ славянскиятъ квантитетъ. Отъ говоритѣ, които съмъ наблюдавалъ досега, само въ сѣверо-западнитѣ ч-џ-говори найдохъ на дири отъ старъ квантитетъ; поне въ нѣколко думи, които навеждамъ по-долу, срѣщнахъ дължини, които се посрѣщатъ съ сръбскитѣ.

Но пакъ не бихъ се осмѣлилъ да отказвамъ сѣка слѣда отъ старъ квантитетъ и по другитѣ български говори, защото наблюденията ми не стигатъ до тамъ; а пъкъ да заключаваме по обнародванитѣ диалектични материали, тъй сѫщо не бива, защото въ тѣхъ, както се е карало до сега, не би било отбѣлѣзано това свойство, дори и да го имаше въ нѣкои говори: ние сме доволни, ако досегашнитѣ записвачи ни забѣлѣзватъ правилно проститѣ ударения, та за другитѣ акцентни тънкотии бихме имъ простили на радо-сърце.

Обикновениятъ изговоръ на гласнитѣ въ български езикъ би се означилъ най-добрѣ съ ударение, което по квантитативното си и квалитативно свойство да отговаря на сръбския грависъ. Общобългарското ударение, макаръ да отговаря по мѣсто на сръбския двоенъ грависъ, не е ни тъй кратко, ни тъй натъртено, както е сръбското старо кратко ударение. Покрай този обикновенъ полукратъкъ изговоръ срѣщатъ се, както въ книжовно-български, тъй и въ разнитѣ провонциални говори продължени гласни, ала напразно бихме ги привождали въ каква-годѣ връзка съ стария квантитетъ; тѣ се дължатъ било на логически причини, било на фонетични промѣни, било пъкъ съставятъ диалектична особеность на тозъ или онзи говоръ, ала въ сѣки случай стоятъ независимо отъ квантитета, що го намираме въ другитѣ славянски езици.

По логически причини произлизатъ дълги гласни въ случаи, когато се иска да се изтъкне тъй или инакъ нѣкоя дума прѣдъ други, т. е. било да се изкаже чрѣзъ нея какво-годѣ множество, каква-годѣ величина, усиленость или продължителность. Ето нѣколко примѣри, които за пò-автентично привождамъ по сѣвероизточенъ (ловченски) изговоръ:

1) За множество. Ако нѣкой разказва, че ходилъ на пазаръ и видѣлъ много зеле и хора, ще каже тъй: днес ходих на пазàр, пък то зѐли, зѐли — купишта, а пък хòра, хòра — мравун'ак! Въ една приказка, дѣто се говори за сестра и братъ, какъ бѣгали отъ баща си и майка си, да ги не заколятъ, сестричето вика на брата си: бàто, фърлѝ хỳмникът да стани кàл, кàл — бубà й мàма да ни мòнат да ни стигнат; подиръ малко пакъ му казва: бàто, фърли гребен'ът, да стани тр̀ъни, тр̀ъни! И подирѣ пакъ: бато, фърлѝ бръснàчът, да стàнат нужòви, нужòви.[1])

2) За величина. Еднà беше, ама гул'àма! Е тòлкава! Седнахми пуд иннò висòку дървò; утсéкух иннà дибèла туıага; навлéкъл инни ширòки убуща.

3) За усиленость. Удари мъ, тъ мъ зъбулé; чакъх, чàкъх да іъдѐм, пъ то ми прѝмълé ут глад; стуıах, стуıах, на къту ми съ дỳспà и аз си легнъх.

4) За продължителность. Іа виш! Кол'у, пò-мàлък ут тèбъ, пък си крỳтỳва! Стỳй си нъ інò м'асту, пък ти хоікъш! Млòгу щи мъ пум'ънуваш! н'йкъ си др̀ънка, пък ти си мълчѝ!

Къмъ тия примѣри може да се причисли и звателенъ падежъ, чието окончание се чува пó-продължително, та и на изтокъ по изключение се не редуцира, а се изговаря ясно: Пèтре, Ивàне, Пèнке, мàле, сèстро и пр. Тази дължина въ звателенъ падежъ личи особено, когато името се изговори пò-високо.

Като оставимъ на страна случай 1), когато за изказване на множество се провлича винаги ударена гласна и звателенъ падежъ, дѣто дължината си е винаги въ падежното окончание (*о* или *е*), въ останалитѣ наведени и подобни тѣмъ примѣри дългата гласна може да бѫде подъ ударение и безъ ударение, както прѣдъ тъй и слѣдъ ударена сричка: защото може да се каже крỳтỳва си, но и: крутỳва си; стỳй си и стуй си; тъй сѫщо покрай гул'àма, дибèла, ширòки и пр. може да се каже и: гỳл'àма, дѝбèла, шѝрòки и пр. Кое въ подобни случаи е първоначално, мѫчно е да се каже, но имайки прѣдъ видъ стария квантитетъ, споредъ който дълги гласни се търпятъ обикновено само прѣдъ ударени срички, струва ми се, че и тука първоначално е дѝбèла, гỳл'àма и пр., сирѣчъ изговоръ, който не противуречи на стария квантитетъ, ако прѣдположимъ, че логическото продължение на гласнитѣ е нѣщо старо въ български езикъ.

[1]) Кой знае, не иде ли дължината на род. пад. мн. ч. въ сръбско-хърватски именно отъ такъвъ продълженъ изговоръ на коренната гласна.

Въ сички горѣизброени случаи дължината е факултативна, т. е. една и сѫща дума може да се изговори съ дълга или кратка гласна според̀ъ това, дали се изтъква, или не. Но има други случаи, дѣто пакъ логически причини произвождатъ или задържатъ отъ старо врѣме наслѣдени дължини, за да бѫдатъ като постоянна отлика на извѣстни форми. Такава е напримѣръ дългата или двойна гласна въ 3. л. мн. ч. сег. врѣме у нѣкои говори, дѣто тая форма се слива съ нѣкоя друга; тъй напр. въ Прилѣпския говоръ се казва за 3. л. мн. ч.: глѐда̄т, пѝта̄т, явно за разлика отъ 3. л. ед. ч. глѐдат, пѝтат; а че причината да остане тая дълга гласна въ 3. л. мн. ч. е сигурно логична заключаваме отъ тамъ, че въ другитѣ глаголни форми (гледам, гледаш, гледа, гледаме, гледате) образувани по сѫщи начинъ — чрѣзъ контракция — нѣма подобна дължина. Дълга гласна въ 3. л. мн. ч. сег. срѣщаме и въ ония централни говори, дѣто е изпаднало *т* въ речената форма и тъй съвпада съ 1. или съ 3. л. ед. число; въ Разлогъ напр. ще кажатъ за 1. л. ед. число да вѝкна, ала за 3. л. мн. число да вѝкна̄;
тъй сѫщо: да мела „ „ „ „ да мѐла̄;
да виде или вида „ „ „ „ да вѝда̄;
гледам, гледа „ „ „ „ глѐда̄;
питам, пита „ „ „ „ пѝта̄ и пр.

Тука е още по̀-явна логическата причина, защото, щомъ само ударението е различно у реченитѣ форми, изчезва и дългата гласна; тъй напр. отъ глаголи като: плета, ѐра, пѐа, стрѝга, и пр. 3. л. мн. ч. сег. прави: плета̀, ора̀, пеа̀, стрига̀ — значи съ кратка гласна. Тукъ имаме тъй сѫщо хубаво потвърждение на стария славянски акцентенъ принципъ за краткостьта на ударенитѣ гласни.

Въ Самоковско, дѣто струва сѫщото правило, срѣщаме акцентенъ отметъ и въ 3. л. мн. сег. както и въ 1. лице; тогава пакъ само дължината въ 3. л. мн. става едничка разлика между реченитѣ двѣ форми: 1. л. ед. ч. сег. врѣме ра̀ста, го̀ра, бѐра, га̀са — 3 лице: ра̀ста̄, го̀ра̄, бѐра̄, га̀са̄. Интересно е да се изпита, акцентниятъ отметъ не е ли станалъ именно вслѣдствие на тая дължина въ окончанието.

Покрай тия видимо логически дължини срѣщатъ се и много дължини отъ контрахирани гласни, макаръ че нѐ сички контракции сѫ запазени като дълги гласни. Общо правило при това е, че контракции отъ по̀-старо врѣме, съ рѣдки изключения, сѫ вече скратени, докато контракции отъ по̀-ново врѣме се усѣщатъ още като дължини. Тъй напр. опрѣдѣленитѣ прилагателни форми, като млад*а*, млад*о*, произлѣзли отъ **младаꙗ, младоѥ**, вече се не изговарятъ съ дълга крайна гласна, както въ сръбски; такъвъ изговоръ се срѣща още тукъ-тамъ като рѣдъкъ архаизъмъ, и то само въ звателенъ падежъ: клѐта̄ дѣще, чѐрна̄ чу̀мо и подобни; тука спада и тоя любопитенъ обратъ отъ Охридъ: Ела, о кутра̀аго, Мсб. XII. 247. Тъй сѫщо и глаголитѣ на *ам* — само въ нѣкои македонски говори пазятъ до нѣкѫдѣ дълга суфиксна гласна. Инакъ по́-нови сливания се изговарятъ продължено: нē край!

Намѣсто, не ю край, сла̄ бо̀же намѣсто слава боже, ху̀бӯ намѣсто хубаво, кучъ̄тъ, пилъ̄тъ намѣсто ку̀четата, пѝлетата (Ловечъ). Въ Троянъ, дѣто асимилацията и контракцията на гласнитѣ е силно развита, срѣщаме: рѐко̄, плѐто̄ нам. рѐкоха, плетоха, тя̄н, (тѣхенъ), видет го̄, чут го̄ (го е). добро̄, зло̄ (зло е), вѝкно̄м (викнувам), Ивано̄ майка (Иванова) и пр.[1]) На нови контракции се дължатъ тъй сѫщо дължини като: гля̄т (гледат), бя̄ (бѐха), кя̄ (кеха), плѐта̄ (плетоха) отъ Рѣсенъ (Китанчевъ, сѫчинения, 130); пѐтна̄с, два̄с (петнаес, дваес) — въ Родопитѣ и Сѣрско (с. Г. Броди); то̄ свѐт, Разлогъ и М. Търново, Псп. 24. зима̄ва, година̄ва, кило̄, блудко̄, бло̄сов (килаво, блудкаво, благослов) въ Охридско, Битолско и пр. па̀зӯтѫ, нѐгӯтѫ, праскӯтѫ и пр. намѣсто пазухата и пр. въ Конончии, П. Гѫбовъ, Псп. XVIII. 406. Безъ да навеждамъ повече примѣри, понятно е, че изпущането на между-гласни съгласни е нѣщо ново въ българскитѣ говори, за това и дължината, настала въ такива случаи, личи още хубаво, а за нѣкои такива контракции може дори да бѫде въпросъ, дали се чува една или двѣ гласни.

Освѣнъ тия случаи дълги гласни забѣлѣзваме като замѣнници на старитѣ звукове ѣ, ѫ и ѧ у нѣкои говори. Тъй напр. замѣната за ударено *ѣ* по родопскитѣ говори и въ Разлогъ е повече дълга отколкото кратка гласна. Дълго е *ѣ* и въ Киречъ-кюйския говоръ, споредъ Вукчевиħа.[2]) А и оня звукъ, който замѣнява въ родопски, дебърски и тетевенски общобългарско ъ (сѐ едно отъ какъвъ произходъ) трѣба тъй сѫщо да се отнесе квантитативно къмъ дългитѣ гласни, макаръ и тя̀я дължина да не е тъй очебийна, както е сръбската, изразявана съ двата дълги акценти ̑ и ́. Такава дължина ще е чулъ навѣрно и г. Милетичъ за ъ-звукъ въ село Авренъ отъ еркечани (Бургаско), които изговаряли тоя звукъ тъкмо тъй, както и тетевенци. (Wien. Akad. Anz. 1899, II, 42). Покрай това г. Милетичъ съобщава пакъ тамъ, че въ Еркечкия говоръ изобщо сички ударени гласни сѫ дълги — макаръ примѣритѣ му да потвърдяватъ само дължината на *ъ*, *ѣ* и *а*. — За дълго *а* и *е* споменува и г. Мирчевъ, Мсб. XVIII, 430, че се чували въ с. Пожарево, 6 часа с.-з. отъ Воденъ, ала навежда само три думи (дааде, меече, донеесе). Дълги гласни отъ македонскитѣ говори бѣлѣжи Новаковичъ, Arch. XV. 41—46 — отъ Костурския говоръ; и азъ му вѣрвамъ напълно, защото сърбинъ има по̀-тънъкъ слухъ за квантитетни разлики, отколкото българинъ. Чудно ми се види само, защо сѫщиятъ Новаковичъ не бѣлѣжи никакви дължини въ приказкитѣ по Прилѣпски говоръ, що ги съобщи въ Arch. XII. 82—94 и XIV. 360—373. Азъ бихъ очаквалъ именно въ Прилѣпския говоръ повече дължини, отколкото въ Костурския, а срѣщамъ само една едничка думица *пâ* постоянно така писана, докато пъкъ 3 л. мн. сег. Новаковичъ бѣлѣжи съ двойно *а*: отепаат, збираат. За дебърскитѣ и солунскитѣ говори има нѣколко примѣри, за

---

[1]) Примѣритѣ ги имамъ отъ г. К. Калчевъ, мой студентъ и родомъ отъ Троянъ.
[2]) *Mir. Vukčević*, Jezik u Kerečkom s udiljnim obzirom na opće maćedonizme. *Rad* кн. 145, стр. 150.

дължина у Облака, Maced. Studien, 88, а за Киречкюйския говоръ — у Вукчевича, Rad, кн. 145, стр. 150., но и двамата автори отричатъ изобщо свойството квантитетъ на говоритѣ, които изслѣдватъ. И наистина дълги гласни, или изобщо провлѣченъ изговоръ, ще се намѣри още на много мѣста по нашитѣ говори, ала тѣ сѫ дължини сѐ нови, или пъкъ случайно съвпадатъ съ стари дълги гласни. — Тукъ ще приведа нѣкои примѣри за дълги гласни отъ лични наблюдения; тъй напр. въ село Божица, Драготинци, Топли-долъ и Трекляно (Босилоградска околия) забѣлѣзахъ, че сички едносложни сѫществителни, които окончаватъ на слаби (звучни) съгласни, (*б, в, г, ж* и пр.) се изговарятъ съ дълга коренна гласна: глōг, дрōб, рōд, грāд, нōж, рōг, зӣд и пр. — види се, за да личи пò-добрѣ окончанието, което наистина излиза на явѣ въ сѫщия си етимологиченъ гласежъ, а не минува, както въ повечето български говори, въ съотвѣтнитѣ усилени съгласни (глок, дроп, рот и пр.). Въ Босилоградско се изговарятъ и много собствени лични имена съ дълга коренна гласна: Гēле, Тōле, Гʹōре, Іōца, Мӣле, Кōка, Нӣка, Рāде, Мӣто. За дълго ā въ думи като: лебāми, натемāго, годинāва, зимāва и пр. въ охридския говоръ споменахме пò-горѣ; къмъ тия примѣри ще прибавя още и: нȁпред, нȁзад (нȁзът и нȁзот) и лāни съ дълго ā по цѣла Македония; за послѣдния примѣръ споменува и Матовъ, Мсб. VII. 452.

Дълги ударени гласни забѣлѣзахъ и за Струмица, и то послѣдователно прѣдъ меки отворени срички: цвēкʹе, брāкʹа, лӯгʹе, трēкʹи, бāнʹа, вēгʹи, свēкʹа, врēкʹа, довāгʹам, рāгʹам, плāкʹам, крадēнʹе, шетāнʹе, давāнʹе, гледāнʹе, орāнʹе, одēнʹе, бричēнʹе, умирāнʹе, кучӣнʹа, пилӣнʹа, мачӣнʹа, качӣнʹа, телинʹа и пр. Дълго е и *е* отъ ударено ѧ въ отворени срички: мēсо, мēка, пēта, рēса, грēда, пēда, трēсам, шēтам, чēдо.

Почти такава сѫщо дължина има и въ с. Пехчево (Малешевско), споредъ както си го забѣлѣзахъ по говора на една тамошна невѣста, скоро дошла въ София, на име Ристѐна Иванчова; именно ударено *е* по тоя говоръ въ отворени срички се изговаря почти винаги продължено и нѣкакси тѣсно, че се доближава до *и*: прѐда вѐна, мѐта двòра, плѐта чорапѐ, трѐса ѩбука, пѐча пипѐр, пѐра дрѐи, вчѐра плѐтох цал ден, два орѐла (но: орѐл!), два остѐна (но: остѐн!), а и самото си име Ристѐна изговори тъй, че се чу почти Ристӣна. Види се отъ такъвъ стѣсненъ изговоръ на ē произлиза въ нѣкои родопски говори чисто *и* намѣсто *е* въ отворени срички; именно въ с. Дарж-дере (Ахъръ-челебийско) като че е съвсѣмъ обикновенъ такъвъ изговоръ на ударено *е*, както го намираме въ Шишковото списание „Родопски старини" III: нѝбу, прѝла (прела), дѝнʹа (денѣ), тѝбеа (тебе), мѝнеа, вчѝра; както и въ Мсб. XIV, 41. въ материали пакъ отъ тамъ и съобщени отъ сѫщия: глав*и́*на ли си, ж*и́*неана ли си; та си гу м*и́*тна; тоі м*и́*неа пᵒарстᵉан ср*и*баран; н*и*гу, т*и*беа, с*и́*ди, с*и́*лу, приз три ѩ рѐки прᵉн*и́*сах (= пренесох). Г-нъ Шишковъ не казва нищо за квантитета на това *и* отъ *е*, но по сѣка вѣроятность то *е* още, или поне е било нѣкога, дълга гласна.

И отъ тия примѣри се вижда, че по българскитѣ говори има доста, па ще се намѣрятъ и още много случаи отъ дълги гласни, само че за да се избродятъ тѣ и да имъ се намѣри правилото, по което ся явяватъ, нужни сѫ специални студии върху сѣки говоръ отдѣлно, и то студии на самото мѣсто, защото досегашнитѣ записвачи не сѫ обрѫщали никакво внимание върху тая особеность, та и не е възможно сега да се изслѣдва отъ печатани материали. Но ако бѫдатъ сѐ такива, каквито ги наведохъ до сега, едва ли бихме имали право да говоримъ за квантитетъ у български езикъ. Има обаче говори на сѣверозападъ, именно по Царибродско и Пиротско, дѣто старата дължина е донѣкѫдѣ запазена. Тъй напр., въ Царибродското с. Комштица забѣлѣзахъ явна квантитетна дължина у сѫществителни и прилагателни съ отметнато ударение; дължината ми се стори нанагорна, за това и отбѣлѣзвамъ примѣритѣ съ ʹ по Вука: вре́ме, пра́се, ли́па, бра́ва, клу́бе, зла́то, кри́ло, па́фте, вра́тът, бре́гът, гла́сът, да́рът, це́ла, жи́ва, ску́по, ме́ко, кри́ва, дра́го, сле́па. Тия дължини провѣрихъ отпослѣ и за Пиротъ по г-жа Симеонка Джонова (род. Вацова), отъ която забѣлѣзахъ още: тѣнко, си́во (но сивà), ту́по (но тупà), лу́да, ле́ва, су́во, глу́ва, тѣвно, лѣко, бра́шно, ли́ка (ликà), си́на, му́жа, ку́ма. Подобни примѣри биха могли вече да се считатъ като истински квантитетни остатъци, защото и количествено и качествено отговарятъ на сръбскитѣ съотвѣтни ударения. Затова би трѣбало да се обърне особено внимание на тия говори откъмъ тая страна.

А защо е изчезналъ стариятъ квантитетъ изъ български езикъ изобщо? Изчезналъ за туй, защото акцентниятъ отметъ по българскитѣ говори става, слѣдъ като дължината прѣдъ ударени срички е била вече скратена, а пъкъ старитѣ ударени срички по извѣстния акцентенъ законъ сѫ си били вече открай врѣме кратки, значи:

1) понеже старитѣ ударени гласни сѫ били изобщо кратки;

2) Понеже въ български става акцентенъ отметъ пò-сетнѣ, отколкото въ сръбски — процесътъ още и до днесъ не е довършенъ;

3) понеже въ туй врѣме пъкъ езикътъ захваща да не изговаря дължини прѣдъ ударени срички — тъкмо както е и сега въ сръбски; то неминуемо слѣдва да се изгуби стариятъ квантитетъ изъ български езикъ. По сѫщи причини се е изгубилъ и у другитѣ югоизточни славянски езици руски и словенски, а е останалъ още въ чакавски, ала и тамъ доста разнебитенъ.

Освѣнъ ударението и другитѣ два фонетични признаци (*ѣ* и замѣната на *tj-dj*), по които раздѣлихме българскитѣ говори на тъй рѣзко отдѣлени една отъ друга групи, едва ли би се намѣрилъ други нѣкой признакъ, тъй практиченъ и тъй основателенъ за диалектна дѣлба. Разбира се, че при пò-подробно сравнение на българскитѣ говори ще се изтъкнатъ още много други фонетични и формални признаци, по които бихме отдѣлили такива или онакива говорни групи, но съмъ увѣренъ,

че ни единъ отъ тия признаци не може вече послужи за диалектна дѣлитба въ такава именно смисъль, както хубаво служатъ тритѣ разгледани до сега отлики: *ѣ*, *tj-dj* и ударение. Затова тука, имайки за цѣль да дамъ общъ прѣгледъ на българскитѣ говори, нѣма и да се простирамъ върху другитѣ говорни отличия, които споредъ мене сѫ вече второстепенни дѣлитбени признаци.

Но има единъ фонетиченъ признакъ, твърдѣ характеренъ за български езикъ прѣзъ сичкото му развитие, за който считамъ, че не е излишно да кажа нѣколко думи — не толкова съ цѣль да характеризирамъ подробно българскитѣ говори откъмъ тая страна, колкото — за да обоснова единъ терминъ, що го често употрѣбямъ, а може за мнозина да не е ясенъ. Терминътъ е „централни говори", а признакътъ, който ми дава поводъ да отдѣлямъ тия говори отъ другитѣ, е изговорътъ на звукъ **ѫ**.

Разглеждането на българскитѣ говори откъмъ рефлекситѣ на старобългарското **ѫ** е поучително освѣнъ за това, че ни прѣдставя голѣмо разнообразие, но и за това, че виждаме хубаво единство въ туй разнообразие, виждаме хубаво, какъ разнитѣ замѣни за **ѫ**, които сега пъстрятъ областьта на българската рѣчь, иматъ сè едно и сѫщо изходище. И наистина, като оставимъ на страна изговоръ *у* за **ѫ**, свойственъ на крайнитѣ сѣверозападни говори, изговоръ явно чуждъ за български езикъ, сички други замѣни за **ѫ**, колкото разнообразни и да сѫ тѣ, водятъ началото си сè отъ единъ и сѫщи изговоръ за **ѫ**, именно онзи изговоръ, що го срѣщаме най-разпространенъ и който отдавна врѣме характеризира българския народенъ и писменъ езикъ. Този, можемъ каза, общобългарски изговоръ за **ѫ** е онзи неясенъ и неопрѣдѣленъ звукъ, който се схваща и бѣлѣжи различно въ чуждата научна литература, но за който най-прилѣга знакъ *ъ*, защото сички факти говорятъ за едно фонетично изравнение на старобълг. **ѫ** и **ъ** въ полза на послѣдния звукъ.

Сравнявайки сега българскитѣ говори откъмъ рефлекситѣ на старобългарското **ѫ** (коренно!), наиждаме на слѣднитѣ осемъ замѣни за тая старобългарска гласна: *ън*, *ъ*, *ъ*ᵃ, *а*, *о*ᵃ, *ô*, *ê* и *у*.

Първата замѣна *ън* е и най-старъ изговоръ за **ѫ**, почти идентиченъ съ старобългарския прѣдполагаемъ изговоръ, може би само съ тая разлика, че назалниятъ призвукъ отъ **ѫ** се е прѣобърналъ на чисто *н*: **мѫка**, изговаряно едно врѣме мъₙка, гласи днесъ по говоритѣ, въ които е запазенъ тоя старински изговоръ, не вече мъₙка, а мънка.

Изговоръ *ън* е свойственъ днесъ на твърдѣ малко български говори; срѣща се по Костурско и Солунско, освѣнъ тамъ още и въ ония ближни и далечни говори, които сѫ прѣнесени чрѣзъ колонизация сè отъ тия мѣста. Тъй си тълкуваме назалитетътъ, що го срѣщаме въ Брацигово, Пещера, Перущица и Айдемиръ (Силистренско); тъй ще трѣба да го тълкуваме и въ ония села по Сѣрско и Демиръ-Хисарско, за които споменува Салганджиевъ (Библиотека XV. 94.), които обаче не опрѣдѣля по-близу, нито пъкъ дава много примѣри за носовъ изговоръ

едно българско нарѣчие, далечъ отъ днешна България — въ Седмиградско; но понеже потеклото на тия седмиградски българи е твърдѣ чудно и загатно, мжчно е да кажемъ, иматъ ли и тия българи нѣщо общо съ костурскитѣ или солунскитѣ. По говора ако сждимъ, пò-скоро бихъ ги счелъ за колонисти отъ Шуменско.

Днесъ за днесъ нѣма цѣлокупенъ говоръ съ изговоръ *ън* за **ж**, нито пъкъ има говоръ, дѣто биха се намѣрили сички стари думи съ **ж** = *ън;* нè, както селата съ този старински изговоръ сж пръснати между други съ обикновенъ изговоръ за *ж* (= *ъ*), тъй и самитѣ случаи съ **ж** = *ън* сж пръснати; т. е. въ едни села намираме едни думи, въ други — други, тъй че едни-други се допълнятъ. Споредъ това сжщитѣ говори, които смѣтаме за архаистични по изговоръ на *ж*, въ сжщо врѣме сж и модерни, т. е. падатъ и къмъ говоритѣ, въ които *ж* се замѣнява съ *ъ;* туй струва особено пъкъ имайки прѣдъ видъ замѣната на **ж** въ окончания и суфиксни срички. Обаче едно общо свойство съединява сички познати говори съ назаленъ изговоръ — въ туй число и седмиградския: въ тѣхъ не е още прокарана извѣстната срѣднобългарска юсова замѣна слѣдъ *ж, ш* и *j,* а като че се пази още старобългарското положение: *жен*ден, *женд*, *шем*па, ш*ен*там, *ен*зик, *ен*търва и пр., а не: *жън*ден, шъ*м*па, шъ*н*там и пр. Това ни дава доста голѣмо право да търсимъ родината на старобългарски езикъ именно въ тия прѣдѣли, дѣто и днесъ е запазенъ този архаистиченъ изговоръ на **ж**.

Втората замѣна *ъ* за *ж* е най-обикновена и най-разпространена по българскитѣ говори; тя е свойствена както на източни, тъй и на западни говори и по своето разпространение прилича на едно море, отъ което изпжкватъ като острови останалитѣ говори съ инаква замѣна за **ж**. Тукъ нѣма да се простирамъ върху разнитѣ нюанси на *ъ*, що се срѣщатъ по говоритѣ, нито за факторитѣ и условията, отъ които зависи този изговоръ, защото за това ще бжде дума другждѣ, а споменувамъ само пжтемъ, че споредъ моето убѣждение, основано впрочемъ на доволно осезателни факти, този изговоръ на *ъ* крие въ себе си старобългарския гласенъ елементъ на **ж**; т. е. общобългарскиятъ изговоръ *ъ* за **ж** не е друго, освѣнъ пакъ старобългарско *ж*, но безъ носовия му призвукъ. Изговоръ $a_н$ за старобългарско **ж** едвали може се доказа, а пъкъ изговоръ $o_н$ (ако го е имало въ старобългарски) е фонетична замѣна за пò-старо $ъ_н$, което $ъ_н$ по моему репрезентира общия старобългарски изговоръ на **ж**. Звукъ *ъ* е още въ старобългарски редовна замѣна за **ж**, щомъ по едни или по други причини **ж** изгуби назалния си елементъ; тая сжща замѣна за **ж** е свойствена и на сички срѣднобългарски паметници, па и днесъ виждаме, че и въ самитѣ говори, дѣто се е запазилъ още назалниятъ изговоръ на *ж*, звукъ *ъ* си е пакъ редовна замѣна за *ж*: покрай *сън*сед ще кажатъ къшта, покрай *мънд*ър ще срещнешъ мъка и пр. Тъй че можемъ каза: било е врѣме, когато отъ Костуръ до Шуменъ и отъ Видинъ до Одринъ се е простиралъ говоръ съ еднакъвъ изговоръ за **ж̃**, изговоръ, който заима и сега сжщия просторъ, само че е прѣсѣченъ вече

на ѫ по тѣхъ. До прѣди 150 години се е изговарялъ ѫ като ън и въ много мѣста съ други, отпослѣ произлѣзли изговори за сѫщия звукъ. Посрѣдъ стоятъ напримѣръ родопскитѣ говори съ нѣколко свои разни изговори за ѫ, малко много отличителни отъ общобългарския ъ-звукъ. Такива сѫ: ъ^a (Рупчосъ), о^a (Ахъръ-Челеби), ó = широко о (Чепино), които сички не сѫ нищо друго освѣнъ прѣходни изговори отъ ирационалния звукъ ъ къмъ чисто а или о. Затова тѣзи прѣходни изговори излизатъ на явѣ само въ ударени срички, докато неударено ѫ си пази още оня старъ изговоръ ъ — съ тая само разлика, че е малко изяснено къмъ а.

Почти сѫщо такова отношение срѣщаме и въ други източенъ говоръ — тетевенския — както и въ еднаквия нему еркечки говоръ; и тамъ неударено ѫ е почти ясно а, докато ударено минава въ единъ неопрѣдѣленъ звукъ между е и а, който обикновено бѣлѣжимъ съ ê, споредъ както го означи първомъ Тома Василевъ, който най-напрѣдъ съобщи материали отъ Тетевенъ (сПс. VI. 148—150). За доказателство че и родопскитѣ замѣни за ѫ, както и тетевенското ê водятъ началото си отъ нѣкогашно ъ служи, освѣнъ горенаведеното отношение помежду ударени и неударени срички, още и туй, че въ тия говори еднакво се третира и звукъ ъ; каквито рефлекси има ѫ, такива сѫщо има и ъ: го^{a}ба, мо^{a}ка, ко^{a}сну, бо^{a}з (бъзъ); гъ^{a}ба, мъ^{a}ка, къ^{a}сну, бъ^{a}з; гóба, мóка, кóсну, бóз; гêба, мêка, кêсну, бêз. Малко иначе стои отношението между замѣнитѣ за ѫ и ъ въ дебърския говоръ, дѣто срѣщаме сѫща замѣна за ударено ѫ, каквото и въ Чепино, именно ó, ала неударено ѫ не гласи а, както въ Чепино, а си задържа пакъ изговоръ о. Но това едва ли ни дава право да излизаме за тоя говоръ отъ $о_н$ (намѣсто отъ $ъ_н$); защото въ него намираме явни дири отъ сѫщи редуциранъ изговоръ, както и въ Охридъ: мóштеа, снóга, знóм, нàзод срѣщу охридскитѣ: мъштеа, снъга, знъм, назъд намѣсто маштеа, снага, знам, назад. То значи, както отъ а = ъ произлиза, да кажемъ, въ наши дни ó, сѫщо тъй ще е произлѣзло пò-прѣди и сѣко друго ó отъ ѫ и ъ = ъ.

Като островъ, и то твърдѣ голѣмъ островъ между говоритѣ съ ѫ = ъ считамъ и ония инакъ разни говори, които еднакво замѣняватъ ѫ съ чисто и ясно а. Тия говори, за които най-прилѣга название „централни говори", заиматъ доста широка область тъкмо посрѣдъ другитѣ и обиматъ въ себе си както източни, тъй и западни говори, както щ-жд-, тъй и ќ-ѓ-говори и се отличаватъ отъ другитѣ съ ясния си и звученъ вокализъмъ: а = а, е = е, о = о (въ малко само отъ тѣхъ срѣщаме редуцирано о въ у); наспоредъ това и онзи неопрѣдѣленъ общобългарски звукъ ъ е изясненъ въ чисто а, тъй че сѣко ѫ въ тия говори се чува като ясно а, било то съ ударение или безъ ударение.

Централнитѣ говори се простиратъ начевайки на сѣверъ отъ Врачанско, Орханийско, Етрополе, Пирдопъ и Копривщица въ югозападна посока и стигатъ до Битолско, Крушево и Кичево до подъ Гостиваръ. Пò-близу опрѣдѣлено, тѣ заиматъ южната часть на Врачанска околия

(планинскитѣ села), както и слѣднитѣ околии въ България: Орханийска, Пирдопска, Новоселска, Ихтиманска, Самоковска, Дупнишка, Радомирска, Кюстендилска, а оттатъкъ границата, въ Македония, падатъ говоритѣ по: Горно-Джумайско, Пехчево, Разлогъ, Струмица, Радовишъ, Кочане, Щипъ, Велесъ, Скопие, Гостиваръ (южнитѣ села), Кичево, Крушево, Битоля, Прилѣпъ, Мориово, Тиквешъ. Забѣлѣжително е при това, че наоколо тѣзи говори сѫ обиколени вредомъ съ говори, дѣто владѣе изговоръ *ъ* за *ѫ*. И наистина сѣверната половина отъ Врачанска околия, както и сички говори на сѣверъ по Ломско, Видинско, Орѣховско и пр. иматъ изговоръ *ъ* за *ѫ*; сѫщо тъй задъ Орханийска и Пирдопска околия владѣятъ *ъ*- говори. Вървимъ ли надолу, виждаме, че и задъ Разлогъ, именно южно отъ него по Неврокопско и Мелнишко владѣятъ сѫщо тъй *ъ*- говори, както и на югъ отъ Струмица, Тиквешъ и Мориово, дѣто владѣятъ кукушко-воденски говори съ общобългарски рефлексъ *ъ*- за *ѫ*. Задъ битолскитѣ *а*- говори срѣщаме пакъ говори съ изговоръ *ъ* за *ѫ* — именно костурско-лерински на югъ и охридско-рѣсенски на западъ. Само Дебърско на крайния западъ и Чепинско на крайния изтокъ отъ централнитѣ говори правятъ изключение съ изговоръ *ǒ* за *ѫ*, а не *ъ*; но за мене и дебърско и чепинско *ǒ* произлизатъ пакъ отъ пò-старо *ъ*. Дали сега този еднакъвъ изговоръ по дебърски и чепински е нѣщо случайно, или пъкъ иде отъ общъ изворъ, не можемъ опрѣдѣли. Сѫщинско прѣкѫсване на тая послѣдователность забѣлѣзваме задъ дебърскитѣ говори, именно по Тетовско и сѣверно Скопско, дѣто българското *а* за *ѫ* отстѫпя на ресавското *у*. Но пò на сѣверъ, на границата между Босилоградска и Кюстендилска околия виждаме сѫщи отношения: задъ *у*- говори има единъ поясъ *ъ*-говори, че тогазъ захващатъ *а*- говори. Сѫщо нѣщо забѣлѣзваме и между Босилоградска и Радомирска околия, а колкото се отива на сѣверъ, този поясъ между *а*- и *у*-говори става сè по-широкъ тъй, че между Брѣзнишко и Софийско, както и между Врачанско и Берковско се наброяватъ доста села съ изговоръ *ъ* за *ѫ*. Този кржгъ говори съ изговоръ *ъ* за *ѫ*, който затваря сега почти отсѣкждѣ централнитѣ говори, доказва очевидно, че и централниятъ изговоръ *а* за *ѫ* води началото си пакъ отъ едноврѣмешно *ъ* за *ѫ*, което навѐрно е владѣло нѣкога и въ тия говори. За това погрѣшно е мнѣнието, изказано отъ Вукчевиħ, (Jezik u Kerečkom s udiljnim obzirom na opće macedonizme, Rad, кн. 145, стр. 119.), че изговоръ *а* за *ѫ* било ужъ с р ъ б с к о в л и я н и е. Може би да се е сторило г. Вукчевичу необикновено за бълг. езикъ туй изяснение на *ъ* въ *а*, за това търси да го обясни чрѣзъ сръбски. Но той не е зелъ въ съображение двѣ твърдѣ важни обстоятелста: 1) н и е д и н ъ сръбски говоръ не замѣнява *ѫ* съ *а*; 2) н и е д и н ъ сръбски говоръ съ ясна вокализация (**ъ** и **ь** = *а*) се не допира съ българскитѣ централни говори; помежду имъ има дебела маса говори български и сръбски, въ които **ъ** и **ь** се изговарятъ не като *а*, а като *ъ*. Слѣдователно, отдѣ ще се яви това сръбско влияние въ българскитѣ говори? Какъ ще прѣскочи то прѣзъ цѣло ресавско-моравско нарѣчие, прѣзъ толкова сѣверно-македонски говори,

за да наложи своятъ ясенъ вокализъмъ и на другитѣ български говори? Не, туй явление си е самородно и самостойно българско; то е напросто второ подемане на оная още старобългарска вокализация, чрѣзъ която отъ по̀-напрѣжни тъмни гласни **ъ** и **ь** се получаватъ ясни *о* и *е*, която вокализация е отдавна завършена въ български. Слѣдъ врѣме този импулсъ, или по̀ добрѣ, този стремежъ къмъ ясни гласни се проявява и при гласежа на тъмното *ъ* отъ *ж* — оттамъ изяснение на това *ъ*, и то въ звукъ най-ближенъ нему. Това изяснение на юсовото *ъ* въ *а* е, тъй да речемъ, българска „подмладена“ или вторична вокализация, която не е още завършена вредомъ, но която е об'ела много български говори и дѣ по̀-скоро, дѣ по̀-бавно тласка езика къмъ по̀-ясни звукове. Тази вторична вокализация изпжква като такава не само въ сравнение съ извѣстната старобългарска замѣна на **ъ** и **ь** чрѣзъ *о* и *е*, но и въ случаи, дѣто по западноцентралнитѣ говори, за старобълг. **ъ** и **ь** срѣщаме по двѣ замѣни: стара (**ъ** = *о*, **ь** = *е*) и нова: **ъ** = **ь** = *а*; тъй напр. докато се казва: д*о*ш (**дъждъ**), с*о*н (**сънъ**), т*е*мен — отъ друга страна срѣщаме: л*а*жеш, м*а*кнеш, т*а*нко, м*а*гла; значи, когато да настане изговоръ *а* за *ж*, случаи като л*а*жеш, м*а*кнешъ, м*а*гла и пр. сж били изговаряни още лъжеш, мъкнеш, тънко, мъгла, а не сж били изяснени въ л*о*жеш, м*о*кнеш и пр.

Споредъ това явно е, че не може да бжде и дума за сръбско влияние. Ако г. Вукчевичъ бѣше казалъ само, че изяснението на *ж* въ *а* се е захванало отъ западнитѣ наши говори, щѣше да има право: изговоръ *а* за **ж** се е появилъ наистина въ западнитѣ области и се движи къмъ изтокъ. Това заключаваме, първо, отъ тамъ, че западнитѣ говори иматъ изобщо по̀-ясенъ вокализъмъ отъ източнитѣ; и второ, че днесъ за днесъ къмъ централнитѣ говори спадатъ много повече говори съ западенъ изговоръ на *ѣ* (като *е*), отколкото съ източенъ.

За обсега на централнитѣ говори, както изобщо за диалектното разпрѣдѣление на български езикъ, вж. приложената къмъ статията ми диалектна скица. Ограничението на централнитѣ говори става споредъ изговора на коренно *ж*, защото суфиксно и крайно *ж* гласи като *а* въ много по̀ широкъ кржгъ говори; но забѣлѣжително е, че и тия говори се редятъ сѐ около централнитѣ. Това ни дава доста право да заключимъ, че изяснението на *ж* въ *а* захваща отъ крайни срички (окончания и суфикси), т. е. върви по сжщи пжть, както прѣди това е вървѣло изчезването на носовкитѣ.

Б.

Български езикъ къмъ другитѣ славянски езици.

Подъ български езикъ разбираме днесъ онзи славянски езикъ, на който говорятъ днешнитѣ балкански славяни, извѣстни подъ име българи. За разлика отъ езика на Аспаруховитѣ българи бихме го нарекли пò-право словѣно-български езикъ, както го наричаха наистина първитѣ писатели отъ новобългарската книжнина. Но понеже днесъ за днесъ друго неславянско племе съ това име нѣма, или ако има, то ще е тъй незначително и тъй далекъ отъ днешнитѣ българи, че не може да бжде и дума за недоразумѣние, то можемъ смѣло да употрѣбяме името българинъ и български езикъ и да разбираме пакъ словѣно-български народъ и словѣно-български езикъ. Тукъ оставяме на страна въпроса за произхода на днешния български народъ като доволно обясненъ; а колкото за произхода и значението на самото име „българинъ“, можемъ да посочимъ вече специална студия — на Шишманова (Критиченъ прѣгледъ и пр. Мсб. XVI.–XVII., 505.—735.), дѣто е изчерпанъ тоя въпросъ до най-ситни подробности. Туй което е за насъ важно да знаемъ, то е че името българинъ е натрапено и чуждо за отсамдунавскитѣ словѣни и че онова неславянско племе, на което било сждено да основе отъ тия словѣни българска държава, изчезва съ врѣме тъй, че днесъ за днесъ освѣнъ името му и нѣколко думи отъ езика му — никакви дири нѣма въ словѣно-българския старъ и новъ езикъ.

Макаръ и първиятъ зачетъкъ на българската държава да се дължи на чуждо племе, макаръ и самото име на българитѣ да не е отъ славянска влака, днесъ за днесъ, който изучва езика на българитѣ трѣба да признае, че той е тъкмо тъй славянски, както що е напримѣръ руски или сръбски. И колкото пò-вдълбочено изучваме нашата духовна и веществена култура, толкозъ повече се увѣряваме, че днешнитѣ българи не могатъ по нищо да се дѣлятъ отъ другитѣ славяни и че тѣхнитѣ прадѣди, наравно съ прадѣдитѣ на сърбо-хървати, руси, словенци, поляци и чехи, сж били членове на едно и сжщо славянско племе, живѣло то едно врѣме нѣйдѣ цѣлокупно — въ Азия или въ Европа — сè едно. Още повече, тая своя славянщина българитѣ я показаха най-напрѣдъ отъ сички славяни, когато още въ IX. вѣкъ първи между своитѣ славянски братя основаха литература и пръскаха просвѣтни зари къмъ сички славянски страни. Затова изслѣдвайки днешния български езикъ,

колкото и да ни очудватъ нѣкои негови нагледъ неславянски особености, ние пакъ сме принудени да го считаме за чисто славянски езикъ, защото вземъ ли се пò-дълбоко въ тѣзи особености, бързо се увѣряваме, че и тѣ произлизатъ отъ обща славянска основа, тъй че днешниятъ български езикъ води корена си отъ онзи сѫщи праславянски езикъ, който се счита за общъ изворъ на сички славянски езици.

За тоя праславянски езикъ и за неговото положение къмъ другитѣ индоевропейски езици нѣма още установено мнѣние между ученитѣ. Едни го считатъ за пò-близъкъ на иранския клонъ отъ индоевропейскитѣ езици, а други го сродяватъ повече съ германския клонъ. Едно е сигурно, че той стои най-близу до тъй нареченитѣ балтийски езици (литовско-летски и старопруски) и че по сѣка вѣроятность имало едно врѣме единъ общи лито-славянски езикъ, който се допиралъ отъ една страна съ германски, отъ друга — съ ирански. Това слѣдва не само отъ нѣкои пò-голѣми прилики на литославянски съ ирански и германски, отколкото съ другитѣ европейски или азиятски езици, ами и отъ самото географично положение на литославянитѣ. Колкото много врѣме и да е минало отъ разселването на индоевропейскитѣ народи, пакъ можемъ да нагаждаме, че едноврѣмешното съсѣдство е запазено и до днесъ между литославянитѣ и германцитѣ, а пъкъ между славянитѣ и арийцитѣ (арменци и перси) нѣма и днесъ други индоевропейски народъ. Разбира се, че приликата между разнитѣ индоевропейски езици не произхожда винаги отъ първоначално родство, а и отъ послѣшно съсѣдство. Тъй напр. албански езикъ има сходства съ гръцки и латински, но това не значи, че той стои по произхождение пò-близу до гръцки или до латински отколкото до нѣкой други европейски или азийски езикъ; това е само слѣдствие отъ дълго съсѣдство и нищо друго. Ето защо е твърдѣ мѫчно да се опрѣдѣли първоначалното родство на индоевропейскитѣ езици, ето защо зафърлиха вече Шлайхеровата теория съ родословното ѝ дърво, па въ послѣдно врѣме се боятъ вече да подчиняватъ изобщо единъ индоевропейски езикъ на други по родство, понеже не можемъ да знаемъ на сигуръ, кой езикъ отъ кой други е произлѣзълъ. Ние виждаме само една хубава постепенность между индоевропейскитѣ езици, виждаме, че между два индоевр. езика винаги има единъ трети като посрѣдникъ и тоя трети езикъ има говорни свойства и отъ единия, и отъ другия, та индоевропейскитѣ езици прѣдставятъ една сключена верига езици, които като части отъ едно цѣло, иматъ винаги нѣщо общо по между си, само че това общо се съглежда повече между съсѣдни езици отколкото между пò-далечни. Тъй излизайки отъ славянски, виждаме, че между него и германски стои литовски, между германски и латински (италски) стои келтски, между италски и гръцки стои албански, между гръцки и староиндийски стои ерменски, а между староиндийски и славянски стои зендски (староперсийски). Но кой отъ тѣхъ е пò-старъ и кой пò-младъ, не може се каза, понеже сички индоевр. езици произлизатъ сѐ отъ единъ коренъ, и ако има разлика по между имъ, тя не произлиза отъ тамъ, че едни сѫ пò-млади, други пò-стари, а оттамъ, че едни сѫ пò-консервативни, други пò-напрѣдничави, и намъ се струва, че щомъ намѣримъ у единъ езикъ повече старински черти, длъжни сме да считаме и народа, който го говори, за пò-старъ. Освѣнъ това заблуждава ни и литературата на отдѣлнитѣ индоевр. езици, която у едни води началото си отъ много старо врѣме, у други начева пò-отпослѣ; а ние имайки на рѫка стари паметници отъ единъ езикъ, наклонни сме да считаме и самия народъ пò-старъ отъ други, който случайно нѣма такава стара литература. Тъй бѣше въ първо врѣме съ прочутия санскритски езикъ, който съ прастарата си литература тури въ заблуждение първитѣ европейски филолози да го считатъ за най-старъ

индоевропейски езикъ и да го турятъ даже за основа на сички езици отъ индоевропейски коренъ. Днесъ обаянието отъ санскритската старинность поизчезна, защото нѐ сичко въ тая стара писменость е тъй старо, както се прѣдполагаше: сравнителното езикознание намѣри и въ други индоевр. езици тъкмо такива старински черти — ако не даже и пò-стари. Ето защо можемъ каза тогава, че индоевропейскитѣ главни езици стоятъ единъ къмъ други нѐ като синове, унуци и праунуци къмъ единъ баща, а като братя, и то братя близнаци. Така трѣба да схващаме отношението между индоевропейскитѣ езици, тъй го схваща именно най-модерниятъ и най-знаменитъ индогерманистъ, Бругманъ, който въ сравнителната си граматика зима главнитѣ индоевропейски езици като осемь успоредни „клона“: арийски (индийско-персийски), арменски, гръцки, албански, италски, келтски, германски, балтийско-славянски. — Индоевропейскитѣ езици заиматъ най-много мѣсто и ги говорятъ най-много човѣци на земята: почти въ цѣла Европа, въ голѣма часть на Азия, въ Африка, Америка и Австралия навредъ по земното кълбо ще срѣщнешъ индоевропейската раса да заима първо мѣсто въ културната борба и можемъ каза навредъ стои най-горѣ по умствено развитие отъ сички други човѣшки раси. — Названието индоевропейски езици произлѣзе отъ тамъ, че главната маса на тия народи живѣе въ Европа и въ Индия. Покрай него се употрѣбя още и название индогермански езици, което значи, че най-крайнитѣ народи отъ тая раса, народи които ограничаватъ тоя дългъ пласъ езици, сѫ индийци отъ изтокъ и германци отъ западъ. Това название произлѣзе докато още се не знаеше, че индоевропейци има и пò-назападъ отъ германцитѣ; това сѫ келтитѣ (въ Brétagne, Wales, Ирландия), които говорятъ тъй сѫщо индоевропски. Покрай това название често се чува и название арийци, арийски езици, което има да показва, че потеклото на индоевропскитѣ езици трѣба да се прѣдполага въ Индия, понеже árya на санскритски (староиндийски) значи съплеменникъ. Но повечето учени употрѣбятъ това название само за азиятския клонъ отъ индоевропейскитѣ езици, а нѣкои (като Бругманъ) даже не за сички, а само за староиндийски и зендски (староперсийски).

Оставяме на страна въпроса за първоначалната люлка на индоевропейския праезикъ и за неговото разширение, понеже тоя въпросъ засѣга епоха твърдѣ отдалечена и отъ най-старата история на кой-да-е отъ европейскитѣ народи; оставяме на страна и нѣкогашната литославянска взаимность като въпросъ, който досѣга истина пò-близу славянскитѣ езици, но който ни отвлича тъй сѫщо далечъ отъ сѣка история и традиция. Но възъ основа на толкова достовѣрни данни, които ни дава сравнението на славянскитѣ езици съ литовско-летски, приимаме за доволно доказано, че литовци и славяни сѫ живѣли нѣкога-си дълго врѣме заедно, слѣдъ като другитѣ имъ сродни народи били отдѣлени отъ тѣхъ. Сега остава само да се проведе това сродство открай докрай въ езика, и тъй да се възстанови образътъ на нѣкогашния лито-славянски праезикъ. Това е крайна задача на славистиката, която ще бѫде когато и да е рѣшена сигурно въ положителна смисъль. Но прѣди това славянската наука има да рѣши пò-прѣки задавки, именно да обясни взаимнитѣ отношения помежду славянскитѣ езици, та да можемъ слѣдъ това и да си прѣдставимъ първоначалния видъ на славянския праезикъ.

Въпросътъ за първоначалнитѣ жилища на славянитѣ, както и за тѣхното пò-близко сродство, занимава открай-врѣме славянскитѣ езико-

словци, историци и етнографи, но до положителенъ отговоръ още не е се дошло, зашото липсуватъ за това достовѣрни данни. Едни приматъ югозападна Русия дори до Черно-море, други — Литва, трети ограничаватъ тия жилища на сѣверъ отъ Карпатитѣ, а четвърти най-сетнѣ приматъ земитѣ по Долни-Дунавъ за първоначални жилища на старитѣ славяни. Въ послѣдно врѣме въпросътъ наново се подига отъ чешкия етнографъ L. Niederle, който въ чешкото списание Slovánsky Přehled II. и послѣ въ Věstník Slovánských Starožitností II. се застѫпя за Карпатитѣ, и то въ равнището на изтокъ отъ Висла, до Днѣпъръ и до рѣка Десна, а на сѣверъ дори до Смоленскъ. Това изходище за славянитѣ е твърдѣ приемливо, като се земе прѣдъ видъ, че днешнитѣ славянски краища се намиратъ сè около него, т. е. като че еднакво се подигнали напрѣдъ по цѣлата периферия на това си старо обиталище.

Като оставимъ на страна първоначалнитѣ жилища на славянитѣ и се попитаме, какъ стоятъ славянскитѣ народи сега помежду си, виждаме, че тѣ заиматъ голѣма часть отъ срѣдна и източна Европа и съ разнитѣ си племенни разклонения прѣдставятъ една верига, срѣдъ която стоятъ като заградени отврѣдъ два неславянски народа: маджари и румъни. А сравнимъ ли славянскитѣ езици по между имъ, ще видимъ, че и тукъ се повтаря, дори въ по ясни чърти, онова сѫщо явление, което се забѣлѣзва у индоевропейскитѣ езици: постепененъ прѣходъ отъ единъ езикъ къмъ други, отъ единъ говоръ къмъ други. При сродството на слав. езици най-добрѣ се обистинява теорията на I. Шмита за вълнообразното разпространение на езицитѣ. Ала туй вълнообразно разпространение на славянскитѣ езики прилича повече на кржгове, разположени въ едно колело, въ самия центъръ на което нѣма вече славянски народъ, защото мѣстото го заели други чужди народи (маджари и румъни). За да си прѣдставимъ сега родството и постепенния прѣходъ на славянскитѣ езици, нека си помислимъ, че тия кржгове влизатъ единъ въ други тъй, че между сѣки два кржга има едно общо пространство, дѣто се говори смѣсено нарѣчие. И наистина, между руски и полски езикъ има бѣлоруско нарѣчие, което има черти и отъ руски, и отъ полски езикъ; между полски и чешки има лужичко-сръбско нарѣчие; между чешки и словенски стои словашко нарѣчие, между словенски и сръбски стои кайкавско-хърватски, а между сръбски и български стоятъ моравскитѣ говори, които иматъ черти и отъ сръбски, и отъ български. Постепенниятъ прѣходъ се разваля донѣкждѣ между български и руски езикъ, дѣто нѣма такова прѣходно нарѣчие, както между другитѣ славянски езици — освѣнъ ако бихме считали за такова малоруското, което наистина има повече общи черти съ български езикъ, отколкото великорусовото. Но въ сѫщность липсува тая постепенность, и то види се, защото между руси и българи е имало дълго врѣме населени чужди народи — както и до днесъ земитѣ въ южна Русия (Бесарабия и Добруджа) сѫ населени съ неславянско население, което не е дало да се образува прѣходно нарѣчие между руски и български. Но Ягичъ

прѣдполага, че такова нарѣчие ще е имало и между нѣкогашнитѣ прадѣди на българитѣ (панонскитѣ словѣни) ируситѣ прѣзъ днешна Унгария и Румъния. Това си твърдѣние основава върху многото географични названия въ Седмиградско. А покойниятъ Облакъ бѣше отишелъ и още нататъкъ, та земаше нашитѣ сѣверозападни говори, въ които владѣ *ч--џ* намѣсто *щ-жд,* за продължение на карпатското малоруско нарѣчие (гл. Arch. XVII. 603.). Ягичъ особено поддържа тая постепенность у славянскитѣ езици, та и не приима за тѣхъ дори никаква дѣлитба, понеже нѣма строга разлика между единъ славянски езикъ и други нему съсѣденъ, и понеже свойствата на единъ се прѣплитатъ съ свойствата на други. (Вж. неговитѣ Streitfragen: Verwandschaftsverhältnisse innerhalb der slavischen Sprachen, Arch. т. XX. 16. още т. VIII, 134.). Истина е, че съсѣднитѣ славянски езици иматъ винаги толкова общи черти, че е мѫчно по нѣкой пѫть и да ги отдѣляшъ единъ други, но то, мисля, не прѣчи да си ги групираме пакъ тъй или инакъ — както групираме и говоритѣ отъ единъ и сѫщъ езикъ. Други е въпросътъ, какъ да сматряме славянскитѣ езици — за езици ли, или за нарѣчия. Тогава си има мѣсто и оня протестъ противъ разнитѣ дѣлитби на славянскитѣ нарѣчия, понеже тия дѣлитби обикновено прѣдполагатъ езици, а не нарѣчия. И наистина, имайки прѣдъ видъ огромната разлика, що владѣе между нѣмскитѣ или френски нарѣчия, ще бѫде пò-право да наричаме славянскитѣ езици не езици, а нарѣчия. Само обстоятелството, че почти сички славянски племена иматъ вече дълга история задъ себе си, основали сѫ си и обработили самостойна литература, може да оправдае названието славянски народи и славянски езици. Инакъ, ако бѣха съединени сички въ една държава, ако имаха сички единъ книжовенъ езикъ, едвали щѣше нѣкой да говори за отдѣлни славянски езици, а щѣхме да имаме само нарѣчия. Но и тъй да бѣше, пакъ, щомъ наченемъ да изучваме тия нарѣчия, ще бѫдемъ принудени да ги класифицираме тъй или инакъ, за да имаме пò-ясенъ прѣгледъ върху имъ. За това изслѣдвайки сравнително днешнитѣ славянски езици, ще трѣба да ги туриме въ какъвъ-годѣ редъ: за да имаме и пò-ясенъ прѣгледъ върху тѣхното взаимно родство, ще трѣба съ една дума прѣди сичко да ги класифицираме.

За дѣлитбата на славянскитѣ езици нѣма още установено мнѣние между славиститѣ; освѣнъ че нѣма съгласие относно дѣлитбената основа, но, което е още пò-чудно, не е установено дори и числото на отдѣлнитѣ славянски езици. Туй, види се, отчайва нѣкои си, та възставатъ противъ сѣка дѣлитба изобщо. Но тия опити, още отъ начало на славистиката дори до наши дни, ако и да не сѫ дали краенъ резултатъ, иматъ важно значение, че ни показватъ нагледно, какъ славянската наука получава полека лека „повече прѣгледъ, както върху цѣлокупностьта, тъй и върху отдѣлнитѣ части на славянскитѣ езици“ (Ягичъ, Arch. XX. 13.). Тъй слѣдъ простото изброяване на дванайсетъ славянски езика въ рѣчника на Екатерина Велика (Сравнительный словарь всѣхъ языковъ,

Спб. 1793.)[1]) безъ подробна класификация, дохажда вече опитътъ на Добровски да разпрѣдѣли славянскитѣ езици по научна основа. Той приима (въ Institutiones linguae sloveniacae, 1822.) два отдѣла славянски езици: I, руски, старославянски, илирски или сръбски, хърватски, словенски и вендски (словенски въ Карниола, Щирия и Каринтия); II, словашки, чешки, горно-лужички, долно-лужички и полски.

Отличителнитѣ бѣлѣзи при тази му дѣлитба сѫ десетъ:

1.	на	една	страна	раз,	на	друга	—	роз: *разум* — *розум*;
2.	„	„	„	из	„	„		вы: издати — *вы*дати;
3.	„	„	„	вмѣтн. *л*	„	„		нѣма: корабль — корабь;
4.	„	„	„	*-л-*	„	„		-дл-: сало — садло;
5.	„	„	„	*щ*	„	„		*ц*: мощь — моц;
6.	„	„	„	зв	„	„		гв: звѣзда — гвѣзда;
7.	„	„	„	тъ (той)	„	„		тен;
8.	„	„	„	пепелъ	„	„		попел;
9.	„	„	„	птица	„	„		птак;
10.	„	„	„	десница	„	„		правица;

Тая първа класификация на славянскитѣ езици биде приета веднага отъ сички слависти по туй врѣме и се държа доста дълго съ нѣкои измѣнения и допълнения, прѣдложени отъ Востокова. Востоковъ зафърля именно точка: 1. 2. и 9., понеже и въ руски се казва роз и выпа и птака; а намѣсто тѣхъ изтъква тоя признакъ, че въ първата група има рј, а въ другата — рж: рѣчь — ржечь.

Тая дѣлитба прие на врѣмето си и великиятъ Шафарикъ, та въ своята История на славянскитѣ езици и литератури (1826. год.) нарича вече първата група — югоизточни славянски езици, а втората — сѣверозападни. Но въ подробната си дѣлитба той отстѫпя доста отъ Добровски, понеже зима нѣйдѣ повече, нѣйдѣ по̀-малко славянски народи и нарѣчия. Тукъ първи пѫть се споменуватъ и българитѣ, които Добровски и Востоковъ бѣха забравили; но Шафарикъ ги брои още къмъ сърбитѣ заедно съ бошняци, черногорци, славонци и далматинци. Но послѣ въ „Славянскитѣ си древности“ поправя тая грѣшка и зима тъй славянскитѣ езици:

I, югоизточна група: руски, български, илирски (сръбски, хърватски и словенски);

II, сѣверозападна: лѣшки (полски и кашубски), чешки (чешки, моравски и словашки) и полабски (съ горно и долно-лужички).

И тукъ Шафарикъ не мѣнява нищо отъ признацитѣ на Добровски, но въ своя Národopis, излѣзълъ на 1842. година, вече зафърля повече отъ десеттѣхъ точки на Добровски и задържа само двѣ отъ тѣхъ: 3. и 4.; къмъ тѣхъ притуря отъ себе си още и тоя признакъ, че по югоизточно-славянски *д* и *т* прѣдъ *н* изпада, а по сѣверозападно остава:

[1]) Въ тоя рѣчникъ сѫ наредени славянскитѣ езици тъй: руски, славянски, словашки, илирски (далматински), чешки, сръбски (отъ Бачка и Банатъ), горно-лужички, долно-лужички, полабски, кашубски, полски и малоруски. Български и словенски нѣма!

камжти — vadnouti, но групитѣ си оставатъ сжщи както отъ врѣмето на Добровски.

Тая дѣлитба на двѣ завладѣ въ славянската наука, особено слѣдъ като биде санкционирана отъ знаменития Шлайхеръ, който прие напълно тия три признака на Шафарика, но особено значение отдаде на *tj* и *dj*, възъ основа на които прѣдприе пò-подробна дѣлитба на славянскитѣ езици, като каза, че югоизточната група споредъ това разпаднала най-напрѣдъ на двѣ: руска и югославянска, а отпослѣ югославянската пъкъ се разцѣпила на три езици: български *(шт-жд)*, сръбски *(ћ-ђ)* и словенски *(ч-j)*; тъй сжщо и сѣверозападната славянска група се разпаднала на четири езика: чешки, полски, лужички и полабски (Зап. Акад. VIII., Краткій очеркъ).

Покрай тая дѣлитба на двѣ явиха се още отъ самото начало мнѣния, които поддържаха, че славянскитѣ езици могатъ да се раздѣлятъ на три групи. Тъй още Палацки говори въ чешката си история (Geschichte Böhmens, 1836.) за източни, югозападни и сѣверозападни славяни; източни славяни му сж руси и българи; югозападни му сж словенци, сърби и хървати, а сѣверозападни: чехи, словаци, поляци и лужичани. Но трѣба да кажемъ, че още Востоковъ на 1820. година загатва нѣщо като тройна дѣлитба, понеже като разгледва дѣлитбата на Добровски, изказва мнѣние, че руски езикъ по нѣкои признаци *(оы, раз, птак)* заима срѣда между югоизточната и сѣверозападната славянска група: вж. „Филологическія наблюденія Востокова“, издадени отъ И. Срезневскій, Спб. 1865. Слѣдъ Востокова се поведоха и други руски учени (Надеждинъ, Устрѣловъ и Максимовичъ), които прѣдлагаха съ малки или голѣми измѣнения троедѣлба намѣсто двудѣлба. Доводитѣ на Надеждина засѣгатъ едно говорно явление въ руски, което наистина като да отдѣля този езикъ и отъ сѣверозападната и отъ югоизточната група; то е руското пълногласие (городъ — наспротивъ югославянското и чешко град и полско грод). Явлението е само по себе си много важно и твърдѣ характеристично, само пита се, да ли е тъй старо, че да можемъ възъ основа на него да отдѣляме руски езикъ отъ другитѣ, сирѣчъ да ли е това явление праруско и старославянско, или е произлѣзло на руска почва. Мнѣнията върху това се разиждатъ: Миклошичъ (Lautlehre[2], 31, 84), и Ягичъ (Rad XIV. 208, Arch. I. 393) па тъй сжщо и Крекъ (Einleitung in die slav. Litteraturgeschichte[2], 224) го считатъ за старо явление, но развито отпослѣ въ руски, слѣдъ като славянскитѣ езици били раздѣлени — докато Лавровскій (О рускомъ полногласіи, Спб. 1852.), Гайтлеръ (Starobulh. Fonologie) и I. Шмитъ (Zur Gesch. der Indogerm. Vocalismus, II.) го считатъ за праславянско явление. Колкото и да се вижда старо явление руското пълногласие (городъ) не ще е пò-старо напр. отъ полското гродъ, па ако земемъ прѣдъ видъ примѣри като волосъ отъ βλάσιος, пополомъ отъ πάπλωμα (Потебня, Къ исторіи звуковъ рускаго языка, 144.) ще можемъ дори да твърдимъ, че городъ не е пò-старо ни отъ градъ!

Освѣнъ това и да приемемъ руското пълногласие за дѣлитбена основа, сирѣчъ ако отдѣлимъ руски отъ другитѣ югоизточни славянски езици, ще трѣба да смѣстимъ и чешки езикъ между югославянскитѣ езици, а за полски да земемъ особена група. А какъ се противятъ на това сички други особености на тѣзи езици!

Много пò-приемлива е троедѣлбата на Даничича, който зима за основа едно твърдѣ старо фонетично явление, именно мѣнитбата на *tj* и *dj* въ славянскитѣ езици. Понеже тия звукови ставки не сѫ останали ни въ единъ отъ главнитѣ слав. езици непромѣнени, то споредъ това, дѣ какъ се мѣняватъ можемъ хубаво да различаваме тѣзи езици. Даничичъ сега прѣдлагаше на врѣмето си (Rad I, „ќ и ђ у istoriji slavenskih jezika“ и послѣ въ една друга статийка: „Диоба словенских језика“), че славянскитѣ езици се раздѣлили първоначално на три клона: сръбско-хърватски, руско-български и полско-чешки. Сръбско хърватски езикъ останалъ най-вѣренъ на старитѣ звукови съчетания *tj-dj*, понеже и днесъ се изговарятъ приблизително тъй като да бѣха *tj-dj (ќ-ђ)*; руско-българската група промѣнила звукъ *j* слѣдъ *d* на *ж*, а слѣдъ *т* — на *ш*; оттамъ *ч (тш)* и *џ (дж)* въ руски, а слѣдъ прѣмѣтка — *шт-жд* въ български. Западнитѣ пъкъ славянски езици промѣнили *j* слѣдъ *т* на *с*, а слѣдъ *д* — на *з*; оттамъ въ полски *ц (тс)* и *ѕ (дз)*, а въ чешки *ц (тс)* и *з* (*д* изпаднало).

На тая дѣлитба се възрази, че се основава само върху единъ единственъ фактъ, а не обгръща и други звукови явления (Лескинъ, Ягичъ Arch. XX. 20). Но самъ Лескинъ като чели иска възъ основа пакъ на единъ едничъкъ признакъ да дѣли славянскитѣ езици на три, именно върху ударението, макаръ да признава и самъ, че разнитѣ системи ударения у славянскитѣ езици се развили въ историческо врѣме (Arch. V. 498).

За да основемъ една приемлива дѣлитба на славянскитѣ езици, нужно е да видимъ, какви основни разлики има между славянскитѣ езици, върху които разлики да градимъ едно такова или онакова групиране. Тукъ е дума прѣди сичко за фонетични разлики, защото именно тѣ засѣгатъ като чели пò-старо врѣме отколкото формалнитѣ. Може би не тъй случайно се тълкуватъ почти сички форми въ слав. езици, както падежни, тъй и глаголни отъ старобългарскитѣ; то е затова, защото старобългарскитѣ паметници (най-старитѣ, разбира се) произхождатъ отъ 9.—10. вѣкъ, а въ туй врѣме, види се, много малко формална разлика имало между отдѣлнитѣ слав. езици. Разгледвайки сега фонетичнитѣ признаци, върху които можемъ основа една класификация на слав. езици, виждаме, че много отъ тѣхъ се кръстосватъ, т. е. има ги ту въ една, ту въ друга група слав. езици; други пъкъ признаци сѫ доста маловажни, за да могатъ се зѐ за дѣлитбена основа. Ето защо нѣкои слависти дори и не говорятъ за никаква класификация, а мълкомъ само приимать толкова и толкова славянски езици, безъ да обаждатъ, като въ какво отношение стоятъ по между си (Копитаръ, Григоровичъ,

Миклошичъ). Тъй Миклошичъ безъ да указва на каква-годѣ класификация, нарежда славянскитѣ езици въ сравнителната си граматика споредъ по-голѣмата или по-малката имъ прилика на къмъ старобългарски (споредъ него, старословенски); редътъ му е този: старословенски, новословенски, български, сръбско-хърватски, малоруски, великоруски, чехословашки, полски, горно-лужички и долно-лужички. Срезневскій разглеждайки Шафариковия „Народописъ", дохажда до резултатъ, че намѣсто да говоримъ за класификации, по-добрѣ е да приемемъ само толкова и толкова славянски нарѣчия, и туй то. Ягичъ тъй сѫщо е противъ класификация, понеже вижда въ славянскитѣ езици постояненъ прѣходъ отъ единъ въ други; а пъкъ за обикновено приетата дѣлитба на двѣ (сѣверозападна и югоизточна група) изрично казва: „Несъмъ за двудѣлба, защото, за право речено, тя нѣма значение въ науката и защото не води къмъ никакъвъ резултатъ" (Arch. XX. 16).

Но менъ ми се струва, че една дѣлитба на славянскитѣ езици не е излишна работа, а напротивъ е и нужна, както е нужна сѣка класификация въ науката. Както въ областьта на единъ кой-годѣ живъ езикъ може да се говори за групировка на говоритѣ му, тъй сѫщо и въ областьта на славянскитѣ езици може да бѫде дума за класификация; толкозъ повече се налага такава, защото наистина има нѣкои бѣлѣзи, по които сме принудени да приемемъ двѣ или три отдѣлни групи славянски езици. Може би тия разлики, що ги намираме сега между славянскитѣ езици, да не сѫ били едно врѣме въ сѫщи размѣри както днесъ; но щомъ ги забѣлѣзваме днесъ, длъжни сме да ги изтъкнемъ, па споредъ това, какви сѫ тия разлики и какъ се разпореждатъ тѣ, ще имаме такава или онакава дѣлитба за днешнитѣ сл. езици.

Най-напрѣдъ да рѣшимъ въпросътъ, като какво може да ни послужи за дѣлитбена основа. По-горѣ загатнахме, че за такава основа ни се налагатъ фонетичнитѣ разлики между славянскитѣ езици, понеже тѣ идатъ като че отъ по-старо врѣме, та сѫ и по-характерни. Къмъ фонетичнитѣ разлики ще броимъ и ударението, понеже и то е фонетично явление, и то досѣга звуковетѣ, именно гласнитѣ звукове. Можеше да се земе и лексикална разлика, но тя би трѣбало да засѣга по-широкъ крѫгъ думи, а не само три-четири, както ги приимаше Добровски (сравни точки: 1., 2., 7., 9. и 10. отъ неговата дѣлитба) и както мнозина слѣдъ него ги навеждаха. Па освѣнъ това, както забѣлѣжихме вече, тия думи се разпореждатъ не тъкмо тъй, както ги приима Добровски, а малко иначе; тъй напр. докато Добровски приписваше думитѣ: *роз, вы,* птак само на сѣверозападната група, излѣзе, че ги има и въ югоизточната (въ руски). Като изключимъ, значи, лексикалнитѣ разлики, то отъ десеттѣхъ дѣлитбени бѣлѣзи на Добровски ще останатъ само четири чисто фонетични, които струватъ и днесь да се иматъ прѣдъ видъ за една дѣлитба. Къмъ тия четири признака, ако прибавимъ и модификацията на меко *р* (рѣчь и ржечь), на което обърна внимание Востоковъ и изчезването на *д* и *т* прѣдъ *н* (прѣдложено отъ Шафарика), ще имаме

шестъ важни фонетични признаци, съ които би се подкрѣпила една доволно обоснована класификация на славянскитѣ езици. Къмъ тия шестъ признака биха могли да се прибавятъ още *два,* може би сравнително пò-нови, ала нè пò-маловажни. Единъ отъ тѣхъ е ударението, което въ югоизточната група е неопрѣдѣлено (разносрично), докато въ сѣверозападната е опрѣдѣлено (истосрично). Освѣнъ ударението, което би съставяло седми отличителенъ бѣлѣгъ, бихъ прибавилъ още и замѣната на ъ: докато въ югоизточната група ъ се замѣнява, истина, различно, ала сè съ твърда гласна *(ъ, о, а),* то въ сѣверозападната група замѣната му е *е* — значи минува къмъ категорията на мекитѣ гласни, макаръ и това *е* да пази още стария си произходъ. При това считамъ замѣна *е* за ъ въ новословенски, както и замѣна *о* за ъ въ словашки за вторични и необщи. Освѣнъ това трѣбва да забѣлѣжимъ, че тия два славянски езика — ако ги считаме за езици, а не за нарѣчия — се не поддаватъ на класификация и по други нѣкои свои особености; причината е, че тѣ се падатъ посрѣдъ едната и другата група славянски езици и сѫ слѣдователно прѣходни славянски езици, тъкмо както има и прѣходни нарѣчия.

Отъ осемтѣхъ фонетични признаци, които биха се приели за отличителни бѣлѣзи между двѣтѣ групи славянски езици, най-голѣма важность или поне най-голѣма дѣлитбена сгодность има замѣната на *tj* и *dj,* защото може да послужи и за пò-нататъшна дѣлитба на славянскитѣ езици. И наистина, споредъ замѣната на тия звукове, не само че се отдѣлятъ хубаво двѣтѣ главни групи славянски езици, защото намѣсто *tj-dj* имаме на една страна (въ сѣверозападната група: полски и чешки) съскави съгласни *(ts-dz),* а на друга (въ югоизточната група: сръбско-хърватски, словенски, руски и български) шушкави съгласни *(tš-dž),* ами и пò-нататъкъ, сравнявайки главнитѣ славянски езици сè върху тая основа, забѣлѣзваме, че изговорътъ на *tj-dj* ги отдѣля твърдѣ хубаво и единъ отъ други тъй, че полски езикъ напр. ще познаемъ веднага по неговитѣ *c-dz* намѣсто *tj-dj,* чешки — по *c-z,* сръбско-хърватски по *ћ-ђ,* словенски — по *č-j,* руски — по *ч-ж,* български — по *шт-жд*.

Разбира се, че тази двойна дѣлитба не прѣчи да комбинираме отъ славянскитѣ езици и други групи споредъ едни или други общи признаци; съ това ще си обяснимъ и пò-добрѣ взаимнитѣ имъ отношения. Но каквото и да струваме, първоначалната дѣлитба на двѣ ще стои твърдо, първо, защото се подкрѣпя съ много сѫществени и старински признаци, и второ, защото се нея се получаватъ двѣ групи езици отдѣлени доста хубаво диалектично и географично една отъ друга. Отдѣлени казвамъ, защото малкото „кръстосвания“, каквито биха могли да се срѣщнатъ тукъ-тамъ по славянскитѣ езици, не противурѣчатъ никакъ на приетото разграничение, защото тия кръстосвания се срѣщатъ или близу до дѣлитбената граница — каквото е напримѣръ *dl-tl* въ словенски, дошло по съсѣдство отъ словашки — или пъкъ сѫ напросто отпослѣшни явления,

каквито сѫ примѣри като: да све*тна*, да па*дна*, зе*мна*, остав*нам*, въ български.

Дѣлили тъй или инакъ славянскитѣ езици, трѣба да признаемъ, че въпросътъ за взаимнитѣ отношения по между имъ е изобщо твърдѣ мѫченъ, защото е сплетенъ съ въпроси, на които не е още отговорено съ положителность. Прѣди сичко не знаемъ, откога славянскитѣ народи заиматъ сегашнитѣ си земи и дали сегашното имъ разположение си е сѐ такова открай врѣме, или ако не, то какъ се е промѣнявало. Подиръ това не знаемъ, откога датиратъ разнитѣ фонетични и формални промѣни въ отдѣлнитѣ славянски езици и дали напр. еднакви промѣни въ два или повече славянски езици се дължатъ на задруженъ животъ, на съсѣдство, или пъкъ сѫ произлѣзли независимо едно отъ друго. Тъй напр. виждаме, че както въ сръбски, тъй и въ руски, стб. *ѫ* се замѣнява съ *у;* ако прѣдположимъ сега, че това става, защото и двата езика сѫ отъ югоизточната група, пита се, защо не намираме сѫща замѣна въ български и въ словенски? Нали и тѣ сѫ отъ сѫща група? Освѣнъ това защо срѣщаме сѫща замѣна за *ѫ* и въ чешки езикъ, който е пъкъ отъ сѣверозападната група? Сѫщо такова недоумѣние се явява и кога питаме, защо *ѣ* е замѣнено въ руски, сръбски и чешки съ *е* и *je,* докато въ български и полски сѫщата гласна отговаря на *ja,* макаръ че послѣднитѣ два езика спадатъ въ двѣ разни групи. На тия въпроси може да се отговори тъй или инакъ, но сѐ ми се струва, че освѣнъ индивидуални причини ще трѣбва да се има прѣдъ видъ и естествена връзка чрѣзъ съсѣдство — било въ исторично, било въ прѣдисторично врѣме. Ако постоянно се напира, че днешнитѣ диалектни особености у славянскитѣ езици водятъ началото си още отъ праславянско врѣме, защо да не прѣдполагаме, че е възможно, нѣкои еднакви свойщини у разни славянски езици да произлизатъ отъ нѣкогашно съсѣдство на тѣзи езици, съсѣдство съ врѣме разнебитено отъ исторически събития?

Сравнението на български езикъ съ другитѣ славянски езици води именно къмъ тая мисъль, че едно врѣме нашиятъ езикъ ималъ и други съсѣди, а не както днесъ само сърбитѣ. И наистина, земемъ ли на умъ, че българскитѣ словѣни сѫ се простирали едно врѣме по унгарското равнище, по Трансилвания, Влашко и Богданско, както хубаво свидѣтелстватъ толкова българизми въ маджарски[1]) и румънски, ще

[1]) Славянското влияние върху маджарски езикъ нѐ сички еднакво схващатъ. Като оставимъ на страна крайнитѣ маджарски патриоти, на които се и никакъ не ще да признаятъ изобщо славянско влияние върху езика имъ, има доста маджарски и немаджарски учени, които твърдятъ, че маджаритѣ сѫ си донели съ себе си въ сегашна Унгария славянскитѣ думи, що ги иматъ въ езика си, понеже ги заели ужъ пò-прѣди прѣзъ своето прѣбивание въ южна Русия. Тъй се изказа въ послѣдно врѣме и маджарскиятъ филологъ Munkácsy въ спис. Donauländer, кн. 4.—7., (Die Aufänge der ungarisch-slavischen ethnischen Berührung). Това мнѣние намѣри горещъ и доблестенъ противникъ въ лицето на единъ твърдѣ обективенъ маджарски ученъ — Asbóth, който (въ Archiv, XXII, 433.—487., подъ сѫщото заглавие: Die Aufänge и пр.) обори единъ по единъ доводитѣ на Мункачи и доказва отъ своя страна, че славянскитѣ думи въ маджарски езикъ сѫ заети въ днешна Унгария, и то прѣдимно отъ славянско племе, идентично съ днешнитѣ българи, че и самото название на маджарската столица Пеща е отъ български произходъ (пещь), както показва и нѣмското ѝ име Ofen = пещь. (Вж. и статията му: „Нѣсколько замѣчаній на сочиненіе В. Ягича объ исторіи происхожденія церковно-

трѣба да признаемъ, че е имало врѣме, когато нашиятъ езикъ се е допиралъ нѐ само съ единъ славянски езикъ, както сега, ами съ нѣколко; защото е заималъ центътъръ на оня кржгъ славянски езици, наредени около него, именно това мѣсто, що го заиматъ сега народитѣ маджарски и румънски. Оттамъ и нѣкои поразителни сходства на български езикъ и съ такива славянски езици, съ които сега се не допира георафически.

Може би и тука ще ме укори нѣкой въ прѣкаленъ патриотизъмъ; но понеже не съмъ пърси, който изказвамъ тая мисъль, имамъ и повече куражъ да я поддържамъ. И наистина, колкото повече проучвамъ отношението на български езикъ къмъ другитѣ славянски езици, толкозъ пò ми се всажда мисъльта, като че този нашъ български езикъ, зетъ изцѣло съ нарѣчията си, съдържа въ себе си по нѣщо отъ сички славянски езици. Може би и сѣки други славянски езикъ да се струва тъкмо тъй, кога водимъ сравнение изхождайки отъ него, но пакъ бихъ казалъ, че за български езикъ има повече факти, които ни каратъ да му дадемъ извѣстно първенство въ тоя случай. Тъй освѣнъ нѣкогашното му централно положение допрѣди идването на маджаритѣ въ днешно Маджарско и Трансилвания, което, мисля, не подлежи на съмнѣние, български езикъ има и това прѣдимство, че документалната му история захваща отъ най-рано врѣме, отъ врѣме, когато никой други славянски

славянскаго языка, въ Изв. Отдѣл. р. яз., т. VII. кн. 4.). И тъй ще е сжщинската истина, както ни я прѣдставя Ажботъ, защото въ новото си отечество маджаритѣ намѣриха въ IX. вѣкъ словѣно-българско племе и словѣно-български държавенъ строй, па неминуемо е слѣдвало да подпаднатъ подъ словѣно-българско културно влияние още въ първото врѣме на заселбата си. Ако славянскитѣ думи въ маджарски бѣха заети въ южна Русия, тѣ щѣха да носятъ дири отъ руски езикъ; а то какво виждаме? Виждаме, че въ тѣхъ е отпечатанъ главниятъ признакъ на български езикъ, защото въ тѣхъ нѣкои характерни звукове запазватъ българския си изговоръ (щ=*шт*, жд=*жд*, ѫ=*он*, ѧ=*ен*). А съ българитѣ (разбирай словѣно-българитѣ) маджаритѣ не сж могли да бждатъ непосрѣдствени съсѣди въ южна Русся, защото ги е дѣлѣлъ дебелъ поясъ чужди племена, които и до днесъ заиматъ жгъла между Дунава и Черно-море.

Влиянието на български езикъ върху румънски е несравнено пò-голѣмо, отколкото върху маджарски; защото маджаритѣ влизатъ въ допиръ съ словѣно-българитѣ едвамъ въ края на IX. вѣкъ, когато съ румънитѣ съсѣдството имъ захваща много пò-отрано. Освѣнъ това дълго врѣме и слѣдъ IX. вѣкъ българската държавна власть не прѣстава въ Румъния, та заедно съ нея се прѣсажда и българска писменность, която трае дори до XVII. вѣкъ. Чудно ли е тогава, че румънски езикъ ще впие въ ссбе си толкова славѣнобългарски елементи, че да прилича на полуславянски езикъ? Но както въ Унгария, тъй и въ Румъния нè сички признаватъ това славянско, и то специално българско влияние върху румънски езикъ. Считатъ за унижение да сж имали нѣкога нужда отъ културата на такава, споредъ тѣхъ, низка раса, каквато е славянската. И дълго врѣме трѣбваше да се мине, докато се явятъ и у тѣхъ трѣзви умове, които да гледатъ на истината право въ очитѣ. Такъвъ бѣше до сега познатиятъ и у насъ ромънски ученъ J. Bogdan. Наредъ съ него румънската наука може съ гордость да посочи единъ свой младъ ученъ, който сега токо захваща едно крупно съчинение върху историята на румънски езикъ и който би правилъ честь на сѣкоя наука. Той е Ovide Densusianu, а съчинението му, Histoire de la langue roumaine, излиза въ Парижъ на френски (излѣзли до сега двѣ книги отъ томъ I.). Това съчинение освѣнъ че е първо по рода си въ румънската литература, защото подобни допрѣди него сж, можемъ каза, само опити, но и заслужва сѣка похвала зарадъ прокарания широкъ възгледъ върху развитието на румънски езикъ. Авторътъ отфърля сички ония тѣсногърди похвати на повечето румънски учени да докажатъ чистолатинския произходъ на румънски езикъ, нѣщо което явно противурѣчи на толкози факти въ самия този езикъ. „Нашето мнѣние за историята на румънски езикъ, казва Densusianu въ прѣдговора си, нѣма да задоволи нашитѣ чувствителни съотечественици. Ала малко ни струва, че науката по нѣкой пжть развали патриотическитѣ илюзии. Ние мислимъ, че трѣба да се пръснатъ прѣдубѣжденията, които сж спъвали до сега студиитѣ върху румънски ,езикъ“.—Съчинението е планирано по Gröber-овия Grundriss der romanischen Philologie и наистина има изгледъ да бжде цѣла енциклопедия на румънското езикознание.

езикъ не притежава писмени паметници. Покрай това многобройнитѣ му говори освѣнъ че потвърдяватъ съ живи примѣри туй, що е завардено въ писменитѣ му паметници, ами го турятъ въ дотикъ ту съ този, ту съ онзи славянски езикъ; защото въ тѣхъ намираме частично отразени почти сички стари и нови фонетични своиства на славянскитѣ езици. Това ни дава право да твърдимъ, че много отъ тѣзи общи черти между българскитѣ говори и отдѣлнитѣ славянски езици сѫ отзивъ отъ онуй врѣме, когато български езикъ е билъ още въ допиръ съ тѣзи езици.

Единъ-два примѣра ще обяснятъ това, що казваме. Български езикъ въ сегашната си область се допира откъмъ западна страна съ сръбски, а откъмъ сѣвероизточна страна — прѣзъ Добруджа и Бесарабия — съ руски; тъй че естествено ще е да има най-много общи черти именно съ тѣзи два езика. И наистина е тъй; но докато приликитѣ между сръбски и български сѫ лесно понятни, понеже тия два езика живѣятъ вече толкози вѣка единъ до други, то приликата между руски и български не може се обясни чрѣзъ сегашното съсѣдство, защото въ сѫщность то датира отъ ново врѣме, отъ стотина години, именно отъ разнитѣ руско-турски войни, когато много български челяди отъ източна България напущаха отечеството си, да се населятъ въ южна Русия. Това ново съсѣдство не е произвело никакво влияние върху двата езика, или ако го е произвело, то ще е само локално, и никакъ не засѣга пò-дълбоко въ общия строй на езика. Общностьта, значи, между български и руски трѣба да тълкуваме или като случаенъ съвпадежъ, или като слѣдствие отъ нѣкогашно пò-близко съсѣдство. Послѣдното е пò-вѣроятно, защото се подкрѣпя и отъ други факти.

Друго. Български и полски езикъ стоятъ сега най-далечъ единъ отъ други не само по просторъ, но и по говорни особености. Но ето че тия два езика пазятъ еднакъвъ изговоръ за *ѣ*, именно онзи изговоръ, който е свойственъ и на старобългарски въ най-старитѣ му паметници. Тази еднаквость между полски и български не ще е токо тъй случайна, а ще води началото си още отъ онуй врѣме, когато реченитѣ два езика сѫ били на граница единъ съ други и може би още тогава се отличавали съ това си общо свойство отъ другитѣ славянски езици тъй, както и днесъ.

Нѣкои и други очебийни прилики на български езикъ съ новословенски и словашки, за които ще бѫде пò-долу дума, водятъ сè къмъ сѫщо заключение, че тѣзи езици, които сега сѫ тъй далеко отъ него, сѫ му били едно врѣме пò-близки съсѣди — оттамъ чудната прилика помежду имъ.

Да видимъ сега, какъ стои български езикъ прѣди сичко къмъ днешния си най-близкенъ съсѣдъ — сръбски. Къмъ сръбски, казвамъ, а не къмъ сръбско-хърватски, първо, защото български езикъ се допира сега непосрѣдствено само до сръбски говори, а не и до хърватски; второ, защото по отношение къмъ български езикъ ще трѣба да правимъ извѣстна разлика между сръбски и хърватски, понеже,

както ще видимъ, „хърватскитѣ“ нарѣчия (кайкавско и чакавско) по нѣкои свои особености се приближаватъ повече къмъ словенски и къмъ български, отколкото къмъ сръбски езикъ.

Сравнението сега между сръбски и български може да бъде двояко, споредъ това, дали сравняваме погранични български съ погранични сръбски говори, или сравняваме говори малко-много отдалечени отъ етнографичната граница на двата народа. Въ първия случай ще имаме, разбира се, много повече прилики, защото и на двѣтѣ страни ще срѣщнеме смѣсени говори, произлѣзи отъ постоянни взаимни заемки. Такива смѣсени говори сѫ отъ отсамна страна сѣверозападнитѣ наши *ч-џ* и *ќ-ѓ*-говори, а отъ сръбска — ресавско-моравското нарѣчие, пропито съ много български особености. Ала да сравняваме тия погранични говори помежду имъ, едва ли би постигнали друго, освѣнъ още едно излишно потвърждение, че нито моравското нарѣчие е чисто сръбско, нито пъкъ нашитѣ погранични *ч-џ* и *ќ-ѓ* говори сѫ чисто български. И така бихме сравнявали само говори, или най-сетнѣ нарѣчия отъ два съсѣдни езика, ала не сѫщитѣ изработени и обособени вече езици, каквито сѫ сръбски и български. Освѣнъ това тоя широкъ пластъ смѣсени говори правятъ прѣхода между сръбски и български тъй бавенъ и постепененъ, че е мѫчно да се опрѣдѣли, дѣ свършва единятъ и дѣ захваща другиятъ езикъ. Влиянието и отъ двѣтѣ страни върху тия срѣдни говори досѣга еднакво звуковетѣ, както и формитѣ, синтаксата, както и рѣчника, но забѣлѣзваме пакъ, че българското влияние въ тѣхъ се изразява повече въ морфологията, докато сръбското досѣга звуковетѣ. Споредъ това, питаме ли, докѫдѣ се простира сръбски езикъ къмъ истокъ и докѫдѣ стига български къмъ западъ, сърбитѣ иматъ право да посочатъ за своя говорна граница линията, докѫдѣто стига изговоръ *у* за *ѫ*, както и българитѣ отъ своя страна сѫ въ пълно право да твърдятъ, че български езикъ се простира, докѫдѣто липсуватъ старитѣ форми (падежи, инфинитивъ) и докѫдѣто се употрѣбя запоставенъ членъ. Тогива сѫщинската граница между сръбски и български ще лежи нѣйдѣ посрѣдъ тия двѣ влияния отъ истокъ и западъ, ще лежи именно тамъ, дѣто се поставя обикновено отъ българска страна, т. е. по рѣки Тимокъ и българска Морава. Колкото вървимъ пò на западъ и пò на истокъ отъ тая граница, сè повече намаляватъ общитѣ особености, докато влѣземъ най-сетнѣ въ говори чистосръбски отъ една страна и чистобългарски — отъ друга. Отъ такива именно говори ще трѣба да водимъ сравнението между двата съсѣдни езици. Излизаме ли отъ такова становище, не смѣтаме ли и ония общи свойства, по които сръбски и български се отличаватъ като части отъ югоизточната славянска група, тогава оставатъ за чудо твърдѣ малко признаци, общи и на двата езика. Тѣ сѫ слѣднитѣ четири, два отъ които засѣгатъ звукови свойщини и два сѫ отъ крѫга на синтаксата.

1. ы = *и*. Както въ сръбски, тъй и въ новобългарски изговорътъ на тая гласна се слѣлъ съ обикновено *и*. Този изговоръ сега е общъ

не само на сръбскохърватски и български, но и на словенски и съставя отличителна черта на югославянскитѣ езици. А питаме ли, отдѣ е захванало изравнението, дали отъ български или отъ сръбски, съ право бихме отговорили, че импулсътъ иде отъ сръбска срѣда и върви къмъ истокъ. За това ни служатъ слѣднитѣ съображения:

а) За сръбски старъ изговоръ на *ы* нѣмаме никакви положителни свѣдѣния, докато пъкъ българскитѣ паметници дори до XIV. вѣкъ употрѣбятъ съвършено правилно тая гласна;

б) Дори и до днесъ има още български говори, дѣто е запазенъ стариятъ изговоръ на *ы*, ако и не изцѣло.

в) Тѣзи български говори, въ които е запазенъ старъ изговоръ за *ы*, сѫ далечъ отъ сръбскобългарската етнографична граница — въ Солунско и Шуменско.

г) Изравнението на **ы** съ *и* е станало съобразно съ други изравнения, свойствени на сръбски езикъ (**ѣ = є, ь = ъ, ж = оу, ѧ = є**), докато въ български това нѣма, или ако го има, то е станало пакъ подъ импулсъ отъ западъ.

2. **ѧ** = *е*. Както въ български, тъй и въ сръбски старобългарската носовка **ѧ** се замѣнява съ една и сѫща гласна *е* — разбира се, като не смѣтаме ония, макаръ и стари замѣни (*'ъ, 'о*^{a}*, 'о*), що ги срѣщаме по българскитѣ говори. Понеже изговоръ *е* сега е общъ на сички западни говори, а пъкъ ония другитѣ изговори (*'ъ, 'о*^{a}*, 'о*) се срѣщатъ само въ източни говори, то е твърдѣ вѣроятно, че и изговоръ *е* за **ѧ** иде като продължение на сръбската обща замѣна *е* за тая гласна. Това е толкозъ пò-допустимо, имайки прѣдъ видъ руския изговоръ *я* отъ една страна и хърватско-словенската замѣна *а* (слѣдъ палатали) — отъ друга. Значи изговоръ *е* за **ѧ** иде въ български езикъ като вълнà отъ западъ, тъкмо както и замѣна *е* за **ѣ**, която до сега е об'ела само западната половина отъ българската говорна область, иде тъй сѫщо отъ западъ.

Къмъ двѣтѣ фонетични еднаквости между сръбски и български бихме прибавили и третя, именно изговоръ *е* за **ѣ**. Но понеже добра половина отъ български езикъ пази още стария изговоръ за тая гласна, докато само западнитѣ говори сѫ я изравнили съ **є**, както въ сръбски, то сравнението по тая точка би имало само тая цѣль, да потвърди онова, що казахме пò-горѣ за вървежа на фонетичнитѣ изравнения между сръбски и български, именно, че тѣ иматъ посока отъ западъ къмъ истокъ, отъ сръбски къмъ български. Сѫщо струва и за изговоръ **ръ** по сръбски и български.

3. Четвърто общо свойство между сръбски и български е еднакво изказване на бѫдно врѣме посрѣдствомъ единъ и сѫщи помощенъ глаголъ **хощѫ** (български *ща, ще,* сръбски *ћу, ће*). Тази особеность, обща сега само на български и на сръбски — докато въ хърватски и словенски се употрѣбя за тая цѣль глаголъ **бѫдѫ** — е минала навѣрно

отъ български въ сръбски, та затова не е обхванала още другитѣ югославянски езици. А въ български това свойство е сравнително ново, произлѣзло на Балканския полуостровъ, защото е общо на **сички балкански** езици, а въ другитѣ славянски езици, освѣнъ сръбски и български, го **нѣма**.

4. Общность между сръбски и български намираме въ **еднаквото** разлагане на **инфинитивната форма** посрѣдствомъ съюзъ *да* и verbum finitum. Макаръ и да не е още напълно прокарано това разлагане, то е пакъ съвсѣмъ обикновено въ сръбски, докато въ хърватски и словенски го още нѣма, или го има, но въ много по̀-малка мѣра. И това аналитично свойство се дължи на влияние отъ българскитѣ говори върху сръбскитѣ, защото и въ други случаи съглеждаме въ български много по̀-силна тенденция къмъ анализа, отколкото въ сръбски.

Споредъ това би рекълъ човѣкъ, че при тия малко еднаквости разликата между сръбски и български би трѣбало да бѫде твърдѣ голѣма; но въ сѫщность български стои пакъ най-близу до сръбски, по̀-близу отколкото къмъ който и да е други слав. езикъ. То е за това, защото изговорътъ на другитѣ гласни и съгласни си е нормаленъ безъ ония прѣгласи и палатализации, каквито ги има въ по̀-сѣвернитѣ славянски езици (чешки, полски и руски). Въ сръбски и български, както изобщо въ югославянски, нѣма нито чешкия прѣгласъ на *ja* въ *je* и *ji*, нито руското **пълногласие**, нито полско-руското *'о* намѣсто *е*, а фонетиката е сравнително чисто запазена, та думитѣ сѫ прѣтърпѣли малко промѣни въ изговора си. Освѣнъ това има и друго, което сближава още повече тия два езика; то е голѣмото множество **общи думи**. Рѣчникътъ и словотворниятъ комплексъ е почти еднакъвъ както въ български, тъй и въ сръбски. По отношение на своето самородно (народно) словно богатство български езикъ стои несравнено по̀-близу къмъ сръбски отколкото къмъ руски, макаръ и литературнитѣ заемки между руски и български да сѫ приближили доста и тѣзи езици единъ къмъ други. Едва ли ще се стори вѣроятно, че българскиятъ народенъ езикъ има **три пѫти** повече общи думи съ сръбски, отколкото съ руски. Въ това се увѣрихъ, сравнявайки еднакви текстове по тритѣ езика: докато на една обикновена страница руски текстъ ще се срѣщнатъ 24 до 30 непознати за некнижовенъ българинъ думи, то на сѫща страница сръбски текстъ ще се срѣщнатъ само 8 до 10! Тази прилика и разлика въ лексикално отношение на български езикъ къмъ двата му съсѣдни езици навѣрно е пакъ резултатъ на по̀-близки и по̀-отпослѣшни взаимни сношения между сърби и българи, каквито сношения между руси и българи не е имало. Това именно множество общи думи прави сръбски езикъ лесно разумливъ за българинъ, както и наопаки — български за сърбинъ. Тая лексикална прилика би улеснила твърдѣ много въвеждането на единъ общъ литературенъ езикъ между тия два народа, ако политическото съперничество помежду имъ не бѣше тровило сѣка помисъль за взаимна дѣйность.

Сравнението на български езикъ съ останалитѣ югославянски езици или нарѣчия — задъ сръбски нататъкъ — ни разкрива любопитния фактъ, за който загатнахъ и по̀-горѣ, именно, че български езикъ не е ималъ отъ край врѣме за съсѣдъ сръбския. Истина е, що казахме, че български и сръбски стоятъ сега за сега най-близу единъ къмъ други, но истина е и това, че нашиятъ български езикъ има нѣкои общи свойства съ хърватско-словенски, безъ да ги има и съ сръбски. Групата хърватско-словенски говори по отношение къмъ български езикъ съставять едно цѣло, като че отдѣлно отъ сръбски, затова ги и зимать заедно при сравнението имъ съ български. Та и въ сѫщность тѣзи говори или нарѣчия иматъ помежду си много общи, и то старински черти, по които се отличаватъ отъ сръбски и се доближаватъ до български. Тукъ подъ „хърватски" разбирамъ двѣтѣ хърватски нарѣчия — **кайкавско** и **чакавско**, които вече по замѣната на *tj-dj* правятъ съ словенски едно цѣло, защото иматъ за тия звукове *ч-j*, а не *ћ-ђ*, както въ сръбски.

Ето напр. какви еднакви особености има въ хърватско-словенски и български, а ги нѣма въ сръбски:

1) Въ хърватско-словенски покрай обикновената замѣна за ѧ *(е)* има и друга, твърдѣ прилична на срѣднобългарската юсова замѣна, именно слѣдъ палатали *(ж, ч, ш* и *j)* ѧ гласи не *е*, а *а:* jazik, prijati, žatva и пр. Тъкмо тъй гласи **шѧ**, **јѧ**, **жѧ** и въ много български говори: ѩзик и ꙗзик, шѫтам и шатам, жѫтва и жатва. Това нѣщо въ сръбски езикъ нѣма.

2) Тъкмо както въ български, тъй и въ словенски, па и хърватски, начално ѫ се изговаря съ прѣдметното *в* — **вѫ**: vos, vozel, vože, vohati, votek — насрещу **ѫсъ**, **ѫзлъ**, **ѫже**, **ѫхати**, **ѫтъкъ** и въси, въже, въхам, вътък. При това тукъ и тамъ е запазенъ и стариятъ изговоръ безъ *в:* ože, ozel — ꙗже, ꙗзол.

3) Както въ български тъй и въ хърватско-словенски съчетание **чрь** си остава пакъ такова: черно — črno, червеи — črv и пр., докато въ сръбски сѫщата звукова ставка гласи *цр:* *цр*но, *цр*в. Истина и въ много наши говори срѣщаме *цр* намѣсто *чр*, но сѐ въ западни, значи по̀ближни до сръбски езикъ говори, докато въ по̀-далечнитѣ си е въ употрѣба само чер, а не цър. Изключение прави само дума църква, която и по източно се изговаря тъй (покрай черква), но за това имаме и старобълг. **црькы**.

4) Краесрично *л*, което въ сръбски минува въ *о* (рекао, пепео) си остава непромѣнено въ хърватски и въ словенски тъкмо тъй, както въ български. Тъй сѫщо и прѣходътъ на съчетание **лъ** (между съгласни) въ *у* (вуна, жут) не е прокаранъ повсемѣстно нито въ словенски, нито въ хърватски.

5) Еднаквость между български и хърватско-словенски съглеждамъ и въ лабавата употрѣба на *л*-epentheticum. Сръбски езикъ е въ туй отношение много послѣдователенъ, та не само че е запазилъ сички

случаи, познати отъ старобългарски, ами е образувалъ и нови (снопље, гробље — накъмъ снопиѥ, гробиѥ), докато много хърватски и словенски говори не само че не познаватъ новитѣ случаи, но отстѫпятъ дори и отъ старитѣ; срв. spravjati, stavjati, zobjem, skupje още у Гундулича. Микл. I. 413.

6) Общность между български и чакавски има и въ изговора на думи като веселје, каменје, дѣто се не чува онова слѣно сръбско *љ, њ*, а раздѣлно *лј, нј,* свойствено и на българскитѣ говори.

7) Общо е тъй сѫщо и ударението въ български и хърватско-словенски, докато въ сръбски е промѣнено, макаръ и тая промѣна да излиза отъ по̀-стара обща основа.

8) Между изговора на ж като *ô* въ словенски (и нѣкои кайкавски говори) съглеждамъ пакъ хубава прилика съ нашитѣ дебърски и родопски говори, дѣто ж има сѫща замѣна.

9) Въ хърватско-словенски, както и въ югозападнитѣ наши говори щ, гласи *шч,* а не *шт,* както въ сръбски. Тази общность навеждамъ затова, защото и за общобългарски излизамъ отъ едно по̀-старо *шч,* отъ което настава послѣ *шт.*

Значи, докато между сръбски и български има само *двѣ* или найсетнѣ *три* фонетични еднаквости, то между хърватско-словенски и български освѣнъ сръбско-българскитѣ фонетични сходства има още деветъ други еднакви точки. При това сравнимъ ли еднаквоститѣ между български и сръбски съ еднаквоститѣ между български и хърватско-словенски, ще видимъ, че първитѣ сѫ сѐ отъ по̀-ново врѣме и явно прѣминали отъ единъ езикъ въ други, докато приликитѣ между български и хърватско-словенски сѫ сѐ отъ такова естество, че не можемъ ги смятря за нови заемки, а сме принудени да ги считаме като свидѣтелства за по̀-старо сродство помежду реченитѣ езици.

Какъ да си обяснимъ сега това сродство? Дали то води началото си още отъ онуй врѣме, когато словѣно-български езикъ се е допиралъ съ хърватско-словенски направо прѣзъ панонската равнина, или това сродство датира отъ по̀-сетнѣшно съсѣдство на словено-хърватски (кайкавски и чакавски) и български прѣзъ сегашнитѣ сръбски земи, докато не сѫ ги били заели още сърбитѣ? Първото прѣдположение би се подкрѣпило отъ факта, че български езикъ има нѣкои сходства и съ други славянски езици, съ които сега не е на граница (словашки и полски), докато за второто прѣдположение говори фактътъ, че пъкъ приликитѣ между сръбски и български сѫ сѐ отъ по̀-ново врѣме. Рискувано е да се изкаже веднага рѣшително мнѣние по тоя въпросъ, но отъ толковато сходства между български и хърватско-словенски личи доста явно, че диалектичниятъ континюитенъ между югославянскитѣ езици се нарушава отъ сръбски езикъ и че ако можемъ говори за югославянски дуализъмъ въ оная смисъль, както го тъй твърдо защищава професоръ Ягичъ (вж. Arch. XVII. 85—6, XIX. 276—7.), то имаме доста осно-

вание да поддържаме за по̀-старо врѣме и други дуализъмъ, именно български съ хърватско-словенски отъ една страна и сръбски — отъ друга.

Не искамъ да давамъ вѣра на Порфирогенетовитѣ свѣдѣния за сърбо-хърватитѣ, нито да се привързвамъ подипърва къмъ Миклошичевата теория за нѣкогашно българо-словенско единство, но отъ сравнението на български езикъ съ другитѣ славянски езици ми свѣти сѐ тая мисъль, че българскитѣ словѣни въ нѣкогашното си централно положение въ панонскитѣ и дакийски прѣдѣли сѫ били ближни съсѣди съ словенци (а може би и хървати), съ словаци, съ поляци и руси, докато съ чехи и съ сърби не сѫ били въ непосрѣдственъ допиръ, затова и нѣма помежду имъ старински общи свойства. Отъ чехитѣ сѫ ги дѣлѣли вече словацитѣ, но дѣ сѫ били тогава сърбитѣ, за да не бѫдатъ съсѣди съ българскитѣ словѣни, дали въ сегашнитѣ си вече земи, или нѣйдѣ задъ Карпатитѣ — нека ни отговори историята и етнографията.

Нека проведемъ сега едно сравнение на български езикъ и съ осталитѣ славянски езици: руски, полски и чешки. Отъ това сравнение ще се потвърди съ още нѣколко факта изказаната по̀-горѣ мисъль, че нашиятъ български езикъ е заималъ едно врѣме наистина централно мѣсто между сичкитѣ главни славянски езици.

Да видимъ напр., какъ стои български езикъ накъмъ руския.

Отношението на български езикъ къмъ руския съвсѣмъ не прилича на отношенията между сръбски и български езикъ. Първо и първо езицитѣ руски и български се не досѣгатъ днесъ тъй плътно, както сръбски и български; па нѣмаме и никакви исторически свѣдѣния, че сѫ се допирали нѣкой пѫть по̀-тѣсно прѣзъ днешна Добруджа и Бесарабия. При сичко туй между тѣхъ намираме за чудо повече общи черти, отколкото между сръбски и български. Приликитѣ сѫ *два* вида — споредъ това, дали сравняваме народнитѣ говори единь съ други, или сравняваме книжовнитѣ езици на двата народа; въ първия случай имаме работа съ стари диалектни еднаквости, а въ втория — съ литературни заемки слѣдъ X. вѣкъ.

Къмъ първия видъ прилики между руски и български спадатъ:

1) Еднаква замѣна за ероветѣ: както въ български тъй и въ руски *ъ*, кога се уяснява, прѣминува въ *о*, а **ь** — въ *е*.

2) Както въ руски тъй и въ български владѣе още старото неопрѣдѣлено-разносрично ударение.

3) Замѣната за *tj-dj*, ако и да не е днесъ идентична въ двата езика, но е подобна, щомъ излизаме отъ по̀-стари *чч-џџ* и за двата езика. А пъкъ изговорътъ на **щ₁-жд₁** като *шч-жџ* се посрѣща напълно съ изговора на сѫщитѣ съгласни въ западнитѣ наши (македонски говори): ишче, гложџе, прошчен'е и пр.

4) Съчетание **чрь** се изговаря еднакво въ руски и български като *чер:* червяк, червотичина, червив, черен, черника, чернило, черпа и пр. Този признакъ не е свойственъ само на български и руски,

защото видѣхме, че го има и въ хърватско-словенски, па го има и въ чешки и полски; но той е важенъ при сравнението на български съ руски, защото го нѣма въ сръбски, макаръ че този езикъ е географски по̀-близу до български.

5) Къмъ сходнитѣ черти между руски и български ще трѣба да причислимъ и една особеность на много руски говори да употрѣбятъ запоставенъ членъ, тъкмо както и български езикъ: мужи*кот*, доро*гата*, доро*гуту* и пр. Макаръ и да ми се не струва напълно доказана органичната връзка между българския членъ и тѣзи народноруски форми, както я приима Милетичъ (Членътъ въ българския и въ руския езикъ, Мсб. XVIII, 45—48), пакъ привидната идентичность не може се отказа; за това умѣстно считамъ да спомена и тази прилика между руски и български.

6) Формална прилика между руски и български виждамъ въ онова крайно *т* въ 3. л. мн. число сег. у глаголитѣ, което е запазено още само въ тия два езика: стоя*т*.

Сички тѣзи общи черти между руски и български сѫ сѐ отколѣшни и никакъ не развити по влияние отъ сегашно съсѣдство; тѣ даватъ твърдо основание да прѣдполагаме, че тѣзи два езика сѫ били на по̀-тѣсна граница въ друго врѣме и на друго мѣсто. А то е било сигурно въ по̀-старитѣ жилища на словѣно-българитѣ по Молдава и Трансилвания.

Другиятъ видъ прилики между български и руски се дължатъ на взаимни литературни влияния. За това тѣзи прилики досѣгатъ книжовнитѣ езици на тия народи. Извѣстно е, че заедно съ християнството руситѣ зеха отъ българитѣ и готова писменость. Начевайки отъ X. вѣкъ, та дори до XV. руската книжнина добиваше храна изключително отъ югъ, та затова и най-много старо-български и срѣдно-български книжовни произведения сѫ запазени въ Русия. Отъ самото си встѫпване въ нѣкогашното Киевско княжество старобългарски езикъ завладѣ наздраво руската книжнина и не отстѫпи дълго врѣме на руския народенъ езикъ. Подъ мощното покровителство на руската черква старобългарски езикъ не само че не изчезна, както изчезна у другитѣ славяни, а получи лека-полека широка употрѣба, стана хубава подлога за руски литературенъ органъ, макаръ и видоизмѣненъ споредъ свойството на руския народенъ изговоръ. Прѣзъ XVII. вѣкъ било по прѣки сношения съ Русия, било чрѣзъ Атонъ, българскитѣ черкви и манастири начеватъ да се снабдяватъ съ руски книги. Оттогава именно захваща обратно влияние — на руски езикъ върху българския. Въ първо врѣме туй влияние ще е било твърдѣ ограничено, както бѣ ограничена и самата книжнина у българитѣ; но слѣдъ врѣме, колкото повече се разширява народната просвѣта и книжнина, толкозъ повече се отразява и руското влияние върху нашия книжовенъ езикъ. Захвани отъ Пайсия и свърши съ Вазова — сички наши най-добри писатели и поети сѫ черпили наука

и знание било направо отъ руски училища, било отъ руски книги. Руската литература е била и е още обилна кърмачка на българската младежь, неизточенъ изворъ за наука и поезия. Не е за чудене тогава, че въ нашия литературенъ езикъ ще се вмъкнатъ черти отъ руския, съвсѣмъ естествено е да намѣримъ и много повече прилики между книжовнитѣ езици на тия два народа. А понеже тѣзи книжовни прилики сѫ сравнително нови — макаръ и да захващатъ още отъ X. в. —, то можемъ винаги да влѣземъ въ диритѣ имъ и съ голѣмо увѣрение да посочимъ, кое въ руски е българско и кое въ български е руско — докато еднаквоститѣ, що ги изброихме по-горѣ, можемъ само да констатираме, безъ да сме въ сила да покажемъ, кое отдѣ е зето. Но понеже при сравнението на български езикъ съ другитѣ славянски езици е дума за старо диалектно сродство, а не за отпослѣшни литературни влияния, то нѣма защо да говоримъ за книжовнитѣ заемки между руски и български; за тѣхъ ще бѫде дума, когато изслѣдваме историята на българския книжовенъ езикъ.

А сега да видимъ, какъ стои български езикъ къмъ сѣверозападнитѣ славянски езици, а именно къмъ двата имъ главни прѣдставители — полски и чешки.

Полски езикъ стои по сичко твърдѣ далечъ отъ български; па и културно поляцитѣ правятъ днесъ за днесъ като че отдѣленъ свѣтъ отъ другитѣ източни и южни славяни, а тъй ще е било и открай врѣме, докато нѣмаме до сега никакви свидѣтелства за тѣхното участие въ онази общославянска писменость и богослужение, тъй радушно възприети едно врѣме отъ сички други славяни. Разбира се, че при сравнението на български езикъ съ полски намъ не е до литературнитѣ или културни връзки на тия народи слѣдъ въвеждането на християнството у славянитѣ, колкото да покажемъ, какво по-старо сродство свързува тия два езика. Това е толковъ по-любопитно, защото на първи погледъ между български и полски като че ли не би се прѣдполагало никакво сродство. Но сравнението показва и тукъ нѣкои общи черти, които не биха се обяснили иначе, освѣнъ пакъ като остатъкъ отъ нѣкогашно по-близко съсѣдство между тия два езика.

Ето какви прилики намираме помежду полски и български:

1) ѣ = *еа*, *'а*. Както въ български, тъй и въ полски старобългарската гласна ѣ има изговоръ на *'а*: siano, wiara, wiadro, piana, piasek, wiano, żelazo, kolano (чети: желàзо, колàно), obiad, wiatr и пр. Още повече, ѣ се прѣглася тъкмо тъй по полски прѣдъ меки срички, както и въ книжовно български: wiara — wierzić, biały — bielić, miasto — mieście и пр. Казвамъ „прѣгласяˮ, защото и за полски езикъ изливамъ отъ първоначаленъ гласежъ *еа* или *'а*, както и за български, понеже откакъ се знае за полска книжевность, тая гласна има въ полски сѐ този изговоръ, както и днесъ. Имайки прѣдъ видъ при това, че изговоръ *'а* за ѣ си е свойственъ на български още отъ IX. вѣкъ, какво можемъ прѣдполага друго, освѣнъ че този изговоръ сѫ си донесли българскитѣ славяни още

отъ сѣверъ и по сѣка вѣроятность отъ мѣсто, съсѣдно съ полско племе, докато е запазенъ днесъ само у тия два езика.

2) Начално ѫ = *вѫ*. Тази характерна особеность е тъй сѫщо стара и свойствена само на полски, български и словенски. Споредъ нея сѣко начално ѫ се изговаря съ прѣдметнато *в*, та се получава:

намѣсто	староб.	ѫсъ,	полски	wąs,	български	*въси;*
„	„	ѫжь, ѫже	„	wąź, węźa	„	*въже, гъжва,*
„	„	ѫгль	„	węgel	„	*въглен,*
„	„	ѫзлъ	„	węzel	„	*възеl,*
„	„	ѫхъ, ѫхати	„	węch, wąchać	„	*въхам.*

За забѣлѣзване е, че и тукъ, както и при изговора на *ѣ*, полски езикъ се посрѣща съ източнитѣ български говори (заедно съ костурско-солунскитѣ).

Понеже на старобългарски е пó-свойствено ѫ, а не вѫ, то югозападнитѣ наши говори (Охридски, Прилѣпски и Дебърски) стоятъ въ тоя случай пó-близу до езика на Кирила и Методия, защото въ тѣхъ начално ѫ е само іотирано: ıъже, ıъглен, ıъзол по охридски, ıаже, ıаглен, ıазол — по прилѣпски, іôже, іôглен, іôзол — по дебърски. Словенски езикъ е тъкмо тъй раздѣленъ откъмъ тая страна, както и български: ož и vož, ozel и vozel, otroba i votroba, otel и votel (ѫтлъ = издълбанъ). Тъй сѫщо въ малоруски и бѣлоруски, види се по полско съсѣдство, имаме покрай *у* и *ву* за начално ѫ: *уж* и *вуж, угол* и *вугол, усы* и *вусы, уда* и *вуда* (ѫда, въдица).

3) Назаленъ изговоръ на ѫ и ѧ. Отъ днешнитѣ живи славянски езици никѫдѣ не сѫ запазени тъй добрѣ старитѣ носовки, както въ полски и български. Истина този изговоръ сега не е свойственъ на сички наши говори, но съ голѣма сигурность може да твърдимъ, че той се е пазилъ въ български езикъ изобщо много пó-късно, отколкото въ сички други слав. езици (освѣнъ полски): до XIII. вѣкъ българскитѣ паметници си ги употрѣбяватъ още съвсѣмъ хубаво, щомъ приемемъ, че извѣстното тѣхно смѣсване е основано тъй сѫщо на живия тогавашенъ говоръ.

4) Къмъ наведенитѣ три прилики между полски и български бихъ навелъ още една, за която обаче не мога каза, че датира отъ такова старо врѣме, както останалитѣ, но е твърдѣ очебийна. То е ударението въ полски, което се посрѣща съ едно наше областно ударение — съ костурското. Тази еднаквость получава още по голѣма важность, като се съпостави съ една друга прилика на костурския говоръ съ полски езикъ — именно назалния изговоръ на ѫ и ѧ. При такава съпоставка би се попиталъ човѣкъ, не стои ли костурскиятъ говоръ и откъмъ тая страна въ нѣкое старинско родство съ полски езикъ, или е това само случаенъ съвпадежъ? Развитието на полското ударение за насъ е тъкмо такава тайна, както и произходътъ на костурското; това не говори ли въ полза на тѣхната еднаква старость? Кога размислямъ за костурското

ударение, сѐ ми се натрапва мисъльта, която загатнахъ и пó-прѣди, именно — да обясня липсата на акцентни знакове въ най-старитѣ наши паметници съ факта, че въ нарѣчието, което е послужило най-напрѣдъ за славянски книжовенъ езикъ, е владѣело опрѣдѣлено, и то второсрично ударение.

Остава да видимъ, какъ стои български езикъ още къмъ втория главенъ езикъ отъ сѣверозападната група — къмъ чешки.

Отъ сички славянски езици чешки е най-отдалеченъ отъ български, тъй че не можемъ и да го сравняваме съ него, понеже отдѣто и да изхождаме, никакви прилики не намираме помежду тия два езика, а само разлики. Но и тая липса на общи черти между чешки и български потвърдява главната ни мисъль по едноврѣмешното положение на словѣно-български езикъ между другитѣ славянски езици. Защото ако между чешки и български нѣма общи черти, то показва, че тѣзи два езика не сѫ били въ такова близко съсѣдство, за да се развиятъ или удържатъ еднакви особености. И наистина ще е било тъй, защото помежду имъ е имало други единъ славянски езикъ, който ги е дѣлилъ и съставялъ прѣходно нарѣчие; то е днешниятъ словашки езикъ, който и днесъ още запазва това си свойство да бѫде прѣходъ между сѣверозападнитѣ и югоизточнитѣ славянски езици, та и не е още установено, дали да се смѣта за самостоенъ езикъ, или за чешко нарѣчие.[1]) Именно защото словашки езикъ, (или сѐ едно — словашкото нарѣчие) заима срѣдно географично мѣсто между славянскитѣ езици (понеже се допира съ чешки, съ полски, съ малоруски и хърватско-словенски), то е много мѫчно да се води сравнение съ него. Понеже въ него сѫ концентрувани фонетични и морфологични свойства отъ сички околни славянски езици, то каквито сходства и да намѣримъ между него и български, ще ги намѣримъ и въ другитѣ славянски езици, та не сме винаги сигурни, дали да ги смѣтаме за прастари свойства, или за отпослѣшни заемки. Тъй че общитѣ свойства между словашки и български биха имали само тогава реална стойность, ако се докаже, че тѣ сѫ присѫщи на словашки езици още отъ врѣме, за което би могло да се прѣдполага георафично съсѣдство между словаци и словѣно-българи. А то е твърдѣ мѫчно за доказване.

Ето напр. какви прилики намирамъ между словашки и български, за които обаче нѣмамъ още доволно основания да ги считамъ за исконни:

---

[1]) Любопитно е, че и самитѣ словашки учени и книжовници не сѫ си уяснили този въпросъ. Чета напр. въ тѣхното главно списание „Slovenské Pohl'ady“, год. XIX. 420., една доста спретната статийка „Čo je Slovenčina“. (Що е словаштина, словашки езикъ). Авторътъ на тая статийка (подписанъ g —) разказва, по какъвъ поводъ я написалъ: „Прѣди нѣколко мѣсеца се срѣщнахъ съ докторъ Czambel и го питамъ, коги ще издаде II. часть на своитѣ Príspevky, както и словашко-маджарска фразеология, словашко-маджарски рѣчникъ и пр., които обѣща. А той ми отговори твърдѣ уклончиво и слѣдъ като ми изложи на дълго, какъ стои въпросътъ за словашкия езикъ, най-сетнѣ ми каза: „Азъ не знамъ и до сега, що е словашки езикъ, за това и не мога и да печатамъ нищо“. — „Не знамъ още, ще е словашки езикъ“ — каза ми го тъй безстидно, че се засрамихъ самъ зарадъ него. Отидохъ си у дома, събрахъ и четохъ сички книги по тоя въпросъ и написахъ тая статийка. Но сега вече и менъ не е срамъ да изповѣдамъ, че не зная, какво е словашки езикъ“.

1) **ъ**=*о*, **ь**=*е*. Рефлекситѣ на старобългарскитѣ ерове сѫ въ словашки сѫщи, както и въ български: l*o*ž (**лъжь**), v*o*n (**вънъ**), v*o*š (**въшь**), zam*o*k, doš*o*l; ден (**дьнь**), l*e*v (**львъ**), l*e*st′ (**льсть**), kup*e*c (**коупьць**) и пр. Добрѣ, но това свойство би могло да се тълкува твърдѣ хубаво като отпослѣшно малоруско влияние, а не като открай-врѣмешно свойство. Обаче има едно нѣщо, което говори въ полза на една словашко-българска общность откъмъ тая страна, именно че въ словашки намираме дири, по които заключаваме, че *ъ* прѣди да се изясни въ *о* е ималъ тъменъ гласежъ, както въ български; защото намѣсто обикновената замѣна за **ъ** *(о)*, има още и *а* и *е;* m*o*ch и m*a*ch, r*o*ž и r*a*ž, d*o*žď, d*a*zď и d*e*žď, d*o*ska, d*a*ska и d*e*ska; тѣзи разни замѣни за *ъ* сочатъ сѐ къмъ единъ пò-старъ тъменъ и неопрѣделенъ изговоръ *ъ*, присѫщъ на български и на словенски езикъ (dъž, dъska, tъšč, kъвъl и пр.).

2) **ѧ**=*ä* (=′ъ). Старобългарската гласна **ѧ** се изговаря сега въ словашки различно: като *ä*, като *ia* и като *е*. Кой е първоначалниятъ гласежъ тука, не е още опрѣдѣлено. Гебауеръ (Hist. Mluvn. jaz. česk. I. 116.) приема *ia*, Пастрнекъ (Beiträge z. Lautl. d. slovak. Sprache, 37) — *е*, Ягичъ (Arch. f. sl. Phil. X. 256., XV. 523., XVI. 509.—12.) и Oblak (Мсб. XI. крит. отд. 6.) — *ä*.

Отъ тия три замѣни голѣма вѣроятность за приоритетъ има звукъ *ä*, който стои наистина посрѣдъ другитѣ два. Но именно защото е срѣденъ звукъ, може еднакво да се изважда и отъ чешки, и отъ малоруски — толкозъ повече, че въ словашки тоя звукъ *ä* е твърдѣ облюбенъ и стои не само намѣсто **ѧ**, ами и намѣсто **ѣ**; (väža, člověk, zemän, snäh), намѣсто **а** (vytapäť, stavät, čäs, käď, gäjdy, kämen) и намѣсто **е** (mäd, jäzero). Сега ако би се доказало, че изговоръ *ä* за **ѧ** е пò-старъ отъ другитѣ, имаме доволно право да го идентифицираме съ подобенъ изговоръ *(′ъ)* въ наши нѣкои югоизточни (родопски) говори, както и въ говора на павликянитѣ както въ България, тъй и въ Маджарско. Тъй че срѣщу словашкитѣ päť, mäkku, sväty, päta бихме съпоставили съвсѣмъ умѣстно: п′ът, м′ък, св′ъта̀, п′ъта̀ (Батакъ) — непосрѣдствени замѣни за **пѧть**, **мѧкъкъ**, **свѧтъ**, **пѧта**, отъ които сетнѣ се развиватъ родопскитѣ п′оªт, м′оªк и пр.

Но трѣбва да забѣлѣжимъ, че звукъ *ä* замѣняза въ словашки само кратко **ѧ**, и то само слѣдъ устни съгласни — инакъ намѣсто **ѧ** имаме *′а* или *ia* — споредъ това, дали е кратко или дълго **ѧ**: klatba — kliať, pät — piatok, sviazať, riad и пр. Слѣдователно, ако излизаме отъ *ä*, ще трѣбва за *′а* и *ia* да приемемъ отпослѣшно изяснение на тъмния гласежъ *ä* — било по квантитетни, било по асимилационни причини. Сѫщо такова изяснение ще е станало тогава и въ чешки, па и въ руски, докато въ хърватско-словенски (съ изключение на резиански) туй повишение на *ä* къмъ *а* се ограничило само съ срички **жѧ**, **шѧ**, **ѩ** и **чѧ**, а другитѣ случаи зели посока къмъ *е*. Въ български езикъ тъмниятъ изговоръ у палаталнитѣ срички (**жътва**, шъпа, ізик), е нѣщо общо — особено въ

източнитѣ говори, а централнитѣ — по общо уяснение на ъ въ *а* — иматъ жатва, шапа, јазик.

3) Хубава прилика между български и словашки виждамъ и въ изговора на **ръ** и **лъ**, които сѫ изравнени въ своя сонантенъ характеръ (безъ да се гледа на стария имъ произходъ) тъкмо тъй, както и въ старобългарски, тъй че имаме само: srna, vrba, črn, krv, črv, plno, slza, vlk, blcha, klka žlč — докато въ чешки покрай srna, vrba и пр. има červ, čern; покрай plno, vlk — blecha, kluk, žluč и пр. Приликата състои въ това, че словашки езикъ запазилъ еднакво положение на тия звукови групи, каквото е навѣрно било свойствено и на словѣно-български езикъ още въ първата му родина, съ тая само разлика, че въ старобългарски (поне графически) това положение се изразява постоянно съ ъ подиръ **р** и **л**: **връвка, влъкъ, кръвь, слъза.**

4) Четвърта прилика между български и словашки съглеждамъ въ запазения донѣкѫдѣ старъ изговоръ на **ѣ** като *ia* или *'a*: diavka, smiach, bl'ady, б'ало, bl'ačat (**блѣдати**), biada, hriach, neviam, vara (**вѣра?**), caly, preciadzat, kviatok, chliav, driamat, liatal, poobliakal, priahrščia. Пастрнекъ (Biaträge, 45.—49.), отъ когото зимамъ тия примѣри, съглежда въ **ја** намѣсто **ѣ** полско влияние; но азъ бихъ ги считалъ за самостойни остатъци отъ старо **ѣ**=ja въ словашки, защото ако бѣха отъ полски, щѣше да бѫде запазено у тѣхъ и полското правило за *ѣ*, т. е. нѣмаше да имаме примѣри като: smi*ach*, hri*ach*, pri*ah*ršcia, nevia*m*, dri*ama*t, obli*ak*al, chli*av* и под., които по полски сѫ невъзможни.

5) Пета прилика между словашки и български намирамъ най-сетнѣ и въ многото общи старински думи, които понѣкога те слисватъ съ поразителната си еднаквость по форма и по значение. Да се развие лексикална общность между два съсѣдни езика, каквито сѫ български и сръбски, не е чудно: сърби и българи живѣятъ вече толкози вѣка едно до друго, та заедно съ общата култура, която имъ се е налагала ту отъ една, ту отъ друга страна, ще имъ сѫ се прѣдавали и общи думи. Но кога срѣщнешъ и въ словашки нѣкоя дума, за която си мислилъ че я има само въ български, неволно се спирашъ надъ нея и помисляшъ, не е ли тя остатъкъ отъ онуй врѣме, когато словаци и българи (словѣни) сѫ били по̀-близжни съсѣди. Още Шафарикъ обърна внимание на факта, че много старобългарски думи се срѣщатъ и въ словашки, докато въ чешки и полски ги нѣма, но подробно сравнение откъмъ тая страна до сега не е правено. И азъ не считамъ за нужно да излагамъ именно тука туй сравнение, па, право да си кажа, и познанията ми по словашки езикъ не стигатъ за тая цѣль; но и отъ това малко, що зная по словашко-българската семазиология, мога каза, че отъ сравнението на думитѣ въ тия два езика би се извели нѐ по̀-маловажни доказателства за старинско съсѣдство между словашки и български, отколкото сѫ горѣнаведенитѣ фонетични сходства.

Отъ сичко до тукъ казано за отношението на български езикъ къмъ другитѣ славянски езици можемъ извади слѣднитѣ заключения:

Първо. Българскитѣ словѣни, прѣди да се заселятъ на Балканския полуостровъ, сж заимали въ старитѣ си жилища такова мѣсто, че сж се допирали съ словено-хървати, съ словаци, съ поляци и съ руси, но съ чехи и сърби — нѐ.

Второ. Въ това си положение словѣно-български езикъ вече ималъ сжщитѣ фонетични особености, по каквито се отличаватъ най-старитѣ паметници отъ Кирило-Методиевата писменость, а именно покрай сички особености, свойствени на югоизточнитѣ славянски езици още и слѣднитѣ частни признаци:

1) *tj-dj = шч-жџ* и *шт'-жд';*
2) ж = *ъ*ₙ; начално ж = *ъₙ* и *въₙ;*
3) ѧ = *'ъₙ* и *eₙ;*
4) ъ = *ъ* и *о,* ь = *'ъ* и *е;*
5) ръ = *ръ,* лъ = *лъ;*
6) ѣ = *'а;*
7) чрѣ = *чрѣ;*
8) ы = *ъи;*
9) ударение — разносрично.

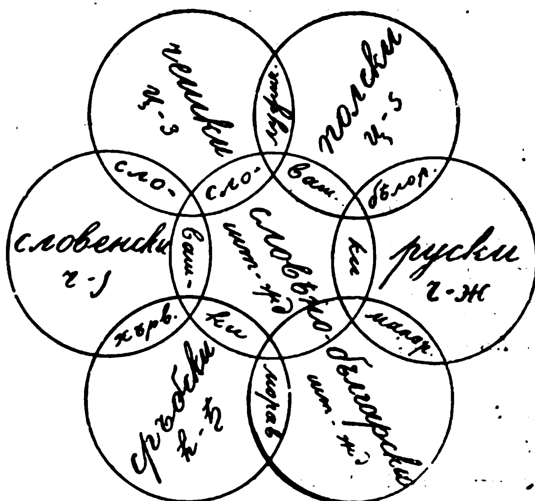
Имайки прѣдъ видъ сегашнитѣ български говори бихме прѣдположили още за онуй врѣме, ако не повече, то насигуръ двѣ групи говори споредъ слѣднитѣ отличителни бѣлѣзи:

I.	II.
1) щ-жд = *шч-жџ;*	1) щ-жд = *шт'-жд';*
2) начално ж = *ъₙ, гъₙ;*	2) начално ж = *въₙ;*
3) ѧ = *eₙ;*	3) ѧ = *'ъₙ;*
4) ъ = *о,* ь = *е;*	4) ъ = *ъ,* ь = *'ъ.*

Съ огледъ къмъ днешния български езикъ група I. се отразява въ югозападнитѣ говори, а група II. — въ източнитѣ, особено въ родопскитѣ. Но твърдѣ е възможно да е имало още тогава повече разклонения, които съ кръстосването си отпослѣ даватъ днешното разнообразие на българскитѣ говори.

Старото и днешното положение на български езикъ, както изобщо и взаимното отношение на главнитѣ славянски езици би могло да се изрази фигурално съ верига отъ шесть кржга, прѣплетени около единъ централенъ седми кржгъ. Централниятъ кржгъ би прѣдставялъ старото мѣсто на словѣно-български езикъ, което се заима сега отъ маджарски и румънски, а шестѣхъ кржга наоколо прѣдставятъ главнитѣ днесъ славянски езици, които съ прѣплитането си произвождатъ помежду си смѣсени езици или нарѣчия: между чешки и полски лужичко-сръбски, между полски и руски — бѣлоруски, между руски и български —

малоруски, между български и сръбски — ресавско-моравски, между сръбски и словенски — хърватски, между словенски и чешки — словашки. Но словашки езикъ заима заправо и днесъ централно положение, та се допира съ сички славянски езици тъкмо тъй, както и прѣди — само не вече съ български езикъ.

Фигурата изглежда прѣмного симетрична, ала изразява твърдѣ хубаво идеята.

Щомъ схващаме така положението на словѣно-български езикъ, въпросътъ за произхода и названието на Кирило-Методиева езикъ ни става твърдѣ ясенъ; защото произлизалъ той отъ Балканския полуостровъ или отъ Панония, сè едно е, понеже това племе, което го е говорило, заимало тогава и Панония, и Балканския полуостровъ. Само ако искаме да опрѣдѣлимъ съ названието му заедно и мѣстото, дѣто е основана първомъ славянска писменость, можемъ, споредъ убѣжденисто си, да го наричаме панонско-словѣнски или балканско-словѣнски. Но едното и другото название би сочило сè къмъ едно и сѫщо славянско племе, племето, отъ което произлизатъ днешнитѣ българи.

София, 4. V. 1903.